VAKIF VE TOPLUM

MAYIS 2017 • SAYI 5



Vakıf Medeniyeti Kudüs

İlber Ortaylı ile Söyleşi ▪ Kudüs'ün Fethi ▪ Bir Vakıf Şehri Kudüs ▪ Üç Dinde Kudüs
Miracın Kutlu Basamağı Kudüs ▪ Kudüs Nasıl Kaybedildi?

VAKIF & TOPLUM

SAYI 5

MAYIS 2017

"Halka hizmet, Hakk'a hizmettir"



VAKIF KATILIM

Ortak geçmiş, ortak gelecek.





Ortak geçmiş ortak gelecek

Biz bu coğrafyanın sesi, nefesi, niyetiyiz. Biz sahip olduklarımızın kıymetini bilen kocaman bir aileyiz. Yeni açılan şubelerimizle hızla büyüyor, geleceğe birlikte yürüyoruz.

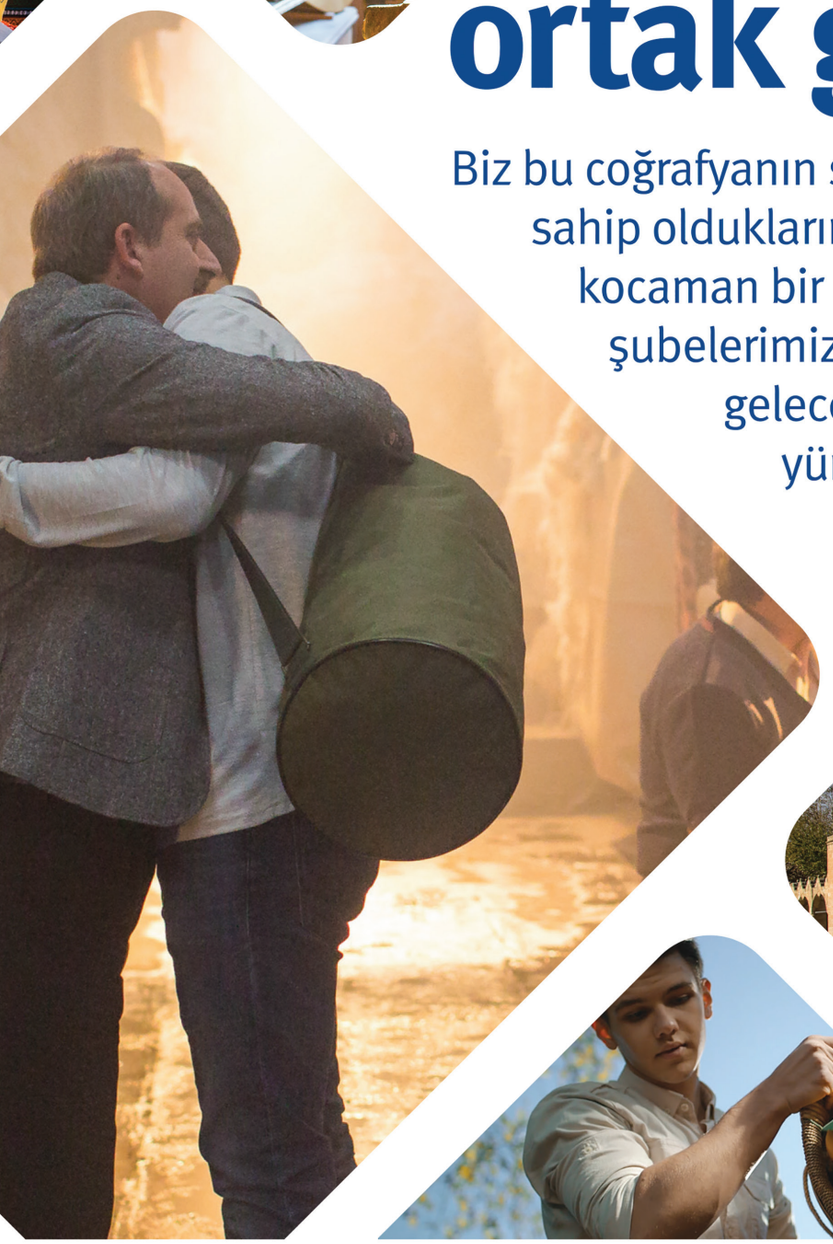

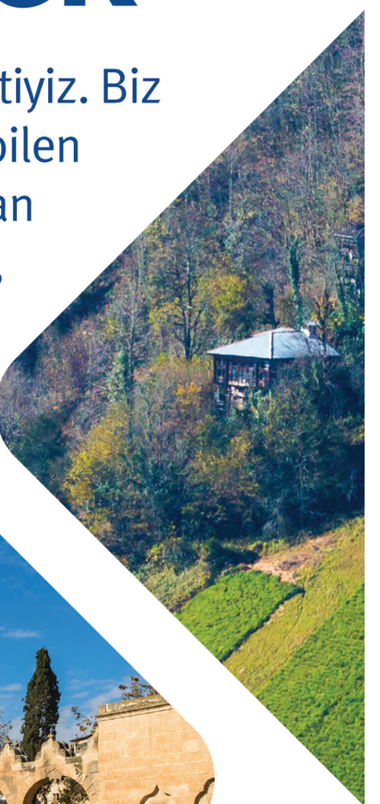





0850 202 1 202 | vakifkatilim.com.tr

VAKIF VE TOPLUM
MAYIS 17 • SAYI 5

Diyanet-Sen Adına Sahibi:
Mehmet BAYRAKTUTAR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Cebrail YAKIŞIR

Genel Yayın Koordinatörü
Recep EKMEKÇİ

Yayına Hazırlayan
Revasiye KARAARSLAN AYTEN

Yayın İdare Merkezi
Rüzgarlı Sokak No: 15/B
Ulus/Ankara
Tel: 0312 230 46 86
Faks: 0312 232 13 99
Büro Cell: 0533 657 70 21 - 22
www.diyanet-sen.org.tr

Yayın Periyodu: Yılda 1 sayı yayımlanır.

Yayın Türü: Yerel Süreli
Ücretsiz Dağıtılır.

Baskı Tarihi: 1 Mayıs 2017

ISSN: 2148-5437

Baskı
Öncü Basım Yayım
Tanıtım Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cad.
Ali Kabakçı İşhanı
No: 85/39 İskitler-Ankara
Tel: 0312 384 31 20
www.oncubasimevi.com

Vakıf ve Toplum Dergisi'nde yayınlanan yazılarda bilimsel amaçlarla (kaynak göstermek kaydı ile özetleme ve alıntı yapılabilir. Dergide yayınlanan yazı, şekil ve resimlerden yazarları, ilan ve reklamlardan firmaları sorumludur.

Vakıf ve Toplum, Diyanet-Sen'in
bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.

EDİTÖR
Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR
(Ankara Üniversitesi)

YAYIN KURULU
Doç. Dr. Zülfikar GÜNGÖR
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KURT
(Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR
(Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı ACUN
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR
(Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz CAN
(19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat DALGIN
(19 Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali KAYA
(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
(Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
(Ankara Üniversitesi)
Dr. Nazif ÖZTÜRK
(Araştırmacı Yazar)
Prof. Dr. Ahmet YAMAN
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahattin YAMAN)
(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Nesimi YAZICI
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa YILDIZ
(Gazi Üniversitesi)



Mehmet BAYRAKTUTAR
Diyanet-Sen Genel Başkanı

BAŞYAZI

Vakıf Medeniyetinin En Güzel Örneği: Kudüs-ü Şerif

İslam medeniyeti hiç şüphesiz bir vakıf medeniyetidir. Vakıf medeniyetinin en güzel örnekleri ise Selçuklu ve Osmanlı zamanında verilmiştir.

Dünya hayatının geçici ahiret hayatının ise ebedi olduğu bilinci ile hareket eden ecdadımız gerek Selçuklu gerekse Osmanlı İmparatorluğu zamanında vakıf müessesesine büyük önem vermiş bir çok konuda vakıf kurmuştur. Hiç şüphesiz İslam şehirleri de İslam medeniyetinin en temel unsurlarından biri olan vakıf kültürü ile şekillenmiş, şimdilerde belediyelerin üstlendiği bir çok sosyal hizmet vakıflar aracılığı ile sorunsuz bir şekilde yürütülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan 600 yıllık hüküm sürdüğü dönem boyunca vakıf kültürünün en güzel örnekleri ile dolu bir medeniyete sahiptir. Sosyal hayattan iktisadi hayata, dini hayattan sanata hemen hemen her alanda Osmanlı toplum hayatında etkisini gösteren vakıf medeniyetinin etkileri günümüze kadar uzanmıştır.

Selahattin Eyyübi'nin 1187 yılında Hittin Savaşı ile fethettiği Kudüs, Yavuz Sultan Selim Han'ın 1516 Mercidabık Zaferi ile Osmanlı'ya geçmiş 4 asır boyunca Osmanlı egemenliği altında kalmıştır.

Peygamberler şehri Kudüs, bizim için, Yahudi ve Hristiyanlar için de önemli bir şehirdir. Müslümanların ilk kıblesi, Peygamber efendimizin miraca yükseldiği yer olan Kudüs ve Mescidi Aksa Hz. Ömer tarafından fethedilmesinden sonra, şehri imar faaliyetleri de hız kazanmış, kurulan vakıflar aracılığı ile Kudüs şehri kalkındırılmıştır. Kudüs'e en büyük hizmeti hiç kuşkusuz 400 yıllık hakimiyeti boyunca Osmanlı yapmıştır. Gerek padişah, hanım sultanlar ve paşalar, gerekse halktan insanlar Kudüs'te vakıflar kurmuş, şehrin ve şehirde yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılanmıştır. Kudüs-ü Şerif Mekke ve Medine'den sonra Osmanlı'nın en çok vakıf kurduğu şehirdir.

Bu sayımızda vakıf medeniyeti ve onun en güzel örneklerinin verildiği Kudüs şehrini ela aldık. Kudüs'te Osmanlı sayısız vakıf kurmuştur. Bazıları günümüze kadar ulaşan bu vakıflar ecdadın Kudüs'e verdiği değerin de göstergesidir. Kudüsü Şerif'teki vakıf mirasımıza sahip çıkmak boynumuzun borcu. Son yıllarda Kudüs'teki vakıflar üzerine yapılan çalışmalar umut verici. Gerek Kudüs'teki gerekse diğer vakıfların envanterlerinin çıkarılarak kayıt altına alınması yaşatılmaya çalışılması en büyük temennimiz.

Vakıf Medeniyeti ve Kudüs bizim ecdat mirasımızdır. Bu mirasa sahip çıkma adına hazırladığımız dergimizde" Vakıf Medeniyeti ve Kudüs" konulu, alanlarında uzman bir çok akademisyeninin makalesine birlikte ulaşma imkanı bulacaksınız. Sözlerimi Kudüs'ü en güzel anlatanlardan birisi, Mescidi Aksa Şairi Mehmet Akif İnan'ın şiiriyle bitirmek istiyorum:

Mescid-i Aksa'yı gördüm düşümde
Bir çocuk gibiydi ve ağlıyordu
Varıp eşiğine alnımı koydum
Sanki bir yer altı nehr çağlıyordu

Mescid-i Aksa'yı gördüm düşümde
Götür Müslüman'a selam diyordu
Dayanamıyorum bu ayrılığa
Kucaklasın beni İslâm diyordu

İÇİNDEKİLER

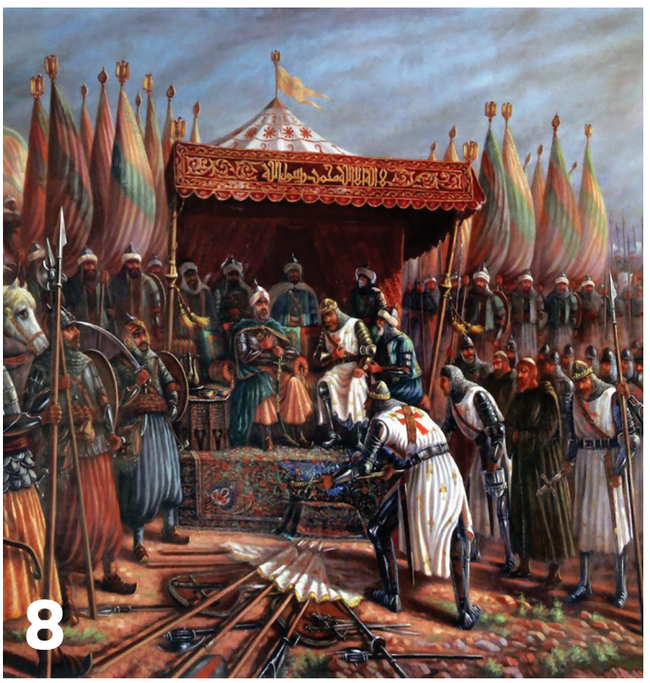

8
KUDÜS'ÜN FETHİ
Doç. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU

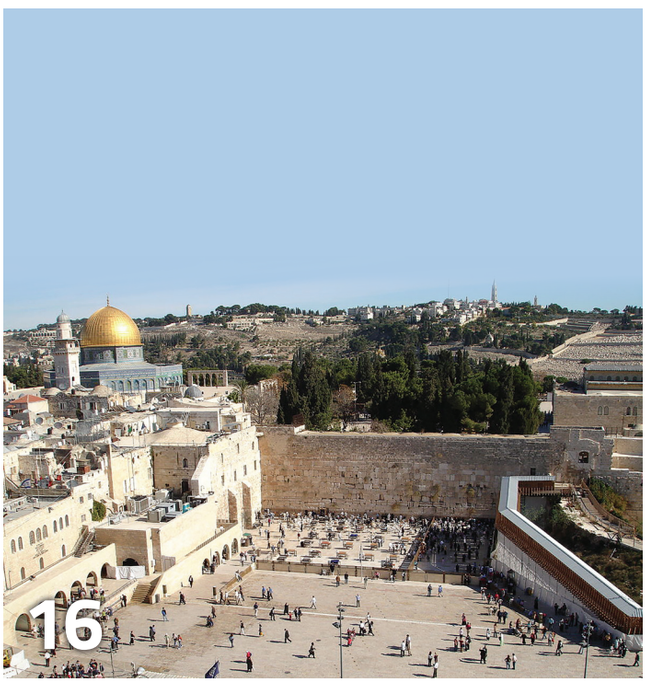

16
ÜÇ DİNDE KUDÜS
Prof. Dr. Baki ADAM

42
MİRACIN KUTLU BASAMAĞI KUDÜS
Talha UĞURLUEL

54
KUBBETÜ'S-SAHRA
Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR

60
FİLİSTİN SAAT KULESİ
Prof. Dr. Hakkı ACUN

64
KUDÜS VAKIFLARI ETRAFINDA GELİŞEN MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ
Yrd. Doç. Dr. Gülcan AVŞİN GÜNEŞ

70
KUDÜS'TEN BİR MAĞRİBLİ KENDİ CEMAATİNİN EVKÂFINI NASIL ANLATIRDI?
XVIII. YÜZYIL KUDÜS'ÜNDE MEĞÂRİBE VAKIFLARI
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

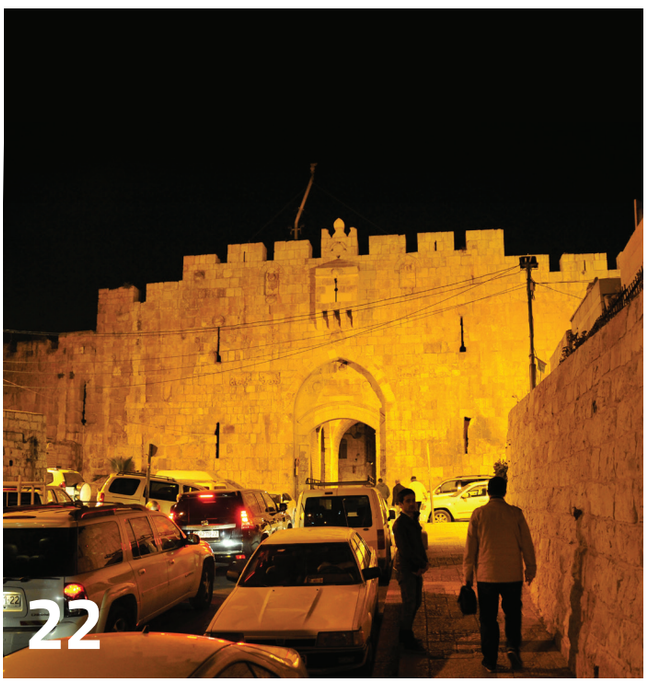

BİR VAKIF ŞEHRİ KUDÜS
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

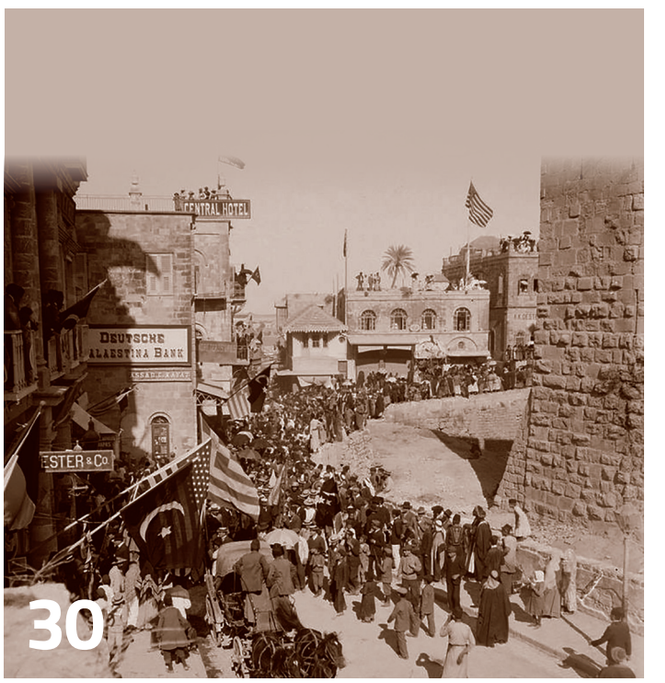

KUDÜS NASIL KAYBEDİLDİ?
Dr. Nazif ÖZTÜRK

78 XVI. ASRIN SONUNDA KUDÜS SURRESİNE TAHSİS YAPAN VAKIFLAR
Prof. Dr. Mustafa GÜLER

84 XVIII. YÜZYILIN BAŞINDA KUDÜS SURRESİNE GELİR SAĞLAYAN OSMANLI VAKIFLARI (1701-1713)
Rahime FİŞNE

90 OSMANLI KUDÜS'ÜNDE BİR SEBİL VAKFI ÇORBACI SEBİLİ
Dr. Şerife EROĞLU MEMİŞ

96 HASEKİ HÜRREM SULTAN'IN KUDÜS VAKFİYESİ ÖRNEĞİNDE BİR VAKFİYE ANALİZİ
Dr. Nilgün ÇEVRİMLİ

112 KUBBETÜ'S-SAHRA VE TÜRKLER
Ali KILCI

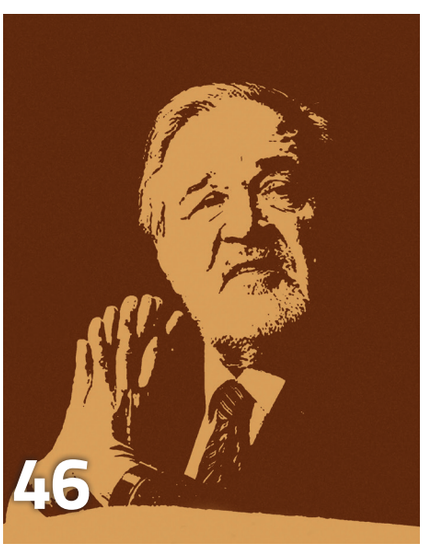

PROF. DR. İLBER ORTAYLI:
VAKIFLAR OSMANLI'DA HÜKMİ ŞAHSİYETLİDİR
Recep EKMEKÇİ

KUDÜS'ÜN FETHİ

✎ **Doç. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU**
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Tarih Bölümü





Müslümanların Suriye, Mısır ve Mezopotamya'ya yönelik askeri faaliyetleri sonucunda, dönemin iki büyük gücünün elinden oldukça geniş topraklar çıkmıştı. Sâsânî imparatorluğu sadece toprak kaybetmekle kalmamış, tarihin tozlu raflarında yerini almıştı. Bizans ise birkaç yüzyıldır hakimi olduğu en önemli topraklarını kaybetmişti. Bu fetih organizasyonu içerisinde özellikle bir tanesi var ki müstakil olarak zikri hak ettiğini düşünüyoruz. Yahudiler kadar Hıristiyanlar için de önemli ve kutsal bir mekan olan Kudüs, Müslümanların Suriye'ye yönelik bu askeri seferlerinde İslâm hakimiyetine girmiş oldu.

Kudüs'ün de içinde bulunduğu Bilâdü'-ş-Şâm aslında İslâm'ın doğuşu arefesinde Bizans'ın toprakları idi. Fakat Sâsânîlerin bu topraklarda gözünün olduğunu, bilhassa Anadolu'nun doğusu ve Kafkasya'nın hakimiyetine yönelik mücadele içinde olduklarına da burada dikkat çekelim. Bizans-Sâsânî savaşları esnasında Kafkasya'dan Hunların (Hazarlar) kendilerini gösterdikleri ve bölgeye sarkmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sâsânîlerin buna karşı ciddi tahkimata giriştikleri görülmektedir.

Kudüs'ün de içerisinde yer aldığı Filistin bölgesinin Bizans için tarihi, kültürel, dinî ve stratejik açıdan önemi büyüktü. Zira İnciller'de Kudüs önemli bir yer işgal etmektedir. Yuhanna İncili'nde Hz. İsa'nın birkaç defa Kudüs'e geldiği kayıtlı olup, Hz. İsa'nın dünya hayatının burada sona erdiği zikredilmektedir.

Diğer taraftan 527 yılında imparator olan Justinianos zamanında Bizans, doğu sınırında güvenliği sağlayıp batıda daha rahat mücadelesini sürdürebilmek için Sâsânîlere haraç ödemek zorunda kaldı. 538 yılında I. Hüsrev (Anuşirvân da denilen bu hükümdar 531-579 yılları arasında idarede bulundu) komutasındaki Sâsânî ordusu bu antlaşmayı bozdu ve Suriye'nin önemli kentlerinden Antakya'yı ele geçirdi. Justinianos, hazırlıksız yakalanmıştı, bir önceki antlaşmanın tazminat miktarı yükseltilerek beş yıllık yeni bir antlaşma yapıldı. Ardından bu haraç tekrar yükseltilmiş ve böylece Sâsânîler bölgede etkinliklerini artırmışlardır.[1]

Justinianos döneminde Bizans'ın dinî siyaset bakımından en güncel sorununu monofizitliğe karşı takınılacak tavır oluşturmuştu. Bizans'ın batıda izlediği fetih siyaseti Roma ile anlaşmayı, yani monofizitlik aleyhinde bir tutum sergilemeyi gerekli kılıyordu. Bu durum ise Mısır ve Suriye'nin Bizans'a karşı nefretini derinleştirmekte, ayrılıkçı Kıptî ve Süryanîlere fırsat temin etmekteydi. Onun dengeyi sağlamaya yönelik yol arayışı ise anlaşmazlıkları artırmaya sebep oldu. 602 yılında Bizans imparatoru olan Phokas'ın izlediği Ortodoks kilise siyaseti ile monofizitler ve Yahudileri takibata uğratması sadece Anadolu'da değil Suriye bölgesinde de gittikçe artan bir hoşnutsuzluğa neden oldu. İç mücadelelerin şiddeti her geçen gün artarken, bunu fırsat bilen II. Hüsrev, öldürülen imparator Mavrikos'un intikamını almak adına bir saldırıya girişti. İran orduları Kadıköy'e kadar ilerlerken diğer taraftan ise Balkanlar'da Slav-Avar dalgası imparatorluğu tehdit ediyordu. Bu arada Kartaca eksarhı[2] Herakliyus, Mısır'ın da kendisine katılmasıyla İmparator Phokas'a karşı ayaklandı ve imparatorluk tacını elde etti. Böylece Bizans tarihinin en önemli impa-

ratorlarından birisinin iktidarı başlamış oluyordu. Ülkenin iktisadı çökmüş, ücretle asker toplamaya dayanan ordu organizasyonu durmuş, kaynaklar kurumuştu. Ön Asya'da İran işgali belirgin bir şekilde yayıldı. 613 yılında Bizans ordusu, İranlılar karşısında büyük bir hezimete uğradı. Güneye ilerleyen İranlılar Dımaşk'i ele geçirdi. Ermeniye'de bulunan Bizans ordusu kovuldu. 614 yılında ise Kudüs İran ordularının eline geçti. Yahudilerin bu esnada işgal ordularına yardımcı oldukları kabul edilmektedir. Kutsal emanetlerin en değerlisi olan İsa'nın gerilmiş olduğu gerçek haç, Ktesiphon'a nakledildi. 619 yılında bereketli Mısır eyaleti İranlıların eline geçti. İranlılar bununla da yetinmediler, İstanbul'a kadar ilerlediler. Anadolu şehirleri tahrip oldu. Bütün bu olumsuzluklar karşısında Herakliyus, imparatorluğu kurtarma çabalarına hız verdi. Anadolu'da tema (thema) denilen askeri organizasyonlar oluşturuldu. Kilisenin katkısı temin edilerek, fakirleşmiş hazine kilise mallarıyla dolduruldu ve savaşa dini bir heyecan katıldı. Konstantinopolis'i tehdit eden Avarlara verilen haracın miktarı yükseltildi.[3] Talihin cilvesi bu defa Hazarlar'dan da ciddi bir destek alan Bizans ordusu, 627 yılında artık, düşman topraklarında ilerliyordu. Ninova'da Bizanslılarla İranlılar arasında vukû bulan ve kesin sonucun alındığı savaşı, imparator Herakliyus kazandı. Bizans ordusu ilerlemeye devam etti ve 628 yılında Dastager'e girdi. II. Hüsrev öldürüldü. Yeni hükümdar bir antlaşma yapmak zorunda kaldı ve Ermeniye, Roma Mezopotamya'sı, Suriye, Filistin ve Mısır Bizans'a iade edildi.[4]

İmparator Mart 630'da görkemli törenlerle Kudüs'e girerek gerçek Haç'ı aldı. Kudüs düşerken düşmanla işbirliği yapan Yahudiler cezalandırıldı. Yapmış olduğu bu seferden dolayı Haçlıların, Herakliyus'u ilk haçlı saydıkları belirtilmektedir.[5] Bizans imparatoru Herakliyus, ülkesinin doğu eyaletlerindeki yönetim ve orduyu kısmen düzene oturtmuştu ki ilk Müslüman akınları ile karşı karşıya kaldı. İlk İslâm fetihlerinden sonra Bilâdu'ş-Şâm'ın (Suriye), cünd olarak isimlendirilen dört eyalete bölündüğünü söyleyen İrfan Shahid, İslâm fetihleri öncesinde de Suriye'nin Bizans hakimiyetinde dört bölgeye ayrıldığını, Hz. Ebû Bekir'in Suriye'nin fethi için buraya dört ayrı komutanın yönetiminde dört ordu sevk etmesinden (Filistin, Ürdün, Dımeşk ve Hımıs) bunun açıkça anlaşıldığını zikretmektedir. Ayrıca ona göre Müslümanların Irak'ta (Kûfe ve Basra) olduğu gibi –ki bunlar aynı zamanda İslâm devletinin doğu bölgelerinin yeni yönetim birimleri idi- Suriye'de yeni şehirler kurmamaları, onların bu dört eyaleti Bizans yönetiminden devraldığını teyid ettiğini belirtmektedir.[6]

Hz. Ebû Bekir yukarıda belirttiğimiz üzere Suriye ve Filistin bölgesine dört ordu göndermiştir. Gönderdiği komutanlar ise şunlardır; Üçer bin kişilik üç ayrı ordunun başında Amr b. el-Âs, Yezîd b. Ebû Süfyân ve Şürahbil b. Hasene adlı sahabeler bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir, Filistin'in fethiyle görevlendirdiği Amr'a sahil yolunu takip ederek Eyle'ye, oradan Filistin'e gitmesini; Yezîd ile Şürahbil'in ise Tebuk yolunu takip ederek Şâm'a gitmelerini emretti. Bu arada bu üç ordu için takviye birlikleri gönderdiği gibi Irak bölgesinde bulu-



nan Halid b. Velid'i de dördüncü ordu olarak bölgeye sevk etmiştir.[7]

Amr b. el-Âs Gazze ve diğer bazı bölgeleri fethettikten sonra 80 bin kişilik bir Bizans ordusu Filistin bölgesindeki Cıllık ovasına ulaşmıştı. Ordu komutanının imparator Herakliyus'un ana-baba bir kardeşi Theodoros (Tezârik) olduğu ifade edilmektedir.[8] Ostrogorsky İran'a karşı seferleri bizzat idare eden Herakliyus'un, Müslümanlara karşı mücadeleye bütün varlığı ile iştirak etmemesinin dikkat çekici olduğunu söylemektedir.[9] Bizans komutanı Müslüman ordularının birleşmek üzere olduğunu fark edince Remle ile Beytülcibrin arasındaki Ecnâdeyn'e geçti. Burada toplanan Müslüman ordusunun sayısının 24 bin kişi idi. 13/634 yılında vuku bulan savaş Müslümanların kesin zaferi ile sonuçlandı. Bu savaş ile Filistin ve Suriye'nin kapıları Müslümanlara açıldı. Yenilgi haberini Humus'ta alan Herakliyus endişeye kapılarak Antakya'ya çekildi. [10]

Ecnâdeyn bozgunundan kaçabilen Bizans birlikleri Suriye'de muhtelif güvenli kentlere sığındılar (Kudüs, Kaysâriye, Dımaşk ve Humus). Ayrıca bu savaş sonrasında kırsal alanlarda yaşayan pek çok sivil halkında Filistin ve Suriye'deki surlarla çevrili şehirlere kaçmış olması mümkündür. Böylece bölgede güvensiz bir ortam oluştu. İnsanlar Kudüs ve Dımaşk'ta toplanmışlardı. Her yeri korku sarmış, panik hakim olmuştu. Askerlerin ve kırsal bölgelerde yaşayan insanların surlarla çevrili şehirlere kaçışları, Herakliyus'un askeri stratejisinde büyük bir sıkıntıya sebebiyet verdi. Bizans idarecileri artık güvenlikleri için şehirleri dolduran bu insanların da ihtiyaçlarını karşılamak zorunda



kaldılar. Diğer taraftan Ecnadeyn bozgunu sonrasında, bölgedeki Bizans harekatlarının yönü, saldırıdan pasif savunmaya doğru döndü. Bu durum da Bizanslıların, hareket kabiliyetlerini sınırladı ve askeri insiyatifin kesinlikle Müslümanlara geçmesine imkan verdi. En iyi askeri birlikler muhtelif şehirlere dağılınca da Bizans ordusu güç konsantrasyonunu kaybetti ve ordunun düşmana darbe indirme yeteneği zayıfladı. Bu durum aynı zamanda Bizans ordusunda savunma mantalitesinin oluşmasına neden oldu. Müslümanların hareket kabiliyetlerinin artması, Bizans ordularının ise surla çevrili şehirlerde savunmaya yönelmeleri, onların diğer şehirlerle iletişimlerini zayıflattı. Ayrıca bu şehirlerin nüfuslarının artması, beraberinde gıda ihtiyacının artmasına da neden oldu ve savunma için surların takviye edilmesi şehir halkına ilave maliyet bindirdi. Kaegi ek olarak Filistin ve Suriye bölgesinde yerel halkın Bizans askeri makamlarıyla açık bir dayanışma içinde olmadıkları, Bizans askerlerinin bölge değerlerine aşina olmamaları hususunun da, askeri ve sivil idareciler ile halka arasındaki haberleşmeyi ve dostane anlayışı engellemiş olabileceğini hatta bu durumun güvensizliğe bile yol açmış olabileceğini söylemektedir.[11]

Kaçan Bizans askerlerinin bir kısmı daha sonra Filistin ve Ürdün arasında bir yer olan Fihl'de toplanmaya başladılar. Müslüman ordusu Fihl'de bunlarla bir savaş daha yaptı (635). Bu savaşta da yenilgiye uğrayan Bizanslılar bu sefer Dımaşk'e yöneldiler. Dımaşk'ın 33 km. güneybatısında yer alan Suffer[12] ovasında Müslümanlar ile Bizanslılar arasında bir savaş daha oldu. Bizanslılar bu savaşı da kaybettiler. Kaçabilenler Kudüs ve Dımaşk'a sığındılar. Artık Dımaşk'ın fethinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Dımaşk ve Humus 14/635 yılında fethedildi. Antakya'da bulunan Bizans imparatoru Herakliyus'un büyük bir ordu hazırladığı haberi alınınca, bu orduyu karşılayabilmek için Müslümanlar fethettikleri şehirleri

boşaltmak zorunda kaldılar. Müslümanlar daha önce şehirlerdeki gayr-ı Müslim halktan aldıkları cizye vergilerini iade ettiler. Herakliyus artık bu sorunu kökünden çözmeyi istiyordu. Fakat kendisi yine Antakya'da kaldı. Theodoros Trithurios yönetimindeki takriben 100 bin kişilik ve Bizans'ın sefere çıkabilecek tek ordusunu Ürdün'ün doğusuna açılan, Şeria ırmağının bir kolu olan Yermuk vadisine sevk etti. 15/636 yılında meydana gelen bu savaşı da Müslümanlar kazandılar. Bizans ordu komutanı öldürüldü, ordunun neredeyse tamamı imha edildi. Sağ kalanlar ise Filistin, Antakya, Halep, Cezire ve Ermeniye bölgelerine kaçtılar.[13] Herakliyus'un elinde bu kayıpların yerini doldurabilecek başka bir yedek gücü yoktu ve Yermuk savaşından sonra her şeyi bitmiş addederek, sağ kalan askerlerini de ziyan etmek istemediğinden Anadolu'ya çekmek zorunda kaldı.[14] Hayatı boyunca inşa ettiği eseri gözleri önünde çöküp gitmişti. İran'a yönelik yapılan bu kahramanca mücadelenin fayda etmediği, Sâsânî imparatorluğunu yenilgiye uğratmanın sadece Müslümanların işini kolaylaştırdığını anlamıştı.[15] Müslümanlar daha önce tahliye ettikleri şehirler başta olmak üzere hızlı bir şekilde Antakya, Halep, Kudüs, Kaysâriye, Urfa ve Cezîre bölgesi şehirlerinin yanı sıra Ermeniye bölgesini de ele geçirdiler.[16]

Müslümanlar iki yıl içerisinde, Bizans'ın elindeki Filistin, Ürdün ve Suriye bölgelerini kopardılar. Fethettikleri şehirler içerisinde bir tanesi var ki hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar için kutsal addedilen Eyle bölgesinde yer alan Kudüs'tü.

Filistin ve çevresinin fethi için görevlendirilen Amr b. el-As, komutasındaki ordu ile Kudüs şehrini kuşatma altına aldı. Kuşatma uzadıkça, idareciler ve halk kurtuluş ümidini kestiler. Aslında kuşatılan şehirler, takviye birlikleri kendilerine yardıma gelene kadar savunma yapabilecek şekilde organize ediliyorlardı. Bunların dışarısı ile iletişimi kesilmişti ve yukarıda belirttiğimiz üzere yeni bir Bizans ordusunun yardıma gelmesi de artık söz konusu bile değildi. Şehrin kan dökülmeden teslimi için halk, barış anlaşmasının bizzat halife Hz. Ömer'in kendisi tarafından imzalanmasını şart koştular. Bu durum Medine'deki halifeye iletildi. Halife Ömer, fetihlerden sonra ele geçen toprakları düzenlenmek, gayr-ı müslim halkın statülerini tayin etmek, başkomutan Ebu Ubeyde b. Cerrâh ve diğer komutanlar ile istişarede bulunmak ve onları teftiş etmek üzere, Suriye'de ilk fethedilen yerlerden olan Dımaşk askeri bölgesinin (cünd) merkezi olan Câbiye'ye gelmişti. Onun bu antlaşmayı imzalamak için buradan da Kudüs'e geçtiği zikredilmektedir.[17]

Kudüs'ün de içerisinde yer aldığı Filistin bölgesinin Bizans için tarihi, kültürel, dinî ve stratejik açıdan önemi büyüktü. Zira İncil-ler'de Kudüs önemli bir yer işgal etmektedir. Yuhanna İncili'nde Hz. İsa'nın birkaç defa Kudüs'e geldiği kayıtlı olup, Hz. İsa'nın dünya hayatının burada sona erdiği zikredilmektedir. Böylece Kudüs, Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden birisi olmuştu.[18]

Kudüs'te h. 15/m. 636 yılında Hz. Ömer ile şehir halkı arasında şu antlaşma imzalandı:[19]

"Bismillahirrahmanirrahim, bu sözleşme, müminlerin emiri ve Allâh'ın kulu Ömer tarafından, Eyle halkına verilen bir emânnâmedir. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacaktır. İçindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dini inanışlarından dolayı zorlanmayacak, kendilerine asla zarar verilmeyecek ve yurtlarına Yahudiler iskan edilmeyecektir. Buna karşılık, Eyle halkı da, diğer şehirlerin halkı gibi cizye verecektir. Orada bulunan Rumlar çıkarılacak, fakat gidecekleri yere kadar güvenlikleri sağlanacaktır. Çıkmak istemeyenler ise Eyle halkı gibi cizye vereceklerdir. Burada kalıp hasadını almak isteyen de hasadını alacak ve malını satmak isteyene gerekli kolaylık gösterilecektir. Bu, Allâh'ın Resûl'ünün, halifeleleri ve müminlerin Eyle halkına verdiği bir güvenlik ahdidir."[20]

Bu anlaşmada meşhur sahabilerden Hâlid b. Velid, Amr b. el-As, Abdurrahman b. Avf ve Muâviye b. Ebû Süfyân şahit olarak bulundular.[21]

Kudüs'ün teslim antlaşmasını dönemin diğer antlaşmalarından ayıran en önemli hususiyet, bu antlaşmanın bizzat halife Hz. Ömer tarafından imzalanmış olmasıdır. Diğer antlaşmalar, genelde komutan veya valiler tarafından imzalanıp onaylanması için halifeye sunulurken, Kudüs ve bir diğer Filistin kenti olan Lüd halkı ile yapılan antlaşma bizzat halife tarafından imzalanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Sadece bu antlaşma için gelmiş olmasa da Hz. Ömer'in Müslüman fetihlerinin sonuçlarını görebilmek, buna göre yerinde bir kısım düzenlemeleri yapabilmek adına Medine'den Filistin ve Suriye bölgelerine gittiği anlaşılmaktadır. Bu da halifenin bu bölgeye verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.[22] Ayrıca Kâsım b. Sellâm Kudüs'ün Hz. Ömer'in fethettiği şehir olarak şöhret bulduğunun belirtildiğini de burada ifade edelim.[23]

Bu antlaşmada dikkati çeken bazı hususlar bulunmaktadır. Sâsânî Bizans savaşlarında el değiştiren, Bizans'ın kutsal kenti bu antlaşma ile artık Müslümanların idaresi altındadır. Şehrin Yahudiler için taşıdığı önem düşünülecek olursa eğer, antlaşma maddeleri arasında zikredilen Yahudiler'in Kudüs'te oturmayacakları hususu oldukça katı bir hüküm olarak yer almaktadır. Hz. Ömer dönemi diplomasisini inceleyen İsrafil Balcı, bu dönemde tesis edilen antlaşma maddeleri arasında benzeri bir hükmün bulunmadığını belirtmektedir.[24] Muhtemelen Yahudiler, Sâsânîler ile yapmış oldukları işbirliği nedeniyle (gerçi daha öncesinde de Hıristiyanlar ile Yahudiler arasında başka sorunların olduğu bilinmektedir) şehirde ikamet etmemeleri hususunda antlaşma metnine dahil edilmiş olmalılardır.

Halife Ömer'in Kudüs yolculuğunda, dönemin alimlerinden, Yahudi kökenli Ka'bu'l-Ahbâr'ın da yanında bulunduğu belirtilmektedir. Gerçi Kâbu'l-Ahbâr'ın o vakitler Filistin'in bir köyünde bulunurken Hz. Ömer'le karşılaştığı ve orada Hz. Ömer'in huzurunda Müslüman olduğu nakledilmektedir.[25] Halife Ömer'in 10 gün kaldığı şehirde ziyaret ettiği yerler hakkındaki bilgileri Kâb'u'l-Ahbâr'dan edindiği anlaşılmaktadır.[26]

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Hz. Ömer ile Kâbu'l-Ahbâr arasında geçen şu diyaloga yer vermektedir: Hz. Ömer, Kâb'a; 'Ey Ebû İshak, 'sahre (kutsal kaya)"nın yerini biliyor musun" dedi. O da, 'Cehennem Vadisi yönündeki duvardan şu, şu kadar zira ölç, sonra kazdır onu mutlaka bulursun" dedi. O gün burası mezbelelik (çöplük) bir yerdi. İşaret edilen yeri kazdılar ve 'sahre"yi buldular. Bunun üzerine Hz. Ömer, Kâ'b'a 'Sence mescidi -yahud mihrabı dedi- nerede kuralım? Kâb; Sahra'nın arkasında kur ki, iki kıbleyi (Musa a.s. ile Hz. Muhammed'in (sav) kıblelerini) birleştirmiş olursun. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle karşılık verdi: 'Ey Ebû İshak, Yahudiliğini yaptın. Mescidlerin en hayırlısı ön kısmıdır." Böylece Hz. Ömer mihrabı ön kısma yaptırdı.[27]

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Hz. Ömer'in Mescid-i Aksâ'yı Müslümanlara tahsis ettiğini ve ehl-i zimmeti de ondan mahrum bıraktığını, günümüze kadar ehl-i zimmetin aynı şartlara tabi olarak, buraya giremediklerini söylemekte ve şehrin sulh ile fethedilmiş olmasına rağmen, onların buraya alınmadıklarını, zira Mescid-i Aksâ'nın sulh antlaşmasına dahil edilmediğini belirtmektedir.[28]

Milattan sonra 70 yılında Titus komutasındaki Roma ordusunun işgali sırasında hemen hemen tamamı yakılıp yıkılan Kudüs'te, Süleyman mabedinin (asıl adı Beytülmakdis) de bu yıkımdan nasibini aldığı, şehrin Hadrien zamanında (117-138) yeniden imar edilirken Beytülmakdis'in yerine bir Jüpiter Tapınağı yapıldığı, Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabulüyle de bu yapının yıkıldığı ifade edilmektedir.[29] Bundan dolayı Bizans döneminde zaten mezbelelik (molozlar altında kalmış) olan bir yerin Hıristiyan Kudüs halkı ile antlaşma şartlarına dahil edilmesi zaten makul gözükmemektedir.

Kâb'u'l-Ahbâr'ın tarifiyle Hz. Ömer'in, Bizans döneminde molozlar altında kalan kısmı temizleterek Sahra'nın güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırdığı sonrada buraya bir mescid yaptırdığı nakledilmektedir.[30] İlk dönem İslâm kaynaklarında bu mescid hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte 50 (670) yılında burayı ziyaret eden bir Hıristiyan hacı olan Arcful'un anlattıklarından, Müslümanların haremin doğu duvarına yakın bölümlerinde yer alan harabenin üzerini kalaslarla kapatarak 3000 kişinin namaz kılabileceği büyüklükte basit bir mescid yaptıkları öğrenilmektedir.[31] Emevî halifesi Abdülmelik ya da oğlu Velid döneminde yaptırılan Mescid-i Aksâ isimli yapının bu eserin üzerine inşa edildiği belirtilmektedir.[32]





Kudüs'ün teslim antlaşmasını dönemin diğer antlaşmalarından ayıran en önemli hususiyet, bu antlaşmanın bizzat halife Hz. Ömer tarafından imzalanmış olmasıdır.

Bunun dışında konumuzla bağlantılı bir başka rivayet daha bulunmaktadır ki bu rivayet oldukça ilginç hususları içermektedir. Kudüs'te anlaşma yapıldıktan sonra Hz. Ömer'in buradaki Kıyame Kilisesi'ne (Kutsal Mezar Kilisesi) gittiği, namaz vakti gelince de Kudüs patriğine namaz kılabileceği bir yer sorduğu, onun da kilisenin herhangi bir yerinde namaz kılabileceğini söylediği, Hz. Ömer'in bunun üzerine kilisede namaz kılmak istemediği, daha sonra kendisine gösterilen kapıya yakın bir yerde namaz kıldıktan sonra patriğe dönerek, *"Eğer ben içerde namaz kılsaydım, öteki Müslümanlar da orada kılarlar, orayı mescit haline getirirlerdi"* dediği nakledilmektedir.[33] Bunun üzerine antlaşmaya Müslümanların namaz için kilise de toplanmaması ve orada ezan okunmaması da ilave edildiği zikredilmektedir.[34] Halbuki antlaşma metninde böyle bir ilave şartın olmadığını hatırlatmak fayda bulunmaktadır. Buhl bu hikayenin (rivayet) kolayca anlaşılabileceği gibi, Hıristiyanların kiliselerini muhafaza etmek haklarını, büyük halifenin kudretli şahsiyeti ile geri alınmaz bir mahiyette teyit etmek maksadını güttüğünü belirtmektedir.[35] Ayrıca bu hikayede Kâb'ın yerini Patrik Sophronius'un aldığını ve halife Ömer'e üzeri molozla örtülü 'sahre"nin yerini onun gösterdiğini de belirtmekte fayda vardır. Burada Hıristiyanların kendi kiliselerini kurtarma çabası ile uydurdukları rivayet ile Müslümanların, üzeri molozlarla örtülü «sahre» denilen yeri ibadete açma gayretine dair rivayetlerin birbirine karıştığı anlaşılmaktadır. Fakat esasında burada bir başka husus daha dikkati çekmektedir. Hz. Ömer'in, Kâb'la olan diyalogundan yola çıkarak fetihle birlikte Müslümanların da, hiç vakit kaybetmeden şehrin İslâmîleştirilmesine yönelik bir çaba içine girdiklerini de rahatlıkla söyleyebiliriz.

Dipnotlar

1 Gürhan Bahadır, 'Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi", *Turkish Studies, Winter 2011, VI-1, 691, 692.*

2 Bizans İmparatorluğu'nda başkent Konstantinopolis'ten uzak vilayetleri yönetmek için genişletilmiş yetkilerle donatılmış ve askeri operasyonlarda da bulunma yetkisine sahip vali.

3 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1999, s. 72-95.*

4 Ostorgorsky, 95, 96.

5 Mahmut H. Şakiroğlu, 'Haç", *DİA, İstanbul 1996, XIV, s. 523.*

6 İrfan Shahid, 'The Jund System in Bilâd al-Shâm: Its Origin", *Proceedings of the Symposium on Bilâd al-Shâm During the Byzantine Period, (15-19 Kasım 1983), ed. Muhammed Adnan Bakhit-Muhammed Asfour, Ammân 1986, 45-47.*

7 Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidin, İstanbul 2014, s. 203-205.*

8 Fayda, 226. Theme sistemini Heraklius hanedanının Sasanî tehdidine karşı kurduğu belirtilmektedir. Kaegi bu askeri birimlerin (theme'lerin) Suriye'nin Müslümanlar tarafında ele geçirilmesini önleyemediğini; fakat Bizans'ın, Anadolu'da kalan topraklarının daha iyi savunulmasında, Herakliyus hanedanına yardımcı olduğunun düşünülebileceğini söylemektedir. *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri, 404, 405*

9 Ostrogorsky, 103.

10 Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn, 226, 227; aynı müellif, "Ecnâdeyn", DİA, İstanbul 1994, X, 385.*

11 Kaegi, 156-163.

12 H. Lammens, 'Merü's-Suffer", İA, Eskişehir 1997, VII, 755. Dımeşk ve Cevlân (Şimdiki Golan) arasında bir sahra. Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-



Milattan sonra 70 yılında Titus komutasındaki Roma ordusunun işgali sırasında hemen hemen tamamı yakılıp yıkılan Kudüs'te, Süleyman mabedinin (asıl adı Beytülmakdis) de bu yıkımdan nasibini aldığı, şehrin Hadrien zamanında (117-138) yeniden imar edilirken Beytülmakdis'in yerine bir Jüpiter Tapınağı yapıldığı, Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabulüyle de bu yapının yıkıldığı ifade edilmektedir.

Rûmî, (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân, I-V, thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî, Beyrut trz, III, 469.*

13 Mustafa Fayda, "Yermuk Savaşı", *DİA, İstanbul 2013, XLIII, 485.*

14 Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi, Ankara 2008, s. 51.*

15 Ostrogorsky, 104.

16 Mustafa Fayda, "Yermuk Savaşı", XLIII, 485; Cheynet, 51.

17 Mustafa Fayda, "Câbiye", *DİA, İstanbul 1992, VI, 538.*

18 Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *DİA,Ankara 2002, XXVI, 326.*

19 Halife b. Hayyât, h. 16 yılı olayları içerisinde Kudüs'ün fethini zikrederken, Taberî ve İbnü'l-Esîr bunu hem h. 15 hem de h. 16 yılında olduğuna dair rivayetleri zikretmektedir. Bkz. Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-'Usfurî, (240/854), *Tarih, haz. Mustafa Necib Fevvâz-Hikmet Fevvâz, Beyrut 1995, s. 73; Belâzurî, Ahmet b. Isa b. Ca'fer (279/892), Fütûhu'l-Buldân*, Ankara 1987, s. 198; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarîhu't-Taberî (Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk), I-VI, Beyrût 1997, II, 449; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l Hasen Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî, (630/1233), el-Kâmil fi't-Târîh, I-IX, thk. Mektebu't-Turâs, Beyrut 1989, II, 131. Ayrıca bkz. Theophanes, The Chronicle, An English translation of anni mundi 6095-9305 (A.D. 602-813), with inroduction and notes. Harry Turtledove, Philadelphia 1982, s. 39.*

20 Antlaşma metnini en geniş olarak Taberî vermektedir. Bkz. *Tarih, II, 449; ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, Fezâilü'l-Kuds, thk. Cebrâil Süleyman Cebbûr, Beyrut 1980, s. 63. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1992, II, 93, 94.*

21 Taberî, II, 449.

22 İsrafil Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi, Ankara 2006, s. 385.*

23 Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl, thk. Muhammed Halil Herâs, Beyrut 1986, s. 168; çevirisi için bkz. Ebû Ubeyd, Kitâbü'l-Emvâl, çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul 1981, s. 189.*

24 Balcı, 390.

25 Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Amr, *Futûhu'ş-Şâm, haz. Abdüllatif Abdurrahman, Beyrut 1997, I-II, 233, 234. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kâb'el-Ahbâr", DİA, Ankara 2001, XXIV, 2. (s. 1-3)*

26 Vakıdî, 234, 235. Kâsım b. Sellâm, 168; Taberî, II, 450. bkz. Balcı, 390.

27 Kâsım b. Sellâm, 168. (çev. 190, 191); Taberî, II, 450. Bkz. İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Kahire 1998, IX, 656, 662. Nebi Bozkurt, Hz. Ömer'in, Kâb'ın ifadesini onun ırkî yaklaşımına yorarak, mescidi sahrenin ön tarafına yaptırdığını ifade etmektedir. Bkz. "Kubbeü's-Sahre", DİA, Ankara 2002, XXVI, 305.*

28 Kâsım b. Sellâm, 168, 169. (çev. 190, 191)

29 Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *DİA, Ankara 2004, XXIX, 270.*

30 Taberî, II, 450; İbn Kesîr, IX, 662.

31 Creswell, K.a.c., Allan, James W., *A Short Account of Early Muslim Archıtecture*, Kahire 1989, s. 8. Bkz. Nebi Bozkurt, XXIX, 270.

32 Geniş bilgi için bkz. Fatih Erkoçoğlu, "İmar Faaliyetleri", *Emeviler D*önemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı, Ankara 2011, s. 232, 233. aynı müellif. *Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân, Ankara 2011, s. 458.*

33 F. Buhl, "Kudüs", İA, VI, 956. *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, II, 94. Bkz. Muammer Gül, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa 2001, II, s. 49, 50.*

34 *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, II, 94.*

35 Buhl, VI, 956.

ÜÇ DİNDE KUDÜS

✎ **Prof. Dr. Baki ADAM**
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi





“Kulunu, kendisine bir takım ayetlerimizi göstermek için bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya yürütenin şanı pek yücedir. Şüphesiz o işitendir, görendir.» (İsra, 1).

Yahudilerin Yeruşalayim, Hıristiyanların Jerusalem, Müslümanların da Kudüs dediği kutsal kent, iki bin yıldan beri tevhidin tarihî ve ruhanî merkezidir. Yehova’ya, İsa’ya veya Allah’a inanan ve kendilerini İbrahim oğulları olarak nitelendiren Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için Kudüs vazgeçilmez bir kutsallığa sahiptir. Bu yüzden Kudüs’ün dinler ve mezhepler açısından gerçek anlamda bir ’Bâbil Kulesi” olduğu bile söylenmiştir.

Kutsiyetin yoğun olarak tezahür ettiği Kudüs, hiçbir zaman İbranice adı ’Yeruşalayim”in (barış diyarı) çağrıştırdığı barış kenti olmamıştır. Aksine, çok eski zamanlardan beri, özellikle kutsal mekânların denetimi yüzünden zorlu mücadelelere sahne olmuştur. Çünkü bu küçücük alanda, üç dinin tarihi, geleneği, kutsal mekânları ve değerleri iç içe girmiştir. Bu da kutsal mekânların üzerinde hak taleplerine yol açmıştır. Yahudilerin mabedi Bet Ha-Mikdaş (Süleyman Mabedi) ile Müslümanların Harem-i Şerif’inin hâkim olduğu Moria Dağ’ı veya başka bir adıyla Mabet Tepesi bu durumun simgesidir. Bu yer; Yahudilere dinî yaşamın temelini oluşturan ve Yahudi ideallerini ayakta tutan mekânı, Müslümanlara Hz. Muhammed’in miraca yükseldiği mekânı, Hıristiyanlara ise İsa’nın hayatının önemli bir bölümünü hatırlatır.[1]

İslam’ın Mekke ve Medine’den sonra gelen üçüncü kutsal şehri Kudüs olduğundan Müslümanlar Kudüs’e önem verirler. Bilindiği üzere Kudüs’teki Mescid-i Aksâ aynı zamanda Müslümanların ilk kıblesidir. Bu özelliğinden dolayı Kudüs, İslam’da ayrı bir öneme sahiptir. Bu kutsal şehrin İslam’daki önem ve üstünlüğünün bir sebebi de, Hz. Muhammed’in gece yolculuğuna (İsra) ve göğe yükselmesine (Miraç) sahne olmasıdır. İsrâ suresinin birinci ayetinde Mescid-i Aksa’nın ismi zikredilerek şöyle buyrulmuştur:

’Kulunu, kendisine bir takım ayetlerimizi göstermek için bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya yürütenin şanı pek yücedir. Şüphesiz o işitendir, görendir.» (İsra, 1).

Hz. Muhammed de bir hadisinde şöyle buyurmuştur: ’Yolculuk ancak şu üç mescitten birine olur: Benim şu mescidime, Mescid-i Haram’a ve Mescid-i Aksa’ya.” (Müslim, Kitâbu’l-Hacc, 15/415, 511, 512). Hz. Muhammed’den bunun dışında da Mescid-i Aksa’nın faziletiyle ilgili birçok hadis rivayet edilmiştir. Hz. Muhammed’in yaşamında büyük bir dönüm noktası olan İsra ve Miraç olayının hatırası, Moria Dağı’nın zirvesine Kubbetu’s-Sahr ve Mescid-i Aksa ile kazınmak suretiyle canlı tutulmuştur. Kudüs’ten başka El-Halil (Hebron) ve Nablus bölgesi de Müslümanların Kudüs’e olan ilgilerini artırmıştır.

Dünyaya dağılmış on yedi milyon kadar Yahudi’nin arasında, güçlü bir dini kimliğe sahip bulunan çok sayıda kişinin Kudüs’e olan ilgisi daha farklıdır. Çünkü Kudüs, Yahudiliğe hayat veren bir can damarıdır. Hz. Davut tarafından başşehir ilan edilen bu kentte Ahit Sandığı’nı barındıracak ve millî dine merkez görevi görecek bir mabet kurulmuştur. Yahudilikte bu mabedin önemi büyük olup, dinî hayatın merkezini oluşturur. Süleyman Mabedi olarak da bilinen bu mabede Yahudiler Bet-Hamikdaş (Kutsal Ev) derler. Birçok defa tahribata uğrayan ve en son M.S. 70 yılında tamamen yıkılan Süleyman Mabedi’nden geriye bugün sadece batı duvarı kalmıştır. Mabedin yerine daha sonra Müslümanlar tarafından Mescid-i Aksâ inşa edilmiştir. Süleyman Mabedi’nden kalan batı duvarı Yahudiler için önemlidir. Yahudiler, bu duvarın önünde mabedin

durumu için ağıt yakarlar ve en kısa zamanda yeniden inşa edilmesi için Tanrıya yakarırlar.

Merkezini Kudüs'ün oluşturduğu vaat edilmiş kutsal topraklar, Yahudiler için sona ermiş tarihî bir geçmişin mekânı değildir. Yahudilerle bu topraklar arasında çözülmez bir bağ kurulmuştur. Tevrat'ta altı yüz defadan fazla adı geçen Kudüs'ü unutmak Yahudiler için büyük bir onursuzluktur.[2] Kendileriyle bu şehir arasındaki bağı güçlü tutmak için, yıl boyunca düzenlenen ayinlerde onun anısını güçlendirecek ifadelere yer verilmektedir. Bunların en meşhuru Mezmurlardaki şu sözlerdir:

"Eğer seni unutursam,
ey Kudüs!
Sağ elim hünerini unutsun.
Eğer seni anmazsam,
Eğer Kudüs'ü baş sevincimden
üstün tutmazsam,
Dilim damağıma yapışsın!"

(Mezmurlar, 137: 5–6).

Yahudi peygamberi Hezekiel, Kudüs'ü milletlerin ortasına yerleştirilmiş bir şehir,

Kudüs, hiçbir zaman İbranice adı "Yeruşalayim"in (barış diyarı) çağrıştırdığı barış kenti olmamıştır. Aksine, çok eski zamanlardan beri, özellikle kutsal mekânların denetimi yüzünden zorlu mücadelelere sahne olmuştur.

İsrailoğullarını da toprağın göbeğinde oturan millet olarak tanımlamıştır. Bu, dünyanın merkezini dünyanın geri kalanından açık seçik ayrılmış bir mekân haline getirmiştir. Sınırları Tevrat'ta açıkça belirtilmemiş olsa da, merkezini Kudüs'ün oluşturduğu vaat edilmiş topraklar dünyanın diğer bölümünden kutsaldır. Kudüs, Filistin'deki surlarla çevrili öteki kentlerden daha kutsaldır. Mabedin bulunduğu Mabet Tepesi, Kudüs'ün geri kalan yerlerinden daha kutsaldır. Oraya herkesin girmesine izin yoktur. Temiz olmayanlar, ay hali gören kadınlar oraya giremez. Kudüs'ün en kutsal mekânı, Mabedin hem en merkezi hem en kutsal yeri olan ve Kutsallar Kutsalı olarak nitelendirilen bölümüdür. Buraya sadece büyük tövbe günü Yom Kipur'da başhaham girebilir. Mabet, dünyanın en yüksek yeri olup, aynı zamanda göğe açılan kapıdır. Dünya, onun bulunduğu yerden başlayarak yaratılmıştır. Öldükten sonra tekrar dirilme buradan gerçekleşecektir. Dünyanın değişik bölgelerinde gömülmüş olan Yahudiler haşir gününde yeraltındaki kanallar yoluyla kutsal topraklara gelecek ve oradan dirileceklerdir.[3]

Hıristiyanların Kudüs'e ilgisi başkalık arz eder. İncillerde, İsa'nın Kudüs'e karşı olumsuz bir tavır takındığı dikkati çekmektedir. Yuhanna İncil'inde İsa, Samirî bir kadınla konuşurken "Kadın, bana inan, vakit gelecek, Baba'ya ne bu dağda (Sion), ne de Yeruşelim'de ibadet edilecek" demekte ve böylece Kudüs'ün kutsal bir ziyaret yeri olmadığını ima etmektedir. Yine Matta İncili'nde de, "Ey Yeruşelim, pey-



gamberleri öldüren ve kendisine gönderilenleri taşlayan Yeruşelim" diyerek, İsa Kudüs'e sitem etmektedir. İsa'nın Kudüs'e karşı bu olumsuz sözlerine diğer İncillerde de rastlamak mümkündür. İncil yazarlarının Kudüs üzerine sergiledikleri bu olumsuz görüntü Pavlus'un mektuplarında daha da berraklaşmaktadır. Pavlus, İsa'nın Kudüs'e sitemini, Kudüs'ün dışında Haç'a gerilişini yorumlamış ve Kudüs'ün Hıristiyanlar için ne ifade ettiğini İbranilere gönderdiği mektupta şöyle açıklamıştır:

"Bunun için İsa da, kendi kanı ile kavmini takdis etsin diye, kapıdan dışarıda elem çekti. Şimdi biz de, onun sitemini taşıyarak, ordugâhtan dışarıya, kendisine gidelim. Çünkü burada baki olacak bir şehrimiz yoktur, ancak gelecek olanı arıyoruz!" (İbranilere, 13: 12-13).

Pavlus, bu sözleriyle Hıristiyanlara önemli bir mesaj vermektedir. Onlara, İsa'nın acı ve ıstırap çektiği Filistin'deki Kudüs'ü terk ederek onun gittiği yeri aramalarını ve oraya ulaşmalarını tavsiye etmektedir. Bunun yolunu da, İsa'nın öğretilerini dünyaya yaymak için süresiz bir seyahate çıkmak olarak göstermektedir. Pavlus, yukarıdaki sözlerinde İsa'nın gittiği yeri açıklama hususunda mesihî ve eskatolojik remizler kullanmakta ve bu yerin Tanrı Krallığındaki Semavî Kudüs olduğuna işaret etmektedir.

Pavlus, Tanrı Krallığındaki Semavî Kudüs'ün Filistin'deki bugünkü Kudüs'ten farkını da Hz. İbrahim'in hür Sara'dan doğan oğlu İshak'ın soyu ile cariye Hacer'den doğan İsmail'in soyu arasındaki farkı misal getirerek izah etmektedir. Ona göre, Arabistan'da oturan cariye Hacer ve onun köle çocukları Filistin'deki Kudüs'ün bir temsilidir; Filistin'deki Kudüs her bakımdan onlara benzemekte ve onlarla eşit statüye sahip bulunmaktadır. Sara ve çocuklarının temsil ettiği Semavî Kudüs ise hürdür ve Hıristiyanların anasıdır.

Görüldüğü gibi Pavlus, İsa'nın acı çekerek can verdiği Filistin'deki Kudüs'ü değil, Tanrı Krallığı'ndaki mesihî ve eskatolojik Semavî Kudüs'ü kutsal göstermektedir. İncil yazarları ve Pavlus'un İsa'nın hayatı ve Kudüs hakkındaki yorumları ilk Hıristiyanların dinî hayatında etkili olmuştur. Onlar, Pavlus'un telkinleri doğrultusunda, Tanrı Krallığındaki Semavî Kudüs'e ulaşabilmek için Filistin'deki Kudüs'ten dört bir yana dağılarak İsa'nın öğretilerini yaymaya gayret etmişlerdir. Çünkü Pavlus, Semavî Kudüs'e ulaşabilmelerinin yolunu onlara böyle göstermiştir. Onlar da kendilerini Semavî Kudüs'ün hac yolcuları olarak telakki etmişlerdir.

Kudüs'ün Hıristiyanlar açısından kutsal mekân olarak yeniden değer kazanması, Roma İmparatoru Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra, 326 yılında başlamıştır. İmparator'un annesi Helana, 326'da İsa'nın yaşadığı yerleri keşfetmek için Kudüs ve çevresine bir seyahat düzenlemiştir. Helana, yaptığı araştırmalar neticesinde, İsa'nın Betlehem'de doğduğu, Kudüs'te de haça gerildiği yerler ile haçın parçalarını keşfetmiştir. Bunun üzerine İmparator Konstantin, bu yerlerde kiliseler inşa ettirmiştir.



İsa'nın Kudüs ve Betlehem'de hayat izlerinin keşfedildiği haberi, Hıristiyan dünyasının dört bir yanına süratle yayılmıştır. İsa'nın Kutsal Kitap'ta tasvir edilen yaşadığı yerleri görmek isteyen dindar Hıristiyanlar, her taraftan akın akın Kudüs'e gelmeye başlamışlardır.

İsa'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra Kudüs'ün yeniden değer kazanması Hıristiyanlar arasında tartışmalara yol açmıştır. Bazı Hıristiyan Kilise Babaları, dinî duyguyu pekiştireceği inancıyla Kudüs'e ve çevresine yapılan ziyaretleri olumlu karşılamış, bazıları da dinin özüne ters düşeceği endişesiyle karşı çıkmıştır. Birçok Kilise Babası, halkı bundan vazgeçirebilmek için uğraşmıştır. Bunların önde gelenlerinden biri olan Aziz Jerome, Kudüs'ü ziyaret etmenin lüzumsuz olduğunu, Britanya topraklarıyla Kudüs toprakları arasında hiçbir farkın bulunmadığını, gerçek inanırların Britanya topraklarından da Tanrı Krallığındaki Semavî Kudüs'e ulaşabileceğini söylemiştir. Bütün bu karşı çıkmalara rağmen Kudüs ve çevresine hac için yapılan ziyaretler zamanla artmaya başlamış; beşinci yüzyıldan sonra hac kafileleri gittikçe kalabalıklaşmıştır. Hacılardaki İsa'nın hayat izlerinin bulunduğu yerleri görme arzusu, ilk zamanlar tamamen dini bir nitelik taşırken, daha sonra, tarihte "Haçlı Seferleri" olarak bilinen, dünyevî ve siyasi bir olaya da sebebiyet vermiştir.

Kilise, Tanrı Krallığındaki Semavî Kudüs anlayışını benimsemiş olmakla birlikte, Filistin'deki bugünkü Kudüs'e de sahip çıkmıştır. Çünkü Kilise, Kudüs'e yapılan hac ziyaretlerinin kendisinin gelişmesinde ve güçlenmesinde etkili olduğunu görmüştür. Bundan dolayı Kilise, Kudüs'e gelen hacıların ihtiyaçlarını karşılamak, yol emniyetini sağlamak ve Kudüs'ü dışa karşı korumak için Filistin'de birlikler görevlendirmiştir.

Kilise'nin Kudüs'e sahip çıkmasının diğer bir sebebi de tamamen siyasi bir gaye taşımaktadır. Bilindiği gibi, Roma Kilisesiyle Bizans Kilisesi arasındaki Hıristiyan dünyasına hâkim olma hususunda daha önceden süregelen tartışmalar, 1054'de bu iki kilisenin birbirinden tamamen kopmasına yol açmıştır. Roma Katolik Kilisesi, 1076'da Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethini bu mücadelede kullanmak istemiştir. Papa II. Urban, Haçlı Seferleri'nin öncüsü olmanın kendisine ve Papalığa büyük bir üstünlük kazandıracağı inancıyla, ilk Haçlı Seferi'ni başlatmıştır. Haçlı Seferlerinin başarısız kalması ve Kudüs'ün Müslümanların elinden alınamaması üzerine Katolik Kilisesi bu defa, Aziz Petrus ile Pavlus'un mezarlarını bahane ederek, dindar Hıristiyanların



Kudüs'e olan ziyaret arzusunu Roma'ya celbetmeye çalışmıştır. Bu gayeyle Papa VIII. Bonifice, papalığının ellinci yıldönümü kutlamalarında özel enduljans dağıtarak 20.000 Hıristiyan hacıyı Roma'ya getirtmiştir. Yine buna benzer başka bir olay da V. Nicholas tarafından gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak Kudüs, Yahudiler ve Müslümanlar nazarında sahip olduğu kutsallığa Hıristiyanlar nazarında sahip değildir. Hıristiyanlar Kudüs'ü hiçbir zaman dinî merkez olarak görmemişlerdir. Bununla birlikte Hıristiyanlar Kudüs'e sahip çıkmış, Kudüs'le birlikte Filistin'deki diğer kutsal mekânları ellerinde tutmak için Müslümanlara ve Yahudilere karşı mücadele vermişlerdir. Uzun süre Osmanlının denetiminde kalan bu kutsal mekânlar, 1917 yılında İngiliz General Allenby tarafından Osmanlıdan alınmış ve Hıristiyan dünyasına armağan edilmiştir. Bu olay, dinî ve romantik eserleri okuyarak yoğrulmuş ve hayallerinde sürekli bu kutsal yerleri yaşamış Hıristiyan müminleri mest etmiştir. İsa'nın ıstırabının ve yeniden dirilişinin mekânı olan Kudüs'ün kurtuluşuyla sarhoş olmuş Hıristiyan müminler, duygusal bir dindarlık ya da mistisizmin etkisiyle, 1870'li yıllardan beri Filistin'e yaptıkları ziyaretlerini ve orada bulunan misyoner vakıflarının sayılarını artırmışlardır. Böylece, Hıristiyan dünyanın Semavî Kudüs'e ulaşmanın yolu olarak gördüğü dünyevî Kudüs'le bağı yeniden tesis edilmiştir. Günümüzdeki evanjelik binyılcı Hıristiyanlara göre Kudüs, Mesih'in gelişinin ve yeryüzünde Tanrı Krallığının kuruluşunun çabuklaştırılması için gelip yaşanması gereken kutsanmış bir yerdir.[4]

Hıristiyan İngilizlerin kutsal toprakları Osmanlının elinden alması, yaklaşık iki bin yıldır Kudüs'ün özlemiyle yanıp tutuşan Yahudilerin ideallerinin gerçekleşmesinin de yolunu açmıştır. İngilizlerin himayesinde kutsal topraklarda sayıları hızla artan Yahudiler, bu toprakları "kurtarmak" için mücadeleye girişmişlerdir. 1948 yılında zafere ulaşan Yahudiler, 1967 yılındaki altı gün savaşları sonucunda Kudüs'ün tamamını denetimleri altına almışlardır. Yahudiler amaçlarına ulaşmış, ancak Kudüs üzerindeki hak kavgası daha da kızışmıştır. Bu kez, mağdur olan ve kaderlerini Kudüs'le özdeşleştiren Filistinli Arapların şehir üzerindeki hak mücadelesi başlamıştır. Kudüs üzerine verilen mücadelenin yakın zamanda bitme ihtimali de yoktur. İsrail ve Filistin halkının Kudüs üzerinde uzlaşmaları neredeyse imkânsız gibidir. Çünkü kutsal Mabet Tepesinde iki halkın dinî değerlerini temsil eden Süleyman Mabedi ile Mescid-i Aksâ üst üste birbirine geçmiş durumdadır; birini oradan başka bir yere taşımanın dinî ve siyasi açıdan imkânı yoktur.

Dipnotlar

1 Catherine Nicault (2001), Kudüs 1850–1948, çev. Estreya Seval Vali, İstanbul: İletişim, s.13-14.

2 Nicault, s. 19.

3 Esther Benbassa- Jean-Christophe Attias (2002). Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail. (Çev. Nihal Önol), İstanbul: İletişim, s. 59-60.

4 Nicault, s. 18.



BİR VAKIF ŞEHRİ KUDÜS

✎ **Prof. Dr. Bünyamin ERUL**
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi



Bu yazı, *Kudüs ve Aksâ: Kutsal Kent, Mukaddes Mabet* adlı basıma hazır hale getirdiğimiz kitaptan özetlenmiştir.

Bir şehir düşünün, üç dinin mabetleri ve sembolleri birlikte boy göstermiş... Bir şehir düşünün, ismiyle, cismiyle ve çevresiyle mukaddes ve mübarek kılınmış...



Bir şehir düşünün, nice büyük peygamberin davetine, mücadelesine sahne olmuş... Bir şehir düşünün, tarih boyunca birçok din ve milletin cazibe merkezi olmuş... Bir şehir düşünün, üç büyük dinin kıblesi, bazılarının hac ve kurban mekanı olmuş... Bir şehir düşünün, üç dinin mabetleri ve sembolleri birlikte boy göstermiş... Bir şehir düşünün, ismiyle, cismiyle ve çevresiyle mukaddes ve mübarek kılınmış...

Evet sözünü ettiğimiz bu şehir, üç semavî din tarafından kutsal kabul edilen Kudüs, Osmanlı kullanımıyla Kuds-i Şerîf'tir. Tarih boyunca bu kutsal şehre farklı dil, din ve kültürlerde çeşitli isimler verilmiştir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, "Barış Şehri" anlamına gelen Urusalim, Yeruşalem ve Jerusalem demiş; Müslümanlar ise "Bereket, temizlik" anlamına gelen "Kudüs" veya "Beytu'l-Makdis" demişlerdir.

Binlerce yıldır birçok devlete ve medeniyete beşiklik yapan Kudüs ve çevresinde Hz. İbrahim, İsmail, İshak, Lût, Yakub, Yusuf, Musa, Yunus, Davud, Süleyman, Zekeriyya, Yahya ve Hz. İsa gibi nice peygamberler yaşamıştır. Oradan Hz. Hâcer, Hz. Sare, Belkıs ve Hz. Meryem gibi büyük hanımlar; Şeddat b. Evs, Ubâde b. Sâmit, Selmân-ı Fârisî, gibi nice sahabîler, nice büyük ulemâ ve evliya gelip geçmiştir.

Hz. Peygamber'in uzun yıllar yöneldiği kıblesi olan Kudüs, onun Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya gerçekleştirdiği İsrâ ve Mîrac tecrübesini de yaşadığı mukaddes mekandır. (İsrâ, 17/1) Allah Rasulü (as) o gece Beyt-i Makdis'e girmiş, kendisi için orada toplanan peygamberlere imamlık yapmış, sonra da dünya semasına yükseltilmiştir. (Nesâî, Salât, 1) Ayrıca ümmetine Beytü'l-Makdis'te namaz kılmayı, oradan umre yapmayı da tavsiye etmiştir. (Ebû Davûd, Salât, 14; İbn Mâce, Menâsik, 49) Bu nedenledir ki Mescid-i Aksâ, bizim birinci kıblemiz, ikinci mabedimiz ve üçüncü mescidimiz olmuştur.



Hz. Ömer'in fethiyle Müslümanların yönetim ve himayesine geçen Kudüs, layık olduğu hürmet ve kutsiyeti kazanmış, halkı da huzur ve adalete kavuşmuştur. Daha sonra Kudüs'e hakim olan tüm İslam devletlerinde, tarihte eşine rastlanmayacak birlikte yaşama tecrübesini elde etmiştir. Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyan nüfusun canına, malına ve din özgürlüğüne karşı herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır. O kadar ki, Selâhaddîn-i Eyyûbî, Haçlıların Kudüs'e girdiklerinde Müslüman ve Yahudi ayrımı yapmaksızın katlettikleri binlerce mazlumun intikamını almayı dahi düşünmemiştir.

Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyan nüfusun canına, malına ve din özgürlüğüne karşı herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır. Selâhaddîn-i Eyyûbî, Haçlıların Kudüs'e girdiklerinde Müslüman ve Yahudi ayrımı yapmaksızın katlettikleri binlerce mazlumun intikamını almayı dahi düşünmemiştir.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Aslanlı Kapı



Osmanlı Devleti, Kudüs'ü yönetimi altına aldıktan kısa bir süre sonra ona atfettiği özel önemi gösterir icraatlara başladı. Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde büyük imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Kubbetu's-Sahra'nın restorasyonuyla başlayan çalışmalar bugün hâlâ ayakta olan surların inşasıyla sürdü.

Kudüs, İslam egemenline girdikten sonra, sırasıyla Emevîler, Abbâsîler, Tolun Oğulları, İhşidîler, Fâtımîler, Karmâtîler, Selçuklular, Fâtımîler, Eyyûbîler, Memlukler ve Osmanlılar olmak üzere birçok Müslüman devletin idaresinde kalmıştır. İstisnasız her bir devlet, bu kutsal şehre birçok kalıcı hizmet yapabilmenin yarışı içerisinde olmuştur. Adeta her biri Kudüs'e kendi mührünü vurmak, böylece Kudüs'ün geleceğine katkıda bulunmak istemiştir.

Vakıf Şehri Kudüs'te Medreseler

Şüphesiz her devletin farklı sultanları Kudüs için kişisel birçok yatırım ve destek gayreti içerisinde olmuşlardır. Fakat hemen her dönemde, çeşitli İslam şehrinde olduğu gibi Kudüs'ün imarında da en önemli rol yine vakıflar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kurulan vakıfların hizmet çeşitliliğine baktığımızda, mescitler, medreseler, mastabalar, sebiller, çeşmeler, şadırvanlar, su kanalları, kuyular, eyvanlar, halvethâneler, minareler, mihraplar, kubbeler, kapılar, revaklar vb. olmak üzere oldukça farklı alanlarda gerçekleşmiştir. Burada vakıf medeniyetinin asırlar boyunca Kudüs'teki tüm yansımalarını sıralamak mümkün değilse de, belli bir fikir vermesi bakımından dikkatimizi çeken medreselerle ilgili birkaç vakıf hizmetini anmamız yeterli olacaktır.

Selçuklular döneminde Şâfiî âlimlerinden Nasr b. İbrâhim el-Makdisî, Nasriyye Medresesi'ni kurdu, onun ardından bir Hanefî medresesi kuruldu. Ebü'l-Ferec



Sultan II. Mahmut tuğralı çok yüzlü Osmanlı Çeşmesi

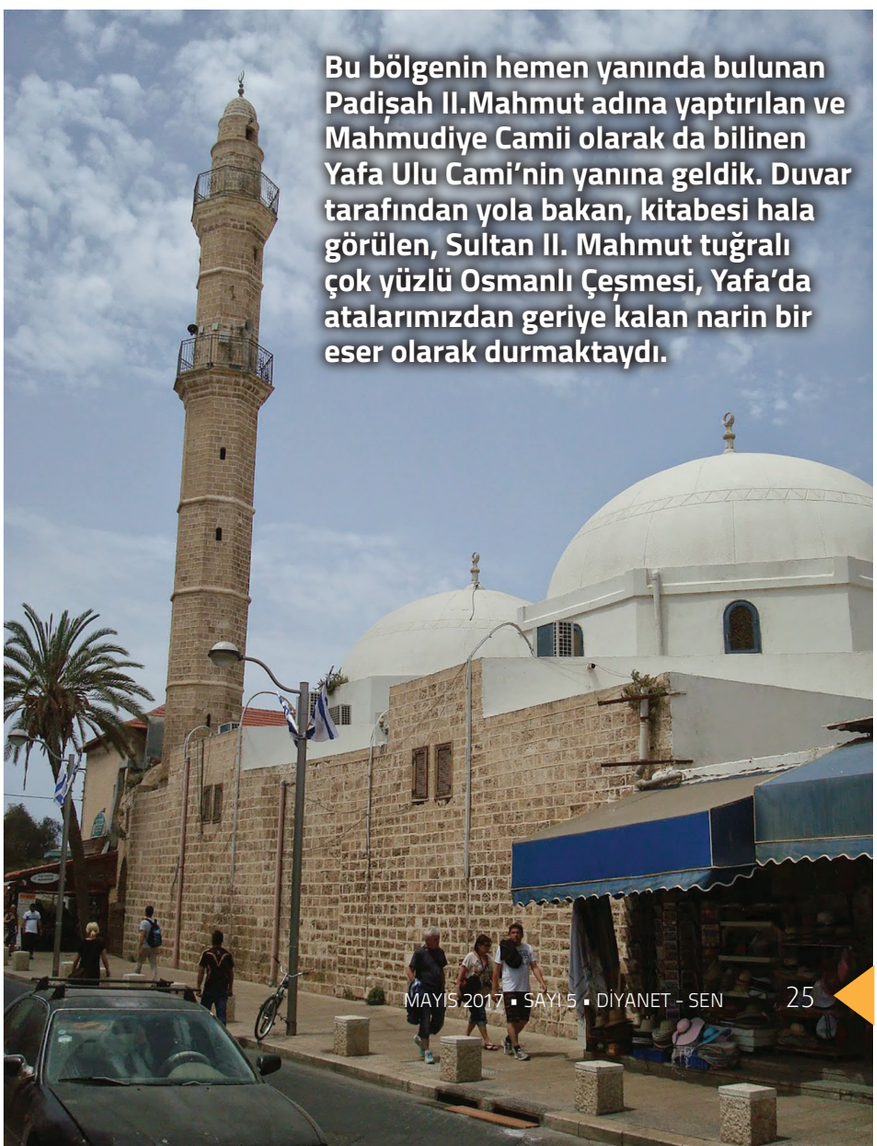

Bu bölgenin hemen yanında bulunan Padişah II.Mahmut adına yaptırılan ve Mahmudiye Camii olarak da bilinen Yafa Ulu Cami'nin yanına geldik. Duvar tarafından yola bakan, kitabesi hala görülen, Sultan II. Mahmut tuğralı çok yüzlü Osmanlı Çeşmesi, Yafa'da atalarımızdan geriye kalan narin bir eser olarak durmaktaydı.



1900 yılında inşa edilen Saat Kulesi Yafa'nın en önemli simgelerinden birisidir.

eş-Şîrâzî, Hanbelî mezhebi doğrultusunda dersler verdi. Bu dönemde İslâm dünyasının çeşitli yörelerinden çok sayıda meşhur âlim Kudüs'e gelmeye başladı. Bunlar arasında Endülüs'ten İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî, Tus'tan Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve İşbîliye'den (Sevilla) Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de bulunmaktaydı.

Eyyûbîler döneminden itibaren başlayan ve Memlükler döneminde daha da gelişen medreseler, belki de Kudüs'teki en işlevsel mekanlar idi. Gerek Kıble Mescidi içinde, gerekse Mescid-i Aksâ ve çevresinde pekçok ilim halkası vardı. Birçok medresede çeşitli ilim dallarında eğitim verilmekteydi. Kıble Mescidi'nin her bir direğindeki ders halkaları, buradaki medreseler, mastabalar, ribatlar, hangâhlar, tekkeler ve zâviyeler dikkate alındığında aynı anda yüzlerce dershaneden oluşan bunca ilmî faaliyet, bugün birçok fakültesi bulunan büyük bir üniversiteye karşılık gelmekteydi. Bu zengin çabanın ardında bir yandan diğer dinlerle rekabet, diğer yandan Şiî Fâtımîlerin Kahire'de kurdukları Ezher'e mukabele etme gayreti vardı. Dolayısıyla Müslümanlar her dönemde mescitlerdeki yüzlerce ilim halkalarına ilaveten Kudüs'te birçok medrese açtılar. Halen bir kısmının binaları kullanılan bu medreselerden yüzlercesinin ise kalıntıları görülebilmektedir.

Günümüzde Kudüs'te bulunan 150 civarındaki önemli tarihi eserin sekseni Memlükler devrine aittir. Bu dönemde Kudüs'te elli civarında medrese ve yirmi civarında zâviye, hankâh ve ribât mevcuttu. Aksâ'nın batı revaklarında Eşrefiye, Tenkiziye, Hatuniye ve Mencukiye, kuzey revaklarının üzerinde ise Kerîmiye, Gâdiyye, Evhadiyye, Devâdariyye, Eminiyye ve daha küçük bazı medreseler vardı. Bunlardan başka, farklı yüzyıllarda açılan ve eğitim veren Nâsıriyye, Fâtımıyye, Salahıyye, Haseniyye, Efdaliyye, Vecîhiyye, Câlikıyye, Sellâmiyye, Emîniyye, Mevsıliyye, Şerkesiyye, Sübeybiyye ve Bâsitıyye ilk akla gelen medreselerden bazılarıdır. Pek tabiidir ki, asırlar boyunca İslam ilim tarihinde söz sahibi, birçok telife imza atmış pek çok meşhur alim buralarda ders görmüş, ders vermiş, ilimleriyle Kudüs'ün bereketine ilmin bereketini katmışlardır.

Kudüs'ün tarihinde hiç şüphesiz en önemli dönem, Osmanlı Dönemi ve sonrasıdır. Yavuz Sultan Selim'in Mercidâbık'ta Memlükler'e karşı kazandığı zaferden sonra Kudüs, Ekim 1516'da Osmanlı yönetimine girdi. Bu tarihte başlayan Kudüs'teki Osmanlı yönetimi, Aralık 1917'ye kadar yaklaşık dört asır devam etti.

Osmanlı Devleti, Kudüs'ü yönetimi altına aldıktan kısa bir süre sonra ona atfettiği özel önemi gösterir icraatlara başladı. Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde büyük imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Kubbetu's-Sahra'nın restorasyonuyla başlayan çalışmalar bugün hâlâ ayakta olan surların inşasıyla sürdü. Sultan Süleyman'ın diğer önemli projesi Beytülahm ve Halîlürrahmân'dan Kudüs'e su getiren kanalların tamiri, şehir suyunun dağıtımının yapıldığı havuzların yenilenmesinin yanı

sıra beşi sur içinde olmak üzere altı çeşmenin inşası olmuştur. Padişahın hanımı Hürrem Sultan'ın 1551'de yaptırdığı külliye de Kudüs'ün en önemli hayır kuruluşlarındandır. Cami, medrese, han, ribât ve imâretten oluşan külliye Kudüs'teki Osmanlı eserlerinin önde gelenlerindendir.

Kudüs'ün eğitim ve kültür hayatı da Osmanlılar döneminde önemini korumuştur. İslâm tarihi boyunca farklı Müslüman ülkelerden gelen yüzlerce âlim Mescid-i Aksâ'yı ziyaret etmiş ve bir kısmı Kudüs'te yaşamayı tercih ederek şehrin ilmî hayatına katkıda bulunmuştur. Şehirde kurulan medreselerin vakıflarla desteklenmesi sayesinde Kudüs ilmî cazibe merkezi olmayı sürdürdü. Medreselerin etrafı tasavvufî hayat açısından da canlandı. Mescid-i Aksâ ve Şam Kapısı civarında birçok tekke ve zâviye yer almakta, Mevleviyye, Şâzeliyye, Rifâiyye ve Ahmediyye gibi tarikatlar şehrin dinî ve kültürel hayatına belirgin katkı sağlamaktaydı. Özellikle Altın Kapı ile Kubbetu's-Sahra arasında yer alan ve Ahmet Paşa tarafından 17. yüzyıl başında yaptırılan ve vakfiyesine göre Filistinli en seçkin hocaların, en zeki dört talebeye ders verdiği mütavazı bir yapı olan Ahmet Paşa Medresesi, bugün için model olacak kadar önemlidir.

Açık Hava Medreseleri: Mastabalar

Burada oldukça farklı bir başka eğitim mekanı olan "Mastaba" (açık derslik/teras) geleneğine de işaret etmek istiyoruz. Bir tür açık hava medresesi diyebileceğimiz mastabalar, Kudüs'ün çok



Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Davud Kapısı. Ürdünlüler, 5 Haziran 1967 yılında gerçekleşen 6 Gün Savaşı olarak da bilinen Arap-İsrail Savaşı'nda Kudüs'ü bu kapıdan terk etmişlerlerdir. Kapının her tarafı kurşun izleriyle doludur.



Yeni Kapı (The New Gate), kuzeyde, Hristiyan mahallesine doğudan girişi sağlıyor. Bu kapı, Hıristiyan hacıların surlar içinde kendi kutsal yerlerine daha hızlı erişim sağlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde 1887 yılında II. Abdülhamid tarafından açtırılmıştır.

ilginç bir yüzünü ortaya koyar. Mescid-i Aksa külliyesi içerisinde hicrî altıncı asırdan sonra yapılan ve Mastaba denilen 32 derslik mevcuttur. Çoğu, kare veya dikdörtgen şeklinde olan ve yerden yaklaşık yarım metre yükseklikte üzeri açık bu sınıfların kıble tarafında hocanın oturacağı bir mihrap da bulunur. Özellikle iklimin elverişli olduğu aylarda çeşitli eğitim dallarında talebe yetiştirmek için ve bazen de namaz kılmak için yapılmışlardı. Her birinin özel adı olan mastabalarda çok önemli ilim adamları dersler vermiştir. Kubbetu Musa Mastabası, Busayrî Mastabası, Kayıtbay Sebili Mastabası, Süleyman Sebili Mastabası, Zâhir Mastabası, Gazzâlî Mastabası vb. bunlardan bazılarıdır. Kim bilir bu mastabalarda, alimler ve talebeler arasında ne kadar kıymetli müzakereler yapılmış, nice doyulmaz ilim sohbetleri, ders halkaları gerçekleştirilmiştir.

İslam'ın Hoşgörüsü ve Birlikte Yaşama Tecrübesi

Osmanlı devrinde Müslümanlar, ortaya koydukları insaflı ve adaletli idarecilikleriyle, Yahudilerin ve Hıristiyanların gönül rızasıyla birlikte yaşamalarını sağlamıştır. Hatta bazı Hıristiyan mezhep ve kiliseler aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünde, hep Osmanlı'nın adaletine sığınmışlardır. Osmanlı'nın engin hoşgörüsünün, kuşatıcı ve kucaklayıcı siyasetinin en açık göstergesi, Halil Kapısı'ndan içeri girildiğinde iç taş duvara kazıdıkları *"Lâ ilâhe illallah, İbrâhim Halîlullah"* yani 'Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. İbrahim, Allah'ın dostudur." kitabesidir. Osmanlı, 'Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasulullah" şeklindeki kelime-i tevhidi yazmak yerine, üç dinin de Peygamber kabul ettiği Hz. İbrahim'in adını Kudüs'ün sur duvarına nakşetmiştir. Müslümanların hoşgörüye dayalı birlikte yaşama tecrübesinin çok bariz bir göstergesi de şudur: Hıristiyanların en kutsal mekanı olan Kıyâme Kilisesi'nin anahtarı ve kapının idaresinin hangi mezhebin elinde olacağına dair kiliseler arasında kanlı çatışmalar yaşanınca söz konusu görev iki Müslüman aileye verilerek çözülmüştür. Bu görevin Selâhuddîn-i Eyyûbî tarafından mı yoksa Osmanlılar tarafından mı verildiği ihtilaflıdır. Halen aynı görevin Müslümanlarca sorunsuz bir biçimde yürütülmesi de manidardır. Bu görevi asırlardır yürüten ailelere kiliselerin ortak kurdukları vakfiyeden ödeme yapılmaktadır.

Ne yazıktır ki bundan tam yüz sene evvel 1917'de Osmanlı'nın Kudüs'ten çekilmesiyle asırlardır yaşanan bu hoşgörü de bölgeden çekilmiştir. Barışın, hoşgörünün yerini tam bir asırdır esefle müşahede ettiğimiz zulümler, çatışmalar, işgaller ve katliamlar almıştır. Üç dinin de kutsal saydığı bu şehir, huzur ve barışın şehri olmaktan çıkmış ve tam bir kaos ortamına dönüşmüştür.

Barış dininin mensupları olarak "dünya barışı" adına şu samimi temennilerimizi ifade ederek yazımızı tamamlıyoruz: Genelde Kudüs, özelde Mescid-i Aksâ, medresleriyle mescitleriyle, kubbeleriyle, ezanlarıyla Müslümanların kutsal mabedi ve bir vakıf müessesesi olma hüviyetinden; Harem Bölgesi de tarih boyunca var olan statüsünden asla çıkartılamaz. Mescid-i Aksâ'ya yönelik din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalar ve mabet masuniyetini hiçe sayan saldırılar ve girişimler asla kabul edilemez. Zira Kudüs ve Mescid-i Aksâ, Rasul-i Ekrem'in (s.a.s.) İslam ümmetine kutsal emanetidir. Ve inşa edildiği günden bu zamana kadar bir İslam mabedi olmuş ve kıyamete kadar da bir vakıf mirası olarak öyle kalmaya devam edecektir.

Netice itibariyle Müslümanların asırlardır çeşitli dönemlerde vakfettikleri irili ufaklı bütün vakıflardan önce haberdâr olmaları, ardından da uluslararası hukuk çerçevesinde o vakıfların yeniden Müslümanların hizmetine verilmesi gerekmektedir.



Hıristiyanların en kutsal mekanı olan Kıyâme Kilisesi'nin anahtarı ve kapının idaresinin hangi mezhebin elinde olacağına dair kiliseler arasında kanlı çatışmalar yaşanınca söz konusu görev iki Müslüman aileye verilerek çözülmüştür.



Osmanlı Topları



El Bahr (Deniz) Camii

KUDÜS NASIL KAYBEDİLDİ?

✎ Dr. Nazif ÖZTÜRK
Araştırmacı/Yazar



**“Dünyanın sığınağı Suriye, Suriye’nin sığınağı Filistin’dir.
Filistin’in sığınağı Kudüs, Kudüs’ün sığınağı Tapınak Dağı’dır.
Tapınak Dağı’nın sığınağı ibadet yeri, ibadet yerinin sığınağı da Kubbetü’s-Sahra’dır”.**

Thaur Bin Yezid Fezâil

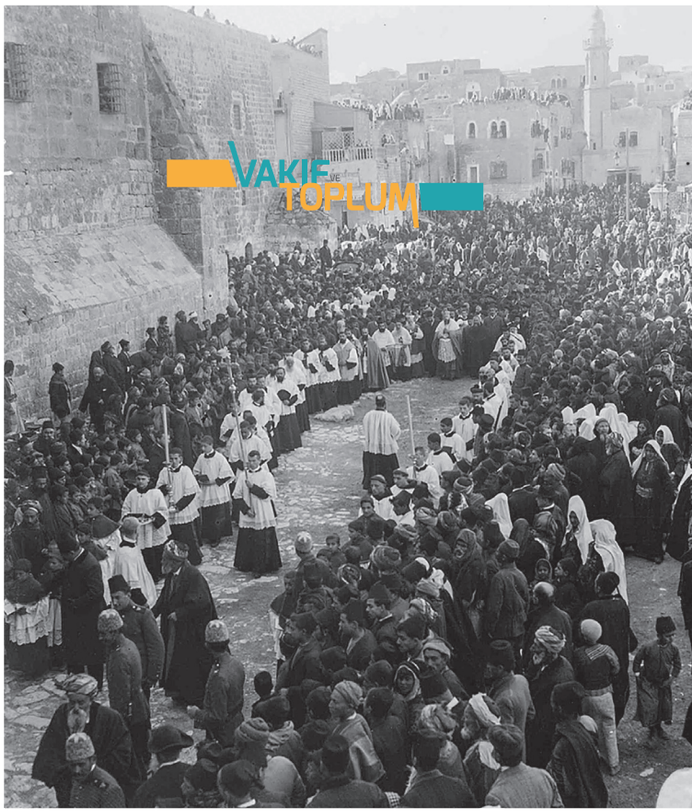

Her nesil inşa ettiği şehirlere kendi biyografisini yazar. Fakat asırları ve kuşakları aşarak bir medeniyet harmanına dönüşmüş şehirler, belli bir aşamadan sonra kendileri özneleşir ve içinde yetişen nesilleri şekillendiren bir mekâna dönüşür. Bu süreklilik içinde gelişen kolektif bir vicdan, kolektif bir bilinç, kolektif bir akıl, bir şehri, o şehirlerde yaşayan insanlardan bağımsız olarak, tarihin bizatihi itici gücü haline getirir.

Hangi özne Yunan felsefesini Atina'dan, Roma düzenini Roma şehrinden, ilk dönem İslâm rönesansını Bağdat'tan, Osmanlı kadim medeniyet harmanını İstanbul'dan; modernitenin doğuşunu Paris'ten, sanayi toplumunu Londra'dan, bireyci ve milliyetçi akımlardan küreselleşmeye geçişi New York'tan daha fazla etkilemiş olabilir?[1]

Mekke ve Medine vahyin, Kudüs tarihin, İstanbul doğanın nurunu ve ruhunu taşır. Mekke ve Medine, ilâhî mesajın şekillendirdiği medeniyetin yeryüzünde tecessüm etmiş örnek şehirleridir. İstanbul, Mekke-Medine ve Kudüs gibi bir peygamber diyarı değildir amma; öylesine bir tabiat güzelliğine sahiptir ki, onu seyredenlerde *"bu güzellik ilâhî estetiğin mekâna yansımasıdır"* hissini uyandırır. Bu doğal güzelliğin kâinatın yaratılışında ahenge dönüşmesi ve kadim tarihle buluşması, İstanbul'u doğal dünya düzeni ile toplumsal düzen arasındaki ahenk arayışının merkezi kılmıştır.

Kudüs, medeniyetler tarihi içinde özgün ve büyüleyici bir niteliğe sahiptir. Kudüs'ün bünyesinde barındırdığı şehir ruhunun özünde, bu mekânın insanlığın varoluşu ile tarihî serüveni arasında kurduğu güçlü bağ yatmaktadır. Bu özün herhangi bir medeniyet sınırlarına hapsedilmesi mümkün değildir. Kudüs, Hz. Davut ve Süleyman aleyhi's-selam tarafından başkent yapılmadan önce, asırlarca kadim kültürü şekillendiren medeniyet havzalarının kesişim hattı üzerinde bulunmanın tecrübe ve birikimine sahiptir. Doğuda Sümer'den Babil'e uzanan derin Mezopotamya birikimi, kuzeyde Anadolu'da kökleşen Hitit yerleşik düzeni, batıda Akdeniz üzerinden gelen Minos, Miken ve Fenike kültür dalgaları ve güneyde Mısır ve Yemen medeniyet havzaları, Kudüs'ün de içinde bulunduğu bu coğrafyada hâkimiyet mücadelesi üzerinden etkileşime girmişlerdir. Dolayısıyla insanlığın kadim birikimini kendi bünyesinde harmanlayan bu bölgede yerini alan Kudüs, bu yönüyle kendini tarihin merkezi konumuna yükseltecek bir insan unsuruna hazırlanmıştır[2].

Medeniyet havzaları, mimarî gelenek ve insan dokusu farklı olmakla birlikte bütün bu şehirleri birleştiren ortak özellik bir medeniyetin yaşayan özetini bünyelerinde muhafaza ediyor olmalarıdır.

Davud aleyhi's-selam ve Hz. Süleyman'a başkentlik yapmış Kudüs şehri; pagan ve politeist dönemleri, Babiller ve Romalılar zamanında geçirdiği tasfiye ameliyelerini yaşadıktan sonra; Hz. Ömer tarafından gerçekleştirilen kutsal fethin mesut yıllarını, Eyyubiler döneminde Selâhaddin-i Eyyûbî (1138-1193) tarafından Haçlıların elinden kurtarılması, Yavuz Sultan Selim (1508-1520) eliyle Osmanlı ülkesine katılması ve Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında imar ve ihya edilmesiyle nice nikbin asırların arkasından saadet dönemlerine kavuşmuştur.

Uzun süren mesut zamanları olsa da hiçbir zaman Kudüs şehrinin saadet yılları kesintisiz ve sürekli olmamıştır. Arşiv belgeleri arasında dolaştığımızda ve tarih kitapları sayfalarını karıştırdığımızda, Kudüs coğrafyasında ters istikametlerde akan iki ayrı dünya görüşünün zaman zaman coşup kabaran, önüne çıkan her şeyi alıp götüren taşkın nehirler gibi aktığını görmekteyiz.

Siyonist teşkilatlarının kararlı ve ısrarlı tutumu, yerli halkın çaresizliği ve bir kısmının paraya olan tamahı, İslâm âleminin içine düştüğü acziyet, müstevli devletlerin Yahudi emellerine verdiği sınırsız destek, uluslararası teşkilatların adil olmayan yanlı kararları; her üç semavî din için kutsal olan Kudüs'ün tarihî misyonundan soyutlanmasına ve kaybedilmesine sebep olmuştur.

Kudüs'te yaşanan mesut günlerin mevcudiyetini kendi çıkarlarına aykırı görerek bu şehri tasfiye etmek isteyenler arasında, Babilliler (Nebukadnezzar) ve Romalılar (Titus) birinci sırayı almaktadır. Bunların tarih içerisindeki temsilcisi Haçlılar, günümüzdeki sürdürücüsü ise İsrail'dir.

Kudüs'ün Babilliler ve Romalılarca tasfiyesinde üç temel özellik öne



Alman hastanesi, Augusta Victoria

Ahkâm defterlerinden aktardığımız belgeler ve ileride vereceğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Kudüs'te hemen her devlet; Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya ayrı başvurularla kilise, havra, okul, hastahane, huzurevi, misafirhane, rahip ve rahibe meşrutaları yaptırma konusunda bir yarış içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde Kudüs âdeta bu devletlerin nüfuz yarışına sahne olmuş bir şehir durumundadır.

çıkmaktadır. Birincisi, Kudüs'ü tarihten silerek tümüyle tasfiye etmek; ikincisi, kendi aralarındaki egemenlik mücadelesinde şehrin ruhunu ele geçirmelerini mümkün görmedikleri için, fizikî varlığını ortadan kaldırmak; üçüncüsü de, mekân ile orada yaşayan insanların arasını açarak, insan unsurunu mekândan koparmaktır. İlk iki tasfiye sürecinde mekânın tümüyle tahrip edilmesi ve savaş sürecinde insanların katledilmesi amaç edinilmiş iken; üçüncü şıkta, savaş sonrası arta kalan insan varlığı da bu mekândan sürülmüştür.

Kudüs şehri üzerinde cereyan eden çatışmaları anlatmak için, Evliya Çelebi milletlerin lisanında geçen Kudüs adını teker teker sıraladıktan sonra şu tespiti yapmaktadır: *"...Netice-i merâm cemi' milelin hasretü'l-mülûku bu Kudüs-i şerîftir. Husûsâ millet-i nasârâ, Hazret-i Îsâ bu Kudüs-i şerîf'de rahmi maderden müştak olalı cemi'i ceng (ü) cidâl ve harb (u) kıtâl bu Kudüs-i şerîf içündür".*[3] Kudüs her tasfiye sürecinde bünyesindeki kadim insan unsurunu kaybetmiş ve tabir caizse hem mimarî hem de insanî olarak çoraklaşmıştır. Kudüs eski çeşitliliğine tekrar İslâm medeniyeti dönemlerinde kavuşmuştur. Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethiyle başlayan İslâm asırlarında, her üç konuda da farklı bir anlayış ve tutum benimsenmiştir. Farklı inanç ve zihniyet temeline dayanan ve başta Eyyûbiler ve Osmanlılar olmak üzere çok sayıda İslâm devletince sürdürülen bu yeni anlayış, Hz. Süleyman'ın Kudüs'ünü yeniden ihya etme çabası olarak görülebilir.

Her şeyden önce Hz. Ömer ve onu takip eden Müslüman yöneticiler için Kudüs, Babillilerin ve Romalıların aksine, başka ve rakip bir inanç sisteminin merkez şehri değil, aksine savunulan İbrahimî tevhid inancının siyasi egemenliğe dönüştüğü kutsal bir mekândır. Kendilerini Hz. Süleyman geleneğinin devamı olarak gören Hz. Ömer, Abdülmelik b. Mervân, Selâhaddîn-i Eyyûbî ve Kanûnî Sultan Süleyman için Kudüs yıkılması değil, ruhuyla ve cismiyle ihya edilmesi gereken bir şehirdir.

Osmanlı düzeninin zihnî arka planı, bütün tarihi kapsama idealine dayanıyordu. Onun için fethin medeniyet tarihî içindeki karşılığı bir askerî istila hareketi değil, kapsamlı etkileşime dayalı bir medeniyet dönüşümüdür. Hem insanlık tarihi bakımından bir medeniyet dönüşümü hem İslâm tarihi bakımından ikinci büyük dönüşüm, hem de Türk tarihi bakımından ciddi ve köklü dönüşümdür.

Savaşlar neticesinde ehl-i salibin eline geçen şehirler bir müddet sonra camii ve sinegoglardan tümüyle arındırılıp yeknesak Katolik bir kimliğe büründürülürken; fethin müyesser olduğu şehirlerin mimarî kimliği korunarak medeniyet dönüşümünde şehrin insanî ve fizikî dokusu iç içe geçen süreçlerle yeniden yapılandırılmaktadır.

Müslüman zihin için Kudüs tarihten metafiziğe yürüyüşün bir durağıdır. Titus yıkımından itibaren harabe olarak kalan Mescid-i Aksâ alanı büyük imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Hz. Ömer döneminde Ömer Camii yapılmış; Emevî Halifesi Abdülmelik b, Mervân Kubbetüssahrâ'yı inşa etmiş; onun döneminde başlayan Aksâ Camii inşası oğlu Velid tarafından tamamlanmıştır. Haçlı Krallığı döneminde Mescid-i Aksâ bölgesi içinde kilise ve şapellere dönüştürülen Kubbetüssahrâ, Miraç Kubbesi ve Aksa Camii, Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından yeniden eski kimliğine büründürülmüş; Memlukler döneminde Mescid-i Aksâ bölgesinde pek çok medrese inşa edilmiştir.

Kudüs'ü tek bir dinin teolojik-kültürel-siyasî egemenlik mekânı haline dönüştürmeye çalışan Haçlılar ve İsrailliler; bu tavırları nedeniyle şehri tasfiye eden Babilliler ve Romalılar-

dan da, şehrin içselleştirici kadim ruhunu ihya etmeye çalışan Eyyûbîler ve Osmanlılar gibi siyasi otoritelerden de farklılaşmaktadırlar. Gerek Haçlılar gerekse İsrailliler, Babilliler ve Romalıların aksine, Kudüs'ü tasfiye etmek bir yana, bu mekânı evrenin metafizik merkezi ve ideal şehir olarak görmüşler ve hem teolojik açıdan hem de siyasal açıdan ebediyen kendilerine ait olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Kudüs'ü tek bir dinin nihaî ve mutlak tekelinde gören Haçlılar ve İsrail, diğer dinlerin Kudüs'teki insan ve mekân unsurlarının tasfiyesini, ya da kimlik değiştirmesini egemenliklerinin merkezine yerleştirmişlerdir.

Bu iddia onları, şehri farklı inanç mensuplarından arındırma politikasına yöneltmiştir. Kudüs'ün Haçlıların eline geçtiği 15 Temmuz 1099'da şehrin sakinlerini tümüyle tasfiye etmeye dönük tarihin nadir gördüğü bir katliam gerçekleştirilmiştir.

Müslümanlarla birlikte kutsal mekânları kirlettiğine inanılan Yahudiler de sinegoglarda diri diri yakılmışlardır. Bu katliamların temel hedefi şehri tümüyle Hristiyanlaştırmak, başka inanç mensuplarının bu kutsal şehri kirletmelerine! izin vermemekti. Kıyamet Kilisesi'nden çıkarılan Rum Ortadokslar dahi bu dışlanmadan nasiplerini almışlardır. Aynı tutum, şehrin fizikî ve mimarî dokusu için de geçerliydi.

İslâm hâkimiyeti dönemlerinde yoğun imar faaliyetinin yanı sıra, şehrin yeniden kadim insan dokusuna kavuşması da temel ilke olarak ele alınmıştır. Hz. Ömer bu şehri eski kutsallığına kavuşturmuş; Muâviye ise Yahudi geleneklerine uygun bir biçimde Kudüs'ü *"Kıyamet gününde diriliş ve toplanma yeri"* olarak tanımlamış ve pek çok Yahudi'nin Kudüs'e gelmesine ve kutsalların kutsalının bulunduğu alanda ibadet etmelerine izin vermiştir. Kudüs'ün medeniyetleri buluşturma vasfı, Hz. Ömer'le başlayan İslâm hâkimiyetiyle yeniden bu şehre kazandırılmıştır. Haçlı seferleri sırasında şehirden sürgün edilen Kudüs'ün Yahudi ve Müslüman halkının Selâhaddîn-i Eyyûbi'nin şehri almasıyla geri dönmesi, şehrin harmanlaştırıcı ruhunu ve kadim geleneğini yeniden ihya etmiştir.



Haçlı seferlerinin etkisi geçtikten sonra Hristiyanlar da İslâm hâkimiyetinde şehre dönmeye başlamış ve nihayet XVI. yüzyıldan itibaren tipik bir Osmanlı şehrine dönüşen Kudüs, üç büyük semavî dininin mensuplarının güven ve huzur içinde yaşadıkları bir mekân niteliği kazanmıştır.

Fethedilen şehirlerin tarihî dokusunu koruyarak dönüştürmeye ve medeniyet birikiminin sürekliliğini sağlamaya yönelik bu temel ilke, Kudüs'de de aynen uygulanmıştır. Bu anlayış doğrultusunda Osmanlı döneminde imar ve ihya faaliyetleri şehrin tarihî dokusu korunarak, daha çok altyapı ve restorasyon çalışmalarında yoğunlaşmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde şehrin surları onarılarak güvenlik tahkim edilmiş, Beytü'l-lahim'in güneyindeki Artas köyünden borular vasıtasıyla su getirilerek hayat şartları iyileştirilmiş, çarşının yeniden ihya edilmesiyle ekonomi canlandırılmıştır. Şehre hizmet için Hürrem Sultan tarafından kurulan Haseki Sultan Vakfı'nın faaliyetleri sosyal hayatı zenginleştirmiştir. Bu anlamda, Kudüs'ün ihyasında Kanûnî'nin zevcesi Hürrem Sultan ve Kostantinos'un annesi Helena, özel bir konum kazanmıştır[4].

Kudüs şehri üzerinde cereyan eden çatışmaları anlatmak için, Evliya Çelebi milletlerin lisanında geçen Kudüs adını teker teker sıraladıktan sonra şu tespiti yapmaktadır: *' ...Netice-i merâm cemi' milelin hasretü'l-mülûku bu Kudüs-i şerîftir. Husûsâ millet-i nasârâ, Hazret-i Îsâ bu Kudüs-i şerîf'de rahmi maderden müştak olalı cemi'i ceng (ü) cidâl ve harb (u) kıtâl bu Kudüs-i şerîf içündür'.*

Simon Sebag Montefiore'nin *"Kudüs, Bir Şehrin Biyografisi"* adlı kitabında, Kudüs'te Kanûnî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı imar ve ihya faaliyetleri şu şekilde anlatılmaktadır:

"Süleyman Kudüs ve Mekke'yi miras aldığında, (bu yerlerin) itibarı gereği buralara hizmet etmesinin vazifesi olduğuna inanıyordu(...)Kudüs'te o kadar çok şey yaptırdı ki, günümüzdeki eski şehir herkesten çok onun eseridir. Surlar çok eski görünmekte idi ve çoğu kişiye göre Kubbetü's-Sahra, Duvar ve Kilise kadar şehrin bir parçasıdırlar. Bu yapılar ve özellikle şehirdeki kapıların büyük bölümü, hem şehri güvenceye almak hem de itibarını sergilemek isteyen Süleyman'ın eseriydi. Sultan Hisar'a bir cami, bir giriş ve bir burç ekledi. Şehre su getirmek için su kemeri ve suyu dağıtmak amacıyla dokuz

çeşme yaptırdı; bunların üçü Tapınak dağındadır. Kubbetü's-Sahra'daki yıpranmış mozaikleri turkuaz, kobalt, beyaz ve sarı renkli zambak ve lalelerle bezeli parlak çinilerle süsledi ki bugün hâlâ ortadadır.

Kubbetü's-Sahra'ya yeniden çini döşenebilmesi için 450.000 çini gerektiğinden Süleyman'ın adamları bu çinileri yapmak için el-Aksa'nın yakınına bir çini imalathanesi inşa ettiler ve müteahhitlerden bazıları şehirde kalmak için konaklar inşa etti(...)Şehir aşina olmadığı çekiç sesleri ve para tıkırtıları ile çınlanıyor *olmalıydı. Nüfus nerede ise üç katına çıkıp 16.000'e erişmişti ve Yahudi sayısı da, sürekli gelen mülteciler sayesinde ikiye katlanıp 2.000'e çıkmıştı.*

*Hürrem kocasının projelerinin yakınlarına hayır kurumları inşa etmeyi sevdiğinden bir Memlûk sarayını satın alıp el-*İmâre *el-Âmire el-Haseki el-Sultan'ı kurdu. Bu vakıf içinde bir cami, bir fırın, elli beş odalı bir yatakhane/kervansaray ve fakirler için aş evi/imaret bulunuyordu. Böylece Tapınak Dağı ve Kudüs'ü kendilerinin kabul ettiler"*[5].

Konunun derlenip toparlanması açısından, değerlendirme mahiyetinde yazılan bilimsel bir makale için, uzun sayılabilecek bu girişten anlaşılıyor ki; söz konusu Kudüs olunca birçok açıdan meselenin enine boyuna araştırılması ve ayrı başlıklar altında müstakil yazılar halinde kaleme alınması gerekmektedir.

Hiç kuşkusuz, Kudüs'le hem dert olan her düşünür için, meselenin siyasî ve kültürel açıdan analizinin yapılması başta gelmektedir. Şehir kimliğinin oluşması ve bir medeniyet havzasının merkezine oturması, bünyesinde barındırdığı insanı yetiştirmesi ve erdeme ulaştırması yönüyle şehircilik açısından Kudüs'ün ele alınması, ikinci sırada ve hayatî derecede önem kazanmaktadır.

Peygamberler şehri olması, mezhepler bir yana üç semâvî din için taşıdığı önem, bu şehrin dinî ve uhrevî bakımdan değerlendirilmeyi hak eden bir başka özelliğidir.

Görülüyor ki Kudüs, vakıf bir şehirdir. İmar ve ihyası bu müessese eliyle gerçekleştirilmiştir. Vakıfların hayrî, dinî ve sosyal hizmetleri bir yana, şehircilik ve kültürel açıdan sergilenen imar ve ihya hareketleri, bu konunun müstakilen ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Fakat biz bu yazımızda bunlardan hiçbirinin üzerinde durmayacağız. Makalenin başlığına sadık kalarak, ahtapotun kolları gibi dünyanın dört bir tarafından uzanan ellerle Kudüs'ün boğazının sıkılmasına yol açan uygulamaları ve gelinen noktayı, arşiv belgelerine dayalı olarak okuyucularımızla paylaşmak istiyoruz.

1.Misyonerlik ve Azınlık Hakları Perdesi Altında Kudüs'e Uzanan Eller

Osmanlı Devleti toprakları üzerinde, azınlık statüsünde bulunan gayrimüslimlerin güçlenip gelişmesini temin eden faaliyetler arasında, hiç şüphesiz ülke genelinde sürdürülen misyonerlik hareketlerinin ve bu kesimlere batılı devletler tarafından uygulanan korumacılık/mahmi siyasetinin büyük etkileri olmuştur.

Misyonerliğin özü din ve muhatabı insandır. İnsana ulaşmada başlıca vasıtaları ise okul, mabet, hastahane, matbaa ve toplu iletişim araçlarıdır[6].

Misyonerler açtıkları okullarda, öncelikle Hristiyan azınlıklardan eğitilmiş bir orta sınıf meydana getirmeye çalışmışlardır. Eğitimi amaçlanan azınlık gruplarının başında, Ermeni Protestan Cemaati mensupları gelmektedir. 1900'ler sonunda Anadolu'da bulunan Amerika'n misyonerlerine ait toplam 417 okuldan 378'i, yaklaşık %91'i bu cemaatin çocuklarının eğitimine tahsis edilmiştir. Nitekim 1891-1892 ders yılında



Osmanlı Hükümeti, Kudüs'te bir kilise yaptırılması için Fransa Devleti'ne müsaade edilmiştir. Selâhaddin Camii'nin yıkıldığını ve şu anda arsa halinde bulunduğunu yalan tezine sarılarak ve Kudüs'ün fethi öncesi mevcut olan kiliseyi ihya etmek isteyen Fransa Devleti, Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında, Osmanlı yönetimi üzerindeki baskısını kullanarak, söz konusu fermanı çıkarttırmıştır.

Maraş'daki okulun 61 öğrencisinden 58'i Ermeni, 1'i Rus, 1'i Amerikalı,1'i de Müslümandır[7].

Osmanlı Hükümeti'nin hoşgörüsü ve toleransından yararlanılarak, sadece okullar için değil, kilise, manastır, hastahane, dispanser, yetimhane, hacı misafirhaneleri inşası için gerekli araç ve gereçler; ister yerli ister yabancı dinî topluluklara ait olsun, kutsal papaz giysileri, kitap, astronomi ve diğer aletler, her çeşit levazım, madalya, ilaç, kısaca ihtiyaç duyulabilecek bütün malzemeler gümrük vergisinden muaf olarak ithal edilebiliyordu[8].

Bu muafiyet ilkeleri bütün Osmanlı Coğrafyası için geçerli olmakla birlikte Hristiyan devletlerin önem verdiği bazı vilayetler öne çıkmaktadır. Bu vilayetlerin başında Kudüs gelmektedir. 1842'de Bab-ı âli'nin

Kudüs'te bir protestan kilisesinin açılmasına izin vermesinden sonra, İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve Amerika'dan gelen misyonerler açtıkları çeşitli okul, kilise, misafirhane ve yetimhanelerde propaganda yapmaya başlamışlardır.

Ülke genelini bir tarafa bırakarak sadece Kudüs'te vakıf arsa ve araziler üzerinde yapılan uygulamalara bir göz attığımızda, olayın ne kadar bilinçli ve programlı yürütüldüğünü anlarız.

Kudüs'te Latin taifesinden Andon bin Halil Hûna Vakfı'ndan nasâra mahellesinde iki evin çok harap olduğu, tamiri için vakfın parasının bulunmadığı, tamir ederek kullanmak isteyen bir talipli çıkmadığı belirtilerek; 650'si iki evin bedeli 350'si de vakfa bağış olmak üzere toplam 1.000 Fransız altın lirasına, *"vakfa faide-i azîme"* temin etmek amacıyla Kudüs Latin Reis-i Ruhanisi olan tebaa-i Devlet-i âli'den Mansur Veled-i Yuhanna Brakova Efendi'nin vekili Yosef Veled-i Tonısi'ye satılmıştır[9].

Kudüs Cebel-i Zeytun namındaki semte Alman İmparatoriçesi adına misafirhane ve mabet inşa edilmesine padişah iradesiyle müsaade edilmiştir. İleride yeniden ikinci bir iş olmaması için Alman Hariciye Nezâreti'nin ricası üzerine, Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin isteği doğrultusunda, arsasının mukataa-i zemine bağlanarak, senedinin Ağusto Viktorya namına verilmesi kararlaştırılmıştır[10].

Rus müessesât-ı musaddakasından Kudüs Sancağı'nın Halilü'r-Rahman Kasabası'na bir saat uzaklıkta Senroma Pora namındaki misafirhane müştemilatından bir bölümünün misafirlerin ibadet ihtiyacını karşılamak üzere kilise haline getirilmesi ve vakıf olan bina ve arazilerinin kıymet-i hâzırasının %10'u nispetinde icâre-i zemin tahsis edilerek mukataaya bağlanması, Meclis-i Vükelâ Kararıyla tensip edilmiştir[11].

Kudüs merkezi Babu'l-Halil karşısında İngiliz Müessesât-ı Musaddakası'ndan bulunan kız mektebi için yemekhane olarak kullanılmak üzere Şeyh Subhi el-Cahş vakfından 7 kapı numaralı evin ve Akka'da Saffet Kasabası'nın Yahudi mahallesinde Dr. Valeri Henri Anderson tarafından satın alınan arazi-i emiriyeden 13 dönüm 3 evlek saha üzerine 25 Receb 1320/1902 tarihli ruhsat ile İngiliz Cemiyet-i Ruhbanisi tarafından inşa edilen hastahane ve müştemilatının, tasarruf hakları, bir numaralı senetle İngiliz Ruhban Cemiyeti'ne verilmiştir[12].

Ayrıca aynı kararda, yine Saffet Kasabası'nın Kazaviye mevkiinde, Dr. Valeri Henri Anderson adına kayıtlı bulunan 400 zira' arsa üzerine, Londra Yahudi Cemiyeti'nin 18 Zilkade 1328/1910 tarihli ruhsat ile inşa ettirdiği kilise ile arsasının kullanım hakkı iki numaralı senetle bu cemiyete verilmiştir. Kilise ve bahçesinden arta kalan 50 dönüm kadar arazinin tasarruf hakkı ise, üç numaralı senetle Dr. Valeri Henri Anderson uhdesinde bırakılmıştır. Bu senetler, Şurâ-i Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararlarına dayalı olarak çıkartılan irade-i seniyye doğrultusunda düzenlenmiştir[13].

Bir başka belgede de, Kudüs Bekaa mevkiinde Sir Charles Baroma namındaki Alman rahiplerinin ihtiyaçları için *"hayrathane"* yaptırılmasının istendiği kayıtlıdır. Belgede binanın yaptırılacağı arsanın 16 kıratının mirî, 8 kıratının da vakıf arazi olduğu ve bu yerlerin M.Makisyan Kâslık'ın tasarrufunda bulunduğu, yapılacak binanın inşaat masraflarının 40.000 Frank olduğu ve bu paranın bulunduğu ve inşasına ilgili cemiyet tarafından ödeneceği ve söz konusu binanın Alman müessesâtına ait cetvelde yer aldığı ve inşasında bir mahsur görülmediği kayıtlıdır[14]. Toplam arazinin o günkü rayiç değerleri 12.600 kuruştur; bu bedelin 8.400 kuruşu mirîye, 4.200 kuruşu vakfa aittir. Mirî arazi bedelinin %030 parasının (yıllık değeri 6 kuruş 10 para) on katı olan 62,5 kuruş, vakıf araziye ise %010'nun 10 katı (bu da %10 yapmaktadır) üzerinden 42 kuruş mukataa-i zemin tayin edilerek binanın inşasına ruhsat verilmiştir[15].

1913 tarihinde tek anlaşma ile Fransa Devleti ve yardımına mazhar olan Hristiyan gruplara dinî, hayrî, sağlık ve sosyal konularda, ülkenin dört bir yanında, tesisler kurma ve işletme izni verilen toplam müessese sayısı 1645'i bulmaktadır.



Beykoz Surp Nigoğayos Ermeni Kilisesi'nin avlusunda episkopos, muganni heyeti ve cemaat üyeleri

Yine *"Kudüs-i Şerif İncil Cemiyeti"* adındaki Alman müessesesi tarafından Kudüs'ün Moristan semtinde daha önce yaptırılan, her arşını 75 cm itibariyle tulen 22, arzen 15, irtifaen 13,5 ziraden ibaret, 50 odalı, 1 koridor,1helâ, 26 pencere ve 20 kapısı bulunan binanın varlığı tasdik edilmektedir. Ayrıca aynı cemiyet tarafından yaptırılacak olan, tulen 36, arzen 23, irtifaen 22,5 zira' ebadında, 9 oda, 3 koridor, 1 merdiven, 2 helâ, 59 pencere ve 45 kapılı yeni bir bina yapılmasına izin verilmiştir[16]. Alınan karara göre, binanın inşası için yurt dışından getirilecek her türlü malzeme ve eşya gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Her zaman olduğu gibi binanın inşa edileceği vakıf araziye kıymetinin %10'u nispetinde mukataa-i zemin takdir edilmiştir[17].

Ayrıca 11 Ekim 1898'de İstanbul'a resmi bir ziyaret yapan Alman İmparatoru Wilhelm Kayzer Kudüs'e de gitmiştir. Alman Sefareti vasıtasıyla Kudüs/Bâbu'l-amud bölgesinde satın alınan arazi üzerine, *"Arz-ı Filistin Cemiyet-i Rûhaniyesi"* adına bir hastahane, kilise ve saat kulesi yaptırılmasına, Müslümanların mukaddes yerlerine yakın olmamak şartıyla izin verilmiştir[18].

Bu belgelerin sayısını dilediğimiz kadar çoğaltmamız mümkündür; ancak bir makalenin hacmi daha fazlasını kaldırmaya müsait değildir. Rusya Devleti tebaasından Yahudi karı-kocanın kendi milletinin fukarâsı için Kudüs'de kurduğu bir vakıftan bahsederek başka bir hususa geçmek istiyoruz.

Şurâ-i Devlet Maarif Dairesi'nin 395 numaralı mazbatasından öğrendiğimize göre, Kudüs'te oturan Rusya Devleti tebaasından Seknaz taifesinden Tecum Veled-i Abraham Kanis ile zevcesi Enbe binti Abraham Mora, Kudüs sur haricinde Bâbu'l-amid mahallesinde bulunan mülkleri olan ev ve bitişiğindeki arsa ile diğer bir evin, gelirlerini, taife-i merkuma fukarâsına sarfedilmek üzere vakfetmeleri, mahallen düzenlenen hüccetin Fetvahâne-i âliye'de tasdiki, Maliye Nezâreti'nin 31 Mart 1330 tarih ve 14 numaralı yazısı üzerine, Şurâ-i Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi'nde görüşülerek uygun mütalaa edilmiştir. Böylece kuruluşu kesinleşen vakfın gerekli kayıtlarının yapılması için Defter-i Hâkâni Emaneti'ne , Maliye ve Evkâf Nezâretlerine tezkireleri yazılmıştır[19].



Birinci derecede arşiv kaynakları olan Ahkâm defterlerinden aktardığımız belgeler ve ileride vereceğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Kudüs'te hemen her devlet; Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya ayrı başvurularla kilise, havra, okul, hastahane, huzurevi, misafirhane, rahip ve rahibe meşrutaları yaptırma konusunda bir yarış içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde Kudüs âdeta bu devletlerin nüfuz yarışına sahne olmuş bir şehir durumundadır. Daha sonra bu devletlere Amerika Birleşik Devletleri'de katılmıştır. Her devlet mensup olduğu din ve tuttuğu mezhebin güçlenip gelişmesini istemektedir. İşin bir başka yönü de, belgelerde geçen isimlerden açık bir şekilde görüldüğü gibi, devletlerin siyasi gücünün kullanılmasıyla sağlanan bu gelişmelerin gerisinde çoğu zaman Yahudi parmağının olduğu görülmektedir[20].

Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Ortadoksları Rusya, Katolikleri Fransa, Protestanları önceleri Almanya ve İngiltere, sonra da Amerika Birleşik Devletleri koruması altına almıştır[21].

Rusya bu kararını 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'na;[22] Fransa, Islahat Fermanı ve Paris Anlaşması'na[23] dayandırıyordu. İngiltere ise önceki anlaşmaların yanında, Ayastefanos Anlaşması hükümlerini yumuşatarak Osmanlı Devleti'ne yardım etmek karşılığında Kıbrıs'ın yönetiminin kendisine bırakılmasını ve Doğu Anadolu'daki Ermeniler için reform taahhüdünde bulunulmasını istiyordu[24]. Bu isteğin Berlin Anlaşması[25] ile madde metni haline getirilmesi üzerine, eline hukukî bir dayanak da geçiren İngiltere, Ermeniler yararına müdahaleye başlamıştır[26]. Hatta İtalya bile Doğu'daki Katolik kiliselerinde görev yapan papaz ve diğer personelden birçoğunun İtalyan

uyruklu olduğunu iddia ederek, buralarda kolayca nüfuz kazanabileceğini düşünüyordu. Roma Katolikleri ve Protestan Almanlar, Osmanlı Devleti'nde pek çok öğretmen ve hastabakıcı tarafından temsil ediliyordu[27].

Görülüyor ki her batılı devlet, Osmanlı ülkesinde yaşayan azınlıkların güçlenip gelişmesi yolunda, işbirliği içerisindedir.

2. Anlatmaya Çalıştığımız Hususlar Fransa ile İmzalanan İhtilafnâmede Özetlenmiştir

Osmanlı Devleti namına Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Prens Said Halim Paşa, Fransa Devleti adına da Fransa Sefiri M. Morris Bompar tarafından 18 Kanunuevvel 1913 tarihinde imzalanan 4 maddelik ihtilafname ve bu ihtilafnameye eklenen vilayet esasına göre düzenlenmiş bir liste bulunmaktadır.[28] Bu liste köy ve mahalle bazına kadar inilerek, Hristiyan nüfusun yaşadığı yerleşim birimleri esas alınarak hazırlanmıştır. Bu listede Halep, Beyrut, İstanbul vilâyetleri ve Kudüs Sancağı diğer illere göre ağırlık taşımaktadır.

Bu anlaşma ile Fransa Hükümeti ve bu hükümet tarafından kolaylıklar tanınan diğer batılı ülke tebaası ve koruması altında olan gayrimüslimlere; inşa ve işletme hakkı tanınan müesseselerden 395'i manastır, 148'i kilise, 202'si mabet olmak üzere 745 eser din hizmetlerine; 23'ü hastahane, 90'ı muayenehane olmak üzere 113'ü sağlık hizmetlerine; 5 adedi yüksekokul, geri kalan 557'si yatılı-gündüzlü, kız ve erkeklere ait olmak üzere 562'si eğitim hizmetlerine; ağırlık sosyal hizmetlerde olmakla birlikte 225'i de müteferrik hizmetlere aittir. Yüksek okullardan hukuk, tıp ve dâru'l-fünun Beyrut'ta, Ticaret ve sanayi yüksek mektebi ile 'Ulûm-i âlye-i şarkıye yüksek mektebi de İstanbul'da bulunmaktadır. Bu durumda tek anlaşma ile Fransa Devleti ve yardımına mazhar olan Hristiyan gruplara dinî, hayrî, sağlık ve sosyal konularda, ülkenin dört bir yanında, tesisler kurma ve işletme izni verilen toplam müessese sayısı 1645'i bulmaktadır[29].

Genelden başımızı kaldırıp özele yöneldiğimizde, 18 Kanunuevvel 1913 tarihli Osmanlı Devleti ile Fransa Hükümeti arasında imzalanan ihtilafnameye göre, sadece Kudüs Sancağı'nda din, eğitim, sağlık ve diğer konularda kurulup işletilen müesseselerin büyük bir yekun tuttuğunu görmekteyiz. Bu müesseseleri rakamsal olarak ifade ettiğimizde 61 manastır, 25 kilise, 43 mabet, 1 kilise müştemilatı, 1 mihrap, 4 kolej, 62 okul, 1 okul müştemilatı, 6 hastahane, 15 muayenehane, 1 fukarâ kadın işyeri, 16 ruhban evi, 7 hayrathane, 8 eytamhane, 11 kabristan karşımıza çıkmaktadır.[30] Bu rakamlar karşısında başka söz söylemeye bilmem hacet var mıdır?

3.Kudüs'te Yahudi Nüfusun Artırılması için Uygulanan Bir Başka Metot: Çiftlikler Kurmak

Emekli Süvari Albayı Şerif Güralp'ın *"Beni İsrail Filistin'e Nasıl Döndü?"* adındaki hatıratında, Yahudiler'in bu bölgelere yerleşme konusunda XIX. asrın başlarından itibaren gösterdikleri faaliyetlerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde bulunan Yahudiler'in gayretleriyle[31] 1916'lardan itibaren semerelerini vermeye başladığını söylemektedir.

Güralp hatıratında, Yahudi Cemiyetlerinin buralarda büyük arazi parçaları alarak çiftlikler kurduklarını, sonradan gelen Yahudi ailelerini bu cemiyete üye kaydederek, ailecek çiftlikte çalışmasına müsaade edildiğini, her aileye 50 dönüm bir saha fidanlanarak teslim edildiğini, 4 yıl ailenin çiftlikten geçinerek bu sahayı işlediğini, 4. yılın ürününü cemiyete verdikten sonra, bu 50 dönümlük çiftlik parçasının o ailenin mülkü olduğunu belirtmektedir. Anlattığı bu durumu, Filistin'de Cemmame denilen yerde, görevi Siyon Yahudilerini birleştirerek Filistin'e yerleştirmek olan Siyon Cemiyeti'nin kurduğu bir badem çiftliğini örnek göstererek muşahhaslaştırmaktadır. Badem çiftliği hakkında verilen bilgilerden anladığımıza göre, 4 yılın sonunda bir badem ağacı ortalama 50 okka badem vermekte ve okkası 2 kuruş gümüş paradır. Bu durumda 50 dönümlük bir badem bahçesine sahip olan ailenin 1916 yılında senelik geliri 800 altın civarındadır.[32]

4.Kudüs'teki Selâhaddin-i Eyyubi Camii'nin Başına Gelenler Âlem-i İslâm İçin Bir Yürek Yarasıdır

Cevdet Paşa'nın anlattıklarına göre, önceki tarihlerde Kudüs'te bir kilise yaptırılması için Fransa Devleti'ne müsaade edilmiş, ancak kilisenin yapılacağı yer tespit edilmemişti.

Abdulmecid (1839-1861) döneminde Fransızlar, Selâhaddin Camii'nin yıkıldığını ve şu anda arsa halinde bulunduğunu bildirmişler, bu gelişme üzerine Bâb-ı âli durumu zamanın Kudüs Mutasarrıfı Kâmil Paşa'dan sormuştur. Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Kâmil Paşa Dersaadet'te iken Fransız elçisi vasıtasıyla Rumeli Beylerbeyliği payesini almış ve Fransız yanlısı olarak Kudüs Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir. Fransız Elçiliği ile olan bu yakınlığı sebebiyle Kâmil Paşa *"...esasen haliyeten haliye mezbelelik olduğundan kilise inşasında bir mahzur yoktur"* diye bildirmiştir.

Divan Kalemi'nde bazı tereddütler olmuş ise de, toparlanan bilgiler ışığında, söz konusu yere kilise yapılması için fermân-ı âli düzenlenerek Fransız elçisine verilmiştir.

Durumun mahallen öğrenilmesi üzerine, Kudüs Şafi Müftüsü, Haram-ı Şerif Şeyhi, 'ulemâ, müderrisîn, sâdât, eşraf, Mescid-i Aksa İmam ve

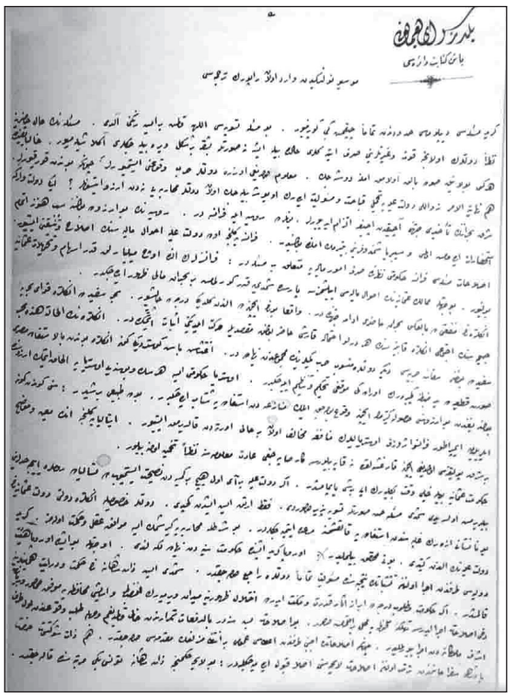

Newlinski ve Dr. Theodor Herzl'in mektuplarının Osmanlıca yazmaları

Hatibi, Turûk-i âliyye şeyhleri verilen kararın doğru bilgilere dayanmadığını, Kudüs'teki Müslümanları çok müteessir ettiğini ve durumun bir an önce düzeltilmesini isteyen Arapça bir rapor göndermişlerdir.[33]

Gönderilen bu raporda şu hususlara yer verilmiştir:

"Kudüs'ün fethini müteakip Selâhaddin-i Eyyubi Bâb-ı Hutta'da, Bâb-ı Meryem yakınında bir camii ve medrese yaptırmıştır. Bâb-ı âli'ye bildirilenlerin aksine, halen camii ayaktadır. Tevliyet ve nezâreti Ebu'l-lutf Cârullah Evlâdı'na meşrut olan vakıfları da işler vaziyettedir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ordularının Kudüs'e gelmesi üzerine, Katolik olan bina kalfası, medresenin tamamı ile camiin bazı duvarlarını yıktırmak suretiyle askere kışla yaptırmıştır. Ancak 1258/1842 tarihinde Osmanlı Ordusu'nun tekrar Kudüs'e gelmesi üzerine, Kudüs Mutasarrıflığına tayin edilen Tayyar Paşa, camiin eski haline getirilmesi için gerekli olan 84.000 küsur kuruşluk keşiflerini hazırlatmış ve Bâb-ı âli'nin de onayını alarak, eski şekliyle onartmıştır. Ayrıca 1259/1843 tarihinde Rufaî Tekkesi olarak kullanılmak amacıyla medresenin de keşfini hazırlatmış ve onarımı için ferman sadır olmuştur.

İstanbul'da bulunan bu kayıtlar tetkik edildiği takdirde, *" cami-i mezkur ebvâb ve mihrabı ile kaa'imü'l-bina mıdır, yoksa hilâf-ı vâki inha ettikleri gibi harap arsa mıdır?"anlaşılacaktır. Bu durumun anlaşılmasından sonra Devlet-i âli'ye buraların fatihi olan Melik Selâhuddin'in camii ve medresesini kilise yapmak için Fransızlara yahut Hristiyanlardan diğer taifeye teslim eyleye", bu mümkün değildir. Eğer cami-i mezkur fetihten önce kilise idi, denilecek olursa, Dersaadet'de dahi bunun emsali çoktur".*

Vakfın mütevelliliği ve nâzırlığı üzerinde bulunan Ebu'l-Lutf evlâdı tarafından Beylikçi Divân-ı Hümâyûn'u mensuplarından Arif Beyefendi'ye yazılan mektupta da raporda anlatılan hususlar tekrar edildikten sonra, söz kiliseden dönme camilere getirilerek, şu hususlar anlatılmaktadır:

"...Ayasofya gibi Âsitâne-i âli'yede dahi emsâl-i kesûresi olup, sair Memâlik-i Osmaniye'de ise kable'l-feth kilise olan nice cevâmi ve mesâcid vardır. Bunların fetihten önceki hallerine iadesine Devlet- âli'ye müsaade etmediği gibi, Kudüs Fatihi Selâhaddin Camii hakkında da bu durumu caiz görmeyecektir."[35]

Cevdet Paşa, bu bilgileri aktardıktan sonra, konu hakkında kendi görüşünü de şu şekilde özetlemektedir:

"El-hasıl mezbelelik denilen yerlerin Kudüs Fâtihi Selâhaddin-i Eyyubi'nin camii ve medresesi olduğunu, halen minare ve diğer müştemilâtı ile birlikte camiin sağlam bir vaziyette bulunduğunu, bu yerlerin kiliseye çevrilmesi teşebbüsü üzerine, mahallindeki ehl-i İslâmın kan ağlamaya başladığını, ne çare ki, verilen fermanın istirdadının mümkün olmadığını, Vükelanın suçu Kâmil Paşa üzerine attığını ve Paşa'nın Kudüs Mutasarrıflığından azledildiğini, halkın Kâmil Paşa'yı lânet ile yad ettiğini" belirttikten sonra, görüşlerini şöyle tamamlamaktadır:

"Fi'l-vaki Selâhaddin gibi bir büyük zâtın ahuru olsa ana riayet muktezâ-yı insaniyet iken, camiini kiliseye tahvil ettiren hamiyetsizlerin istihdamı şöyle dursun, yüzlerine bakmak caiz olmayacağı cây-ı bahs u tereddüt değildir".

"Devletin eski satveti kalmadığı gibi, erkânının dahi evvelki şân u şerefleri zâil oldu. Her biri kendisine bir melce bulmak üzere sefaretlerden birine dehalet ve iltica eylediler. Binâenalâ-zalik müdahalât-ı ecnebiye alenî surette cereyân eder oldu. Devlet-i âli'ye acınacak bir hale geldi".[36]

Devlet memurlarının birkaç gün içerisinde, arşivlere girerek hükumet uygulamalarının 400 yıllık geçmişini çıkartabilen Osmanlı bürokrasisinin; bir önceki padişah döneminde cereyân eden bilgi ve belgeleri bulamamış olması, bize makul gelmemektedir. Bu bakımdan Cevdet Paşa'nın sadece Kâmil Paşa'yı suçlu göstermesi de pek inandırıcı değildir. İşin esası odur ki, Kudüs'ün fethi öncesi mevcut olan kiliseyi ihya etmek isteyen Fransa Devleti, Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında, Osmanlı yönetimi üzerindeki baskısını kullanarak, söz konusu fermanı çıkarttırmıştır.

5. Osmanlı Arşivi Belgeleri Durumun Vehametini Ortaya Koymaktadır

Buraya kadar aktardığımız bilgiler daha çok Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi vesikalarına dayanıyordu. Devlet kurma ve yönetme becerilerimizin saklı bulunduğu, millî ve ulusal çıkarlarımız noktasında yapılan hukukî düzenlemeler ile idarî kararlara ilişkin her türlü belge ve bilgilerin muhafaza edildiği, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi evrak hazinesine yöneldiğimizde genelde Filistin,

özelde Kudüs'le ilgili yüzlerce vesika karşımıza çıkmaktadır.

Bu vesikalardan bir bölümü çevri yazılarıyla birlikte *'Osmanlı Belgelerinde Filistin'*[37] adıyla kitaplaştırılmıştır. Sekiz bölümden oluşan kitabın en kapsamlı bölümü *"Musevilerin Filistin'e Yerleşmesi"* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Yahudiler'in hileli yollara başvurarak taşınmaz mal satın alma çabaları ve dünyanın dört bir tarafından mensup oldukları devletin koruması ve gözetiminde topluluklar halinde hukuka aykırı bir şekilde Filistin'e göçleri anlatılmakta; yasal olmayan bu fiilî durumları önlemek için yürürlükteki mevzuat hükümlerine göre Osmanlı yönetiminin almaya çalıştığı tedbirler yer almaktadır.

Rüşvet-i kelâm kabilinden, ekonomik darboğazda olan Osmanlı yönetimine dış borç ödemelerinin temini ve siyasî destek sağlanması karşılığında Yahudi Cemaatine Kudüs ve çevresinde toprak verilmesine ilişkin, 23 Mart 1297/4 Nisan 1881 tarihli Newlinsky ve 30 Nisan 1899 tarihli Dr. Theodor Herzl'in mektupları da bu bölümde yer almaktadır.

Bir fikir vermesi açısından bazı belgelere göz attığımızda şu başlıklarla karşılaşmaktayız: *"Ecnebilerin çeşitli hilelerle Filistin'de arazi almalarının önlenmesi", "Belka'da özerk bir Yahudi kolonisi talebinin uygun görülmediği", "Rehine yoluyla halkın elinden arazilerinin alınmak istenmesi", "Hayfa'da Musevî muhacirlerin yerleşmesine göz yuman sorumlular hakkında tahkikat yaptırılması", "Rusya'dan Filistin topraklarına yönelik Yahudi göçüne müsamaha gösterilmemesi", "Safed ve Hayfa'ya gelip yerleşmek isteyen Yahudiler'e izin verilmemesi", "Gazze ve Yafa sahillerinde büyük araziler satın alan Yahudileri'n yayılmacı faaliyetlerine karşı askerî ve idârî tedbirler alınması", "Yerleşmek üzere Kudüs'e gelen Yahudiler'e ikamet izni verilmemesi", "İran'dan Kudüs'e gelen Musevî göçmenlerin memleketlerine iadesi", "Musevîlerin Filistin'e yerleşmelerini önlemek amacıyla kişiler arasında düzenlenmiş el senetleri üzerine tapu verilmemesi", "Filistin'de muvâzaalı arazi satışlarının önlenmesi için tedbir alınması", "Yürürlükte olan yasağa rağmen Baron Rothschild'in desteğiyle Filistin'e Musevî göçü devam ettiğinden, bunun engellenmesi", "Rusya ve Romanya'dan sınır dışı edilen Yahudileri'n Filistin'de kanunsuz olarak mülk edindiklerini bildirir rapor", "Sultan II. Abdulhamid'in Kudüs'teki arazilerine yapılan tecâvüzlerin önlenmesi için tedbir alınması", "Meşrutiyet'in ilanından istifade ederek Filistin'e yerleşmek isteyen Yahudiler'in engellenmesi", "Filistin ve Kudüs'ü ziyaret eden Musevîlere geçici tezkere verilerek yerleşmelerinin önlenmesi", "Sahte kimlikle Kudüs'te arazi satın alan Musevîlerin engellenmesi", "Osmanlı tâbiiyetini kabul etmeyen Musevîlerin Filistin'den çıkarılması sırasında içlerinden yoksul olanların yol masraflarının hükümetçe karşılanması", "Papa'nın yeni nâzırının Filistin'i Müslümanlara bırakmayacaklarını beyân etmesi"...*

Dağ başında aşmakta olan ikindi güneşi gibi bitip tükenmekte olan Osmanlı Devleti'nin çaresizce tedbir almaya yönelik çırpınışları, bu başlıklar altında sürüp gitmektedir. Cüretkârlığın ve şımarıklığın zirveye çıktığı Newlinsky ve Dr. Theodor Herzl'in mektupları, Filistin topraklarında Yahudi Devleti kurulması konusunda Musevîlerin azim ve kararlılıklarını bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır.

Avrupa devletlerinin çıkar hesapları ve malî durumun sıkıntıda olması sebebiyle zor durumda bulunan Osmanlı Devleti'ne, kendilerine Filistin'de toprak verilmesi karşılığında yardımcı olacakları ve Musevî

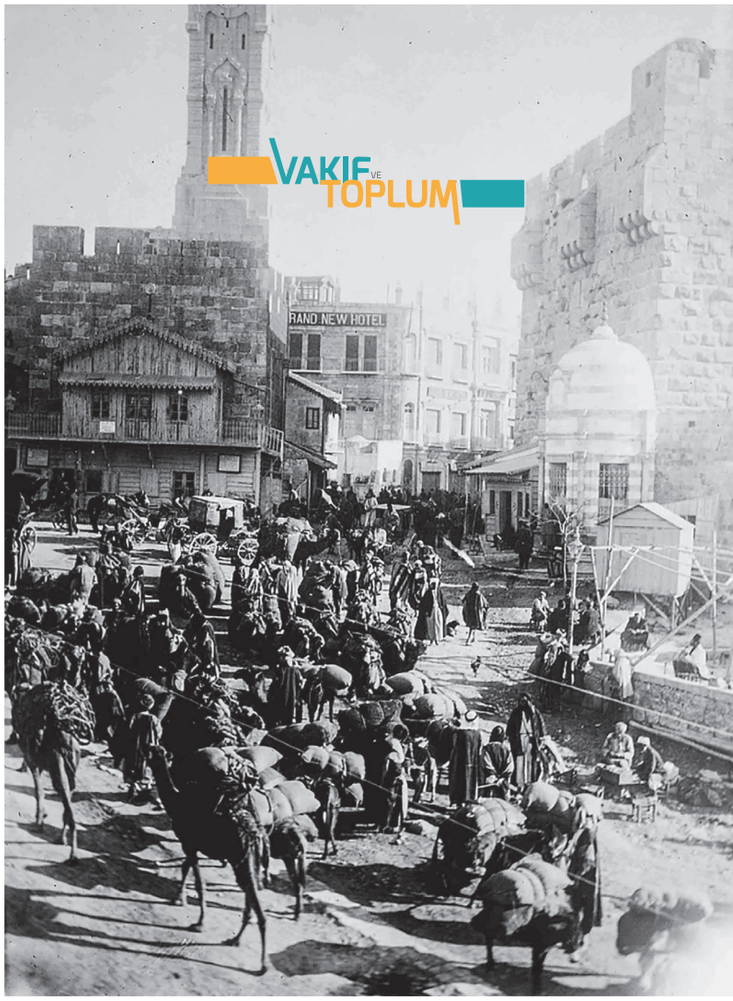

Musevî iş adamlarının ellerinde bulunan Avrupa gazeteleri vasıtasıyla manevî destek sağlayacakları konusunda Newlinsky'nin teklifinde özet olarak şu hususlar yer almaktadır: 'Osmaniye artık hariçten imdat ve muâvenet beklememelidir. Böyle bir intizarda bulunmak ölümünü istemek gibidir (...) Eğer zât-ı şâhâne zîr-i tâbiiyetinde bulunan akvamın cümlesini hoşnut etmeye muvaffak olursa, devlet yeniden hayat bulacaktır (...) Hükümet-i Seniyye'nin ahvâl-ı maliyesi Musevî sermayedârânın muâveneti olmadıkça ıslâh olunamayacaktır.

iş adamlarının ellerinde bulunan Avrupa gazeteleri vasıtasıyla manevî destek sağlayacakları konusunda Newlinsky'nin teklifinde özet olarak şu hususlar yer almaktadır:

"Osmaniye artık hariçten imdat ve muâvenet beklememelidir. Böyle bir intizarda bulunmak ölümünü istemek



Osmanlı Arşivi evrak hazinesine yöneldiğimizde genelde Filistin, özelde Kudüs'le ilgili yüzlerce vesika karşımıza çıkmaktadır. Bu vesikalarda Yahudilerin hileli yollara başvurarak taşınmaz mal satın alma çabaları ve dünyanın dört bir tarafından mensup oldukları devletin koruması ve gözetiminde topluluklar halinde hukuka aykırı bir şekilde Filistin'e göçleri anlatılmakta.

gibidir(...) Eğer zât-ı şâhâne zîr-i tâbiiyetinde bulunan akvamın cümlesini hoşnut etmeye muvaffak olursa, devlet yeniden hayat bulacaktır(...)Hükümet-i Seniyye'nin ahvâl-ı maliyesi Musevî sermayedârânın muâveneti olmadıkça ıslâh olunamayacaktır. Bu sermayedârân Hükûmet-i Osmaniye'nin *zîr-i idaresinde olarak Arz-ı Filistin'in bir kısmında müstemlekât tesisi müsaadesinden başka bir şey istemiyorlar(...) Hükûmet-i Seniyye* müsaade-i *matlûbeyi vermediği takdirde, Yahudiler maksatlarına başka yoldan başka vasıtalar ile nâil olacaklardır(...) Zât-ı* şâhâne *Yahudilerin istidasını tervîc buyurdukları halde/(takdirde) hem cihanın en büyük sermayedârânının muâvenet-i nakdiyesini hem de Avrupa'nın Musevî elinde bulunan en büyük gazetelerinin muâvenet-i mâneviyesini elde etmiş olacaktır"*[38].

Yahudiler'e Filistin'de toprak verilmesi karşılığında, Osmanlı Devleti'ne malî konularda yardımcı olacaklarına dair, Hariciye Müsteşarı Artin Paşa'ya Dr. Theodor Herzl'in sunduğu öneri; Newlinsky'nin teklifinde yer alan cüretkârlığı şımarıklık boyutuna taşımıştır.

Viyana'da iki gün boyunca yapılan müzakere sonunda, Siyonizm Cemiyeti'nin aldığı kararlar doğrultusunda, anılan cemiyetin başkanı sıfatıyla, bir edebiyat eleştirmeni olan Yahudi kökenli Dr. Theodor Herzl tarafından kaleme alınan mektupta, şu hususlara yer verilmektedir:

"(...)Siyonizm, memâlik-i muhtelifede tazyik edilen bîçare karındaşlarımıza daimî, emin ve meşru' bir melce' vücuda getirmek maksadına hâdimdir. Muvâfakat-ı seniyyenin istihsâli mümkün olur ise melce'-i mezkûrun Filistin'de vücuda gelmesini arzu ediyoruz. Musevî muhacirleri bu ana değin, tebaa-i *Musevîyelerinden hiçbir vakit sıfat-ı 'ubudiyete mugayır bir fi'l ve hareket görmemiş olan zât-ı şevket-simât-ı hazret-i t*âcdârînin *tebaa-i sâdıkalarından olacaklar ve memlekette teşkil edilecek müessesât-ı cedide ma'rifetiyle* rüsum ve tekâlifi *te'diye eyleyecekler ve kendi refah ve saadet-i halleriyle beraber bu vilâyet-i mülûkânenin ve kâffe-i memâlik-i mahrûsenin dahi menâbi-i servetini tezyîd edeceklerdir. Bize gelince Hükûmet-i Seniyye'nin ileride takarrür edecek şerâit tahtında yüzlerce milyon Franklık istikrazât icra edeceğiz. Bu hizmet ve fedakârlıklara mukabil talep ettiğimiz şey, zulüm-dide olan bîçare karındaşlarımızın emniyet-i daimiye nâil olmalarından ve sa'y u amel-i müsâlemetkârîlerinin suret-i meşrû'ada te'min edilmesinden ibârettir".*

(...)Hükûmet-i Seniyye'ye ifa edeceğimiz muâvenet-i maliye yalnız rüsum ve tekâlif ve istikrâzâta münhasır olmayacaktır. Ahvâl-ı maliye-i Devlet-i Âliye *inzimâm-ı muâvenetimizle tamamen kesb-i salâh edebilecektir. Düyûn-i Umumiye İdaresi'ni def' ve memleketinizin kuvvet ve menâbi-i servetinden istifadeye yeniden mübâşeret etmelisizin (...)Muâvenet-i maliyemizi şerâit-i mu'tedile ile istihsâl edeceksiniz(...) Teşebbüsât-ı maliyeyi icra etmek üzere Londra'da Müsta'merât-ı Museviye Bankası nâmıyla bir banka tesis eyledik(...)Ve'l-hâsıl kâffe-i izahât ve delâil-i matlûbeyi arz-ı atebe-i* ûlyâ *eylemek için Dersaâdet'e gelmeğe müsâra'at edeceğim(...)*[39]

Her fırsatı değerlendiren Dr. Theodor Herzl 11 Ekim 1898 tarihinde İstanbul' resmi bir ziyarette bulunan Alman İmparatoru Wilhelm Kayzer ile görüşmüştür. Kayzer, Sultan'a ne söylemesini istediğini sorunca; Herzl *"Alman himayesi altında kiralık bir şirket"* diye cevap vermiştir. Montefiore'nin anlattıklarına göre, Wilhelm Kayzer II. Abdulhamid'e Siyonist planı sunmuştur. Sultan Abdulhamid bu teklifi kat'î olarak reddetmiş ve kızına şunu söylemiştir: *"Milyonları Yahudiler'e kalsın. Belki de İmparatorluğum bölündüğü zaman Filistin'i bedava alacaklar ama, ancak biz öldükten sonra"*[40].

Karşılıklı hamlelerle I. Cihan Harbi yıllarına gelinmiştir. Arap milliyetçileri bağımsızlık hazırlıkları için gizli örgütler kurmaya başladılar.

Hüseynîler ve diğer hizipler onlara katıldılar. Bu arada Siyonistler, alınmaya çalışılan bütün tedbirlere rağmen gelmeye devam eden yeni mültecileri; *"özellikle ulusun merkezi olan Kudüs'te Yahudi kasabaları kurmaya"* teşvik ettiler ve Scopus Dağı'nda, ileride kuracakları İbranî Üniversitesi için arazi satın almaya devam ettiler. Bu durum yerli aileleri telaşlandırdı ise de; Hüseynîler ve Lübnanlı Sursoklar gibi arazi sahipleri Siyonistlere toprak satmaya devam ettiler[41]. Osmanlı Devleti'ne ihanette Siyonistlerle yarışan Şerif Hüseyin[42], Arabistan, Suriye, Filistin ve Irak'ı içine alan Haşimî Krallığını kurmak istiyordu. Bu isteğini İngilizlere duyurdu. İngilizler O'nun zafiyetinin ve yetersizliğinin farkında idi. Bu durum İngiliz casusu Lawrense tarafından kayıtlara şöyle geçirilmiştir:

"Bir ölçüde kendini beğenmiş, açgözlü ve aptal. Bir devleti yönetmeye layık değil ama, şu noktada İngiliz çıkarları için gerekli bir adam"[43] tanımlamasını yapmaktadır.

Bir ayrıntı olarak hemen belirtelim ki; İngilizler Şerif Hüseyin'in yetersizliğini bilmelerine rağmen; Çanakkale ve Kut'u'l-Amare'da Osmanlı orduları karşısında uğradıkları yenilginin bir benzerini Arabistan bölgesinde yaşamamak ve mahallî halkı yanlarında tutabilmek adına, İngiliz ve Fransız menfaatleriyle çatışmadığı müddetçe, onlara her türlü sözün verilmesini; Londra, Mısır Yüksek komseri Sir Henry Mcmahon'a emretmiştir.

İngiliz mandası döneminde sayıları 65.000 olan Yahudiler için 29 Kasım 1947 günü, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Filistin topraklarının yarısından fazlasını Yahudiler'e veren bir karar aldı. Bu kararla Yahudiler'e verilen topraklar Siyonist işgalciler tarafından yıllarca elde edilen topraklardan çok daha fazla idi. Bir yıl sonra Yahudi nüfusu on kat artarak 650.000'e ulaştı. 1948'de Filistin'in nüfusu 1,5 milyondu.

1967 Savaşı öncesinde Kudüs'te yaşayan Yahudi nüfusu 100.000 iken birden 190.000'ne fırladı ve 1976'da 250.000'ne ulaştı[44]. Tarihin derinliklerinden bu günlere her zaman diliminde ve her fırsatta işgal edilen Filistin toprakları miktarı artmış, her geçen gün Yahudi nüfusu yükselmiştir. Ne yazık ki, Şarkın güç ve satvetinin çöküşüne paralel ve ters orantılı olarak bu trend günümüze kadar sürüp gelmiştir.

Sonuç

Siyonist teşkilatlarının kararlı ve ısrarlı tutumu, yerli halkın çaresizliği ve bir kısmının paraya olan tamahı, İslâm âleminin içine düştüğü acziyet, müstevli devletlerin Yahudi emellerine verdiği sınırsız destek, uluslararası teşkilatların adil olmayan yanlı kararları; her üç semavî din için kutsal olan Kudüs'ün tarihî misyonundan soyutlanmasına ve kaybedilmesine sebep olmuştur.

Dipnotlar

1 Davutoğlu, Ahmet, *Medeniyetler ve Şehirler, İstanbul 2016, B. 2, s.75-76.*
2 Davutoğlu, Ahmet, *Age, s. 165-166.*
3 Evliya Celebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (Yayına hazırlayan Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2005, C. IX, s. 224.*
4 Davutoğlu, Ahmet, *Age, s.165-188 (Özet alıntılar yapılmıştır).*
5 Montefiore, Simon Sebag, *Jerusalem: the biography, New York; Vintage Books, 2012 (Terç. Cem Demirkan, "Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi" Pegasus Yayınları, İstanbul 2016, s.294-295).*
6 Koçabaşoğlu, Uğur, *Kendi Belgeleriyle Anadoludaki Amerika/19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 1989, s.15.*
7 Kocabaşoğlu, Uğur, *Age, s. 23, 171.*
8 Şimşir, Bilal, *Osmanlı Ermenileri, Ankara 1986, s.141; Bozkurt, Gülnihal, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Ankara 1989, s.138.*
9 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA), 1306: Def. No:943, s.11-12.
10 VGMA, 1325: Def. No:946, s.197.
11 VGMA, 1332: 949, Def. No: s. 105.
12 VGMA, 1332: Def. No:949, s. 116.
13 VGMA, 1332: Def. No:949, s. 116.
14 VGMA, 1322: Def. No: 944, s. 129.
15 VGMA, 1322: Def. No: 944, s. 129.
16 VGMA, 1332: Def. No: 949, s. 181.
17 VGMA, 1332: Def. No: 949, s.181.
18 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 1317/1902: HR. SYS, Belge No: 409/6.
19 VGMA, 1330: Def. No:949, s.185.
20 Öztürk, Nazif, *"Türk Yenileşme Çerçevesinde Vakıf Müessesesi" Ankara 1995, s.326.*
21 Bozkurt, Gülnihal, *Age, s. 11.*
22 Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *"Osmanlı Tarihi", Ankara 1978, C.IV/I, B.2, s. 422-427.*
23 Karal, E. Ziya, *"Osmanlı Tarihi", Ankara 1976, C.VI, B.2, s.1-84.*
24 Bozkurt, Gülnihal, *Age, s. 89.*
25 Karal, E. Ziya, *"Osmanlı Tarihi". Ankara 1988, C.V, B.5, s.57-78.*
26 Bozkurt, Gülnihal, *Age, s.89.*
27 Bozkurt, Gülnihal, *Age, s.99.*
28 VGMA, 1332: Def. No: 949, s. 152-169.
29 VGMA, 1332: Def. No: 949, s.152-169.
30 Bu müesseselerin bulunduğu mevki, hangi mezhep veya cemaat mensuplarına ait olduğu, hizmet alanlarına göre dağılımı konularında geniş bilgi için bkz (Öztürk, Nazif, *Age, s. 347-378).*
31 Güralp, Şerif, *Beni İsrail Filistin'e Nasıl Döndü?, İstanbul 1957, s. 93.*
32 Güralp, Şefik, *Age, s. 90-92.*
33 A. Cevdet Paşa, *Tezâkir. Ankara 1986 b, s. 9-10.*
35 Cevdet/ *Tezâkir, s.13-14.*
36 Cevdet/ *Tezâkir, s. 15.*
37 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAG), *Osmanlı Belgelerinde Filistin,* İstanbul 2009, s. 1-575.
38 DAG, *Age, s.235-239.*
39 DAG, *Age, s.303-306.*
40 Montefiore, Simon Sebag, *Age, s.381.*
41 Montefiore, Simon Sebag, *Age, s.397.*
42 II. Abdulhamid'in 15 yıl süre ile İstanbul'da lüks içerisinde tuttuğu Haşimî soyundan gelen Şerif Hüseyin'i, İttihat ve Terekki mensupları/Jön Türkler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, ya aday sıkıntısı çektikleri veya akılsızlıkları sebebiyle Mekke Şerifi tayin ederek kutsal topraklara gönderdiler(Montefiore, Simon Sebag, *Age, s.397-400). İşte devlet yönetiminde tecrübeli ile tecrübesizler arasındaki fark. Sonuç ortada.*
43 Montefiore, Simon Sebag, *Age, s. 405.*
44 İslâm Konferansı Teşkilâtı Kudüs Komitesi, *Kudüs Tarihî Belge, İstanbul 1409/1988, s.41, 64.*

MİRACIN KUTLU BASAMAĞI
KUDÜS

Talha UĞURLUEL
Sanat Tarihçisi

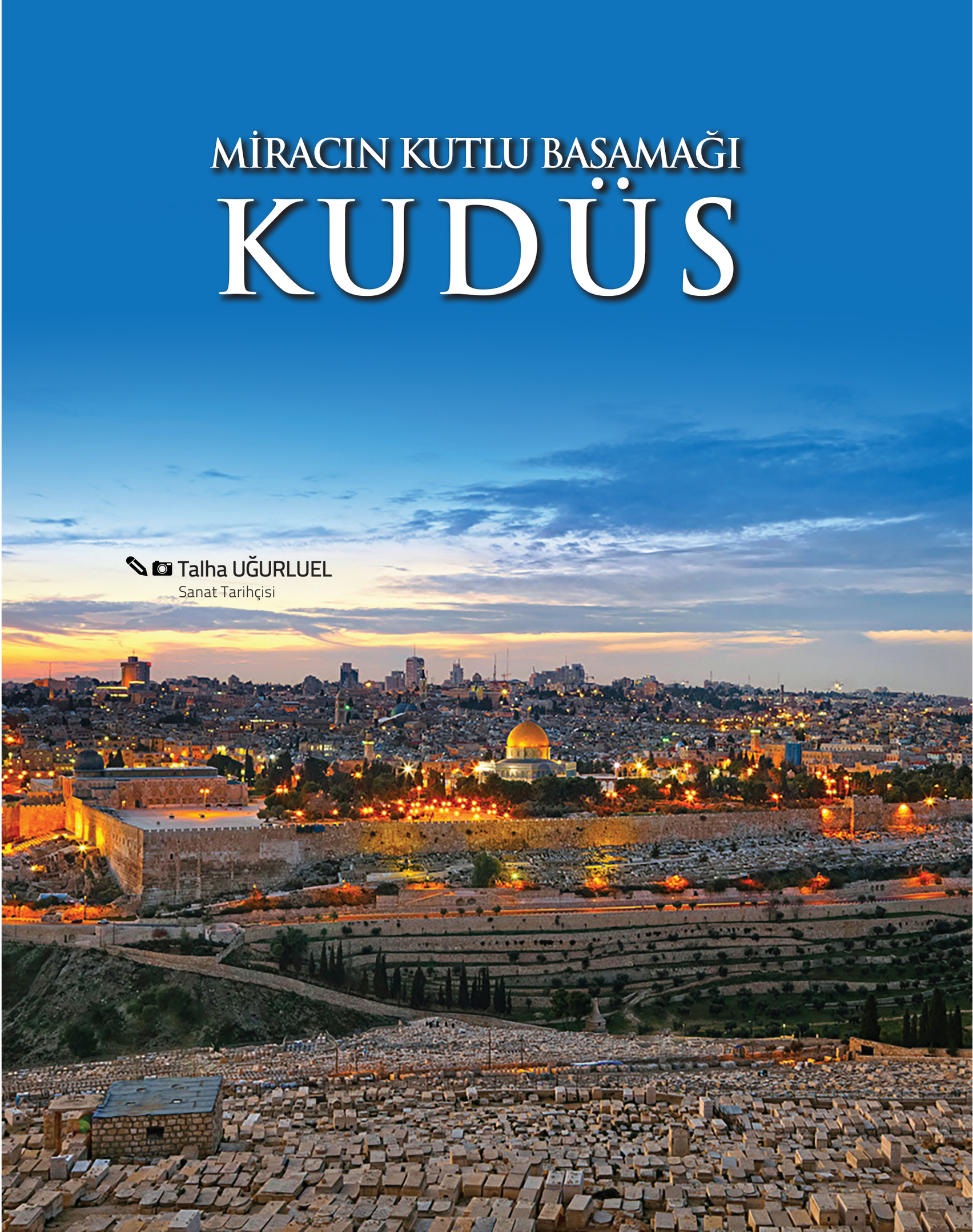



Kubbetü's-Sahra'nın altındaki Kutsal Kaya ve içindeki Ruhlar Mağarası

Üzülerek ifade edeyim Osmanlı ile 400 sene, Memlüklü ile 250 sene, Tolunoğulları, İhşitler, Selçuklular derken yaklaşık 9 asır himayemizde kalan bu kutlu şehir hakkında hemen hiç malumatı yok insanlarımızın. Gençlerimiz demiyorum, yetişkinlerimizin de bildikleri yerlerde sürünüyor. Nedir Kudüs, Mescid-i Aksa'da ne olmuştur? Diye bir soru yöneltsek gelecek cevapları az çok tahmin edersiniz. Orada bir cami varmış, bahçesinden Peygamberimiz (s.a.v.) göğe çıkmış inmiş! Neden Kudüs, Neden Mekke değil. Kabe'nin avlusundan göğe çıkamaz mıydı? Hem Mescid-i Haram daha makbul bir mescit değil mi? Peki Mescid-i Aksa neresi? Bir de Kubbetüssahra vardı. Peki orası neresi? 9 asır Kudüs'ü yönetmiş ecdadın torunları bugün dünyanın en saçma tartışması ile hâlâ birbirlerini yiyorlar. Mescid-i Aksa neresi Kubbetüssahra neresi? Kudüs kitabım çıktığında bana da sosyal medyadan saldıranlar olmuştu. Hocam kitabınızın kapağına Mescid-i Aksa yazmışsınız ama kapağına Kubbetüssahra'nın resmini koyarak insanları yanıltmaya utanmıyor musunuz? diye.

Hadi gelin hem Kudüs'ü, hem Mirac'ı, hem Mescid-i Aksa'yı hem Kubbetüssahra'yı konuşalım ve bu yılan hikayesi problemleri tek tek çözelim. Ayrıca görelim bakalım bu şehir neden önemli imiş.

Önce bir başka soru ile başlayalım konuya. Peygamberimiz (s.a.v.) Miraca çıkmak üzere Mekke'den Kudüs'e geldiğinde o mukaddes avluda yürümüşlerdi. O yürüyüş sırasında bugün altın kubbesi ile herkesin dikkatini çeken Kubbetüssahra orada var mıydı? Kubbetüssahra 691 yılında Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından yaptırıldı. Oğlu Velid bin Abdülmelik ise 705 tarihinde Mescid-i Aksa Kıble Camii'ni inşa ettirdi. Yani bu iki yapı da Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vefat ettikten yıllar sonra inşa edildiler. Peki bu eserler Kur'an'ın nazil olup tamamlanmasından yıllar sonra yapıldı ise biz neyin tartışmasını yapıyor ve Kur'an'ın anlattığı Mescid-i Aksa'yı bu iki yapının birinin şahsında arıyoruz. Demek ki bu iki yapı değil. Aslında dikkatlice incelendiğinde Kur'an-ı Kerim'in bize bahsettiği Mescid-i Aksa'nın bir bina değil bir arazi olduğu anlaşılacaktır. Aynen Kabe'de olduğu gibi. Kabe mukaddestir. Ancak etrafını çeviren dört duvar tam 9 kez yenilenmiştir. Asıl kutsal olan bu dört duvar içindeki arazidir. Mescid-i Aksa olarak adlandırılan mekân ise bugün etrafı sur ve yapılarla çevrili 144 dönümlük arazidir. Ortasında da mukaddes muallak kayası bulunmaktadır.

Ya da ikinci bir soru ile hâdiseyi pekiştirelim. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) miraca yükselmek üzere Mekke'den Kudüs'e geldiler. Miraç dönüşü yeniden Mekke'ye döndüler. Ertesi gün çevresindekilere bu olayı anlattıklarında müşriklerden Kudüs'e gidip geldiğine dair delil istendi. O'da (s.a.v.) Kudüs'te Mescid-i Aksa alanında gördüğü yapı kalıntılarından bahsetti. Kemerler, sütun ve pencerelere kadar sorguladılar Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i.

Peki Peygamberimiz'in (s.a.v.) Miraç gecesi Aksa avlusunda gördüğü bu sütunlar, kemerler hangi yapıya aitti?

Mescid-i Aksa Kıble Camii olabilir mi? Tabii ki olamaz. O 705'de Emeviler tarafından yapıldı. Peki ya Kubbetüssahra? O da olamaz,



Burak üzerinde Mekke'den Kudüs'e gece yolculuğu temsili

çünkü o da 691'de yine Emevi Halifelerince inşa edildi. Daha eskilere gidelim. Süleyman Peygamber'in Mabedi olabilir mi? Hayır çünkü bu mabed MÖ 586'da Babilliler tarafından yok edildi. Yahudi Kralı Herod'un 2. Mabedi olabilir mi? Bu da yanlış cevap. MS 70'de Roma İmparatoru Vespasyanus'un oğlu Titus bu mabedi de yok etti. Peki burada hangi yapılar ve kalıntıları vardı? Cevap Romalılar. MS 135'de Roma İmparatoru Hadriyan, bölgede bir türlü durulmayan isyanların sebebi Yahudileri dünyanın dört bir yanına sürdürmüştü. Boş kalan mabedin alanına ise bir putperest tapınağı inşa ettirdi. Bugün bu tapınağa ait onlarca sütun başlığı ve sütun avluda öylece durmaktadır. Ben birkaç yıl önce akantus yapraklı, son derece görkemli bu kompozit sütunlardan ikisinin arasında poz vermiş ve altına, "ben bu sütunları çok seviyorum" yazmıştım. Altına yazılan yazıları görmeliydiniz. Neler neler yazılmış, yakıştırmalar, teessüf edenler, sevecek başka şey bulamadın mı vs. Keşke âni tepki vereceklerine bir sorsaydılar. Romalıların bu sütunlarını neden seviyorsunuz? diye. Bu sütunlar yukarıda da anlattığım üzere Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Miracı'nı gören tek şahitler.

Kafalar toplandığına göre gelin şimdi Mirac'ı safhaları ile yaşayalım ve adım adım bu kutlu yolculuğun izini sürelim. Rivayetlere göre Hicret'ten 16 ay kadar önce Kur'an'da İsra (Gece Yolculuğu) olarak adlandırılan bu kutlu yolculuk Ebu Talib'in kızı Ümmü Hani'nin evinden başlıyor. Miraç öncesi İsra'nın başladığı yer olması sebebi ile Osmanlı döneminde bu evin bulunduğu yere kırmızı granitten bir sütun yerleştirilmiş ve Miraç Basamağı olan bu mekân unutturulmamaya çalışılmış. Birkaç yıldır Kabe'nin avlusunda bir genişletme çalışması sürüp gidiyor. Abbasi Halifesi Mehdi'nin getirttiği sütunlar geriye alınıyor. Bu çalışmalarda en çok endişelendiğim şeylerden biri kırmızı sütun yerinde duracak mı meselesi idi. 2017 baharındaki umremde gördüm ki kırmızı sütun yerinden edilmemiş. Hâlâ o kutsal ortamı göstermeyi sürdürüyor. Cebrail (As.)'ın Cennet'ten getirdiği Burak adındaki binit üzerinde Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) gece yolculuğu başlayacaktır. Yolda Hz. Musa ve Hz.İbrahim'in kabirlerine uğradığına dair rivayetler de mevcut. Burak üzerinde İsra, gece yolculuğunu gerçekleştiren Peygamber Efendimiz (s.a.v.) binitini Mescid-i Aksa arazisinin batı duvarına bağlayacaktır. Bugün bu duvar Yahudiler tarafından Ağlama Duvarı, Hristiyan dünya tarafından West Wall olarak adlandırılırken biz Müslümanlar tarafından Burak Duvarı olarak adlandırılmaktadır. Mukaddes arazinin etrafından dolaşarak bugün Mescid-i Aksa Kıble Camii'nin Kıble Duvarına bakan (güney duvarı) taraftaki rampadan araziye giren Peygamberimiz (s.a.v.) arazinin ortasındaki Kutsal Kaya'ya (Muallak Kayası) doğru ilerlemiştir. Bugün kayanın güney merdivenlerinin bulunduğu rampadan tırmanan Peygamberimiz (s.a.v.) Mukaddes Kaya'nın üzerine çıkacaktır.

Miraç hâdisesi öncesinde bu kaya üzerinde bir takım hadiseler cereyan eder. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) önce kaya üzerinde 124 bin olarak ifade edilen nice Peygamberlere namaz kıldıracaktır. Bugün bizzat namaz kıldırdığı mekân küçük bir kubbe ile örtülü olup, altında bir mihrabiye bulunmaktadır. Ardından kayanın altındaki Ervah Mağarası'na girecekler ve orada Ulul-azm Peygamberlere namaz kıldıracaklardır. Sonra kayanın yine üzerine çıkarak bugün Kubbet'ül Miraç olarak adlandırılan makam binasının bulunduğu yerden, mahiyetini bilemediğimiz Refref adındaki bir araç ile göklere yükselecektir.

Mirac'ın Mekke'den, Kabe'nin avlusundan değil de Kudüs



Peygamber Efendimiz'in (SAS) Miraç gecesi kullandığı rampa



Miraç sonrası Peygamber Efendimiz'in (SAS) tarif ettiği yapılar, Romalılar'dan kalma kalıntılar



Mescid-i Aksa'dan gerçekleşmesi de üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Akla uygun olan Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Kabe'nin avlusundan göğe yükselmesidir. Çünkü Mescid-i Haram yeryüzünün en kıymetli camisidir. Hal böyle iken üçüncü sıraya konan bir mescide neden yolculuk yapmış, Miraç O'nun bahçesinden gerçekleşmiştir. Bunun cevabı için bugün İsrail Bayrağı'nda bulunan ve Türkiye'de birçok insanın gördüğünde tüylerini diken diken eden sembole bakmak gerekir. Yahudilerin Davut Yıldızı olarak adlandırdıkları bu yıldız formlu sembol, biz Müslümanların anlayışında Mühr-ü Süleyman'dır. İki adet üçgenin iç içe geçmiş hâlidir. Burada üçgenlerden sivri ucu aşağıya bakan gökyüzünü, sivri ucu yukarıya bakan yeryüzünü simgelemektedir. Yani burada sembolün anlattığı manaya göre gök ile yerin iç içe geçtiği bir yer bulunmalıdır. Bizde bir atasözü vardır. Mühür kimdeyse Süleyman O'dur. İnanışa göre Süleyman Peygamber'in parmağında bir yüzük varmış ve yüzüğün üzerinde bu mühür bulunmaktaymış. Bu mühür de Kudüs Şehri'ni temsil etmekteymiş. Düşündüğümüz zaman daha iyi anlıyoruz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) nereden Miraç'a yükseldi. Kudüs'ten, Hz. İsa nereden göğe yükseldi? Kudüs'ten. Tarih boyunca nice mutasavvıf Allah ile kurbiyet kesbetmek için hayatlarının bir dönemini ısrarla nerede geçirmeye çalışmışlardır? Cevap yine Kudüs.

Netice olarak, ötelere yol bulmanın, sesimizi duyurmanın en etkili mekânı Kudüs'tür. Eğer öyle olmasa idi Mekke ve Kabe varken Kudüs'e gelinmeyecekti. Rampa, mancınık, asansör ya da mahiyetini bilemediğimiz bir ulaştırma aracı madem burada o zaman hayatımızın bir döneminde bu mukaddes bölgeye uğrayıp Allah ile yakın olmaya çalışılmalı, Arzın Kapısı'ndan azami istifade edilebilmelidir.

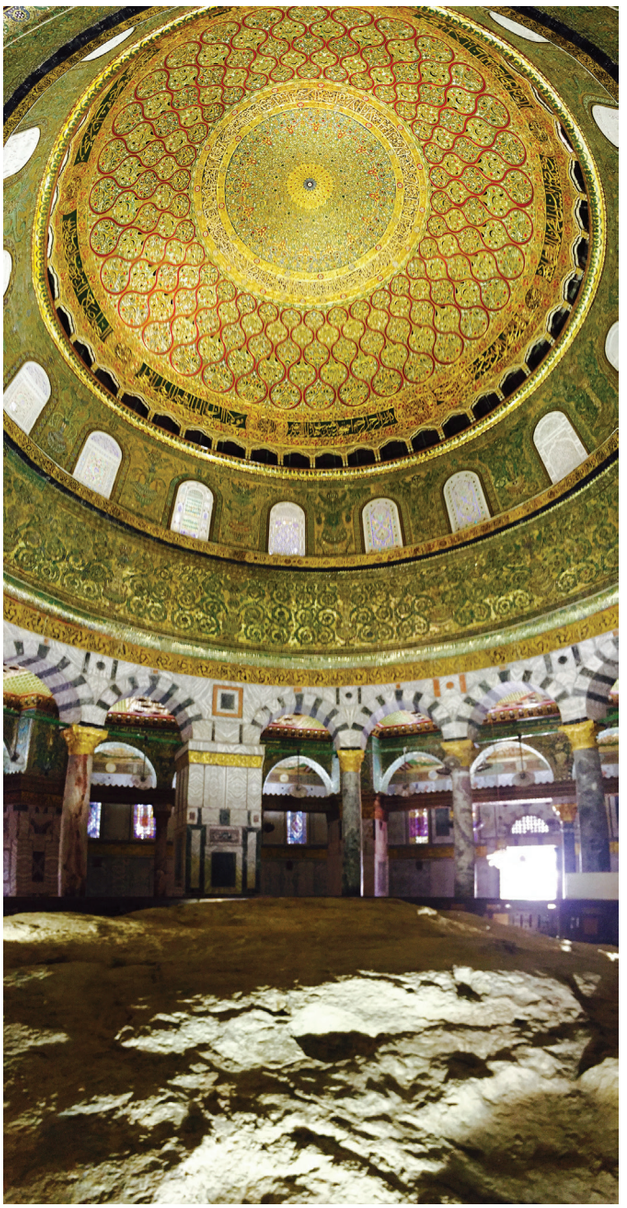

Kutsal (Muallak) Kaya



PROF. DR. İLBER ORTAYLI:

VAKIFLAR OSMANLI'DA HÜKMİ ŞAHSİYETLİDİR



Recep EKMEKÇİ

Oğuzkaan EKMEKÇİ



- Osmanlı'nın bir vakıf medeniyeti olduğu söyleniyor, yazılıyor. Bunu ne şekilde anlamalı, yorumlamalı, dillendirmeli ve yazmalı sizce?

- İslam medeniyeti vakıf medeniyetidir. Hepimizin bildiği gibi Kur'an-ı Azimüşşan'da vakıf diye bir fasıl yok. Hatta vakıf kelimesi yok. Bütün iş sadakadır. Allah rızası için verilen bir miktar faide kaynağı söz konusudur. Tabi hukuk aslında bir yanıyla çok mahallidir, cemaate yöneliktir ama bir yönüyle de hakikaten inanılmayacak derecede üniversal bir ilimdir. Üniversal bir tekniktir. Birçok insan Eski Roma ile bağ kuruyor. Yani dolos dediğimiz kelime ile hatta Araplar dolosun kısa yazılmasını epigrafik olarak dls telhis diye okuyorlar. Böyle bir özelliği de var işin. Tabi orada da vakıf benzeri bir şeyler var. Doğu Roma İmparatorluğu'nda Roma'dan gelen bir şey. İnsanlığın mantığı aynı çünkü bir yerde. Yardım etmek, yardım için bir sandık bir fon kurmak. Fakat bunların hükmi bir şahsiyeti yok. Bizde hükmi şahsiyeti var. Türkiye ulemasından Hüseyin Hatemi Üstad bizdeki vakıfların hükmi şahsiyeti olduğunu çok iyi ispat etti. Bunun, bizimkiler üzerinde durmazlar. Bu Allah rızası için yapılmış bir edimdir, bağıştır ve buna artık kimse dokunamaz.

Osmanlı ümerası, rüesası ve hatta uleması bir yerde mevcut servetini veya kendi servetini değil ama idare ettiği bölgenin belirli bir gelirini vakıf halinde teşkilatlanmasına önem vermiş, çünkü bundan kendi füruu da istifade edebiliyor. Çok hoş bir sistem.

İmam-ı Azam Ebu Hanife ile talebesi Ebu Yusuf arasında vakfın sabit olması konusunda bir münakaşa vardır: Yazıldığı an veya ağızdan çıktığı an. Tartışma bu kadardır. Bana göre iki devir arasında büyük fark vardır. Sözle yazı arasında. Yani öyle devirleri vardır ki cemiyetin ağzından çıkan söz her şeye yeter. Öyle bir devri vardır ki cemiyetin, yazı bile az gelir. Bunlarla ilgili bir içtihattır. Fakat vakıf müdahale edilmeyen bir kurumdur. Ve İslam tarihinde vakıfların zapt edildiği, gelirlerine el konulduğu pek görülen bir olay değildir. İki vakıa vardır. Birisi, Harb-i umumiye girerken vakıf gelirlerine el koyma meselesi. Şeyhülissam bir nümayişle istifa etti, bir böyle benzerinin de 17. asırda olduğunu kayıtlardan bizim Rahmetli Halil Salihoğlu bulmuştur. Fakat hangi makalede kullandı onu bilemiyorum.

Biz de vakıf medeniyeti diyoruz. Çok doğru, çünkü bütün vakıflarımızın büyük miktarı evladiyeliktir. Yani Osmanlı ümerası, rüesası ve hatta ule-

ması bir yerde mevcut servetini veya kendi servetini değil ama idare ettiği bölgenin belirli bir gelirini vakıf halinde teşkilatlanmasına önem vermiş, çünkü bundan kendi füruu da istifade edebiliyor. Çok hoş bir sistem. Çünkü her hangi bir yerde mesela sancağında idare ettiği bir yeri vakfa çevirmesine, vakf etmesine devlet mani değil. Çünkü bir hizmet görülüyor karşılığında. Düşüne biliyor musunuz askeri bir imparatorlukta bütün yol boyunca bir takım çeşmeler, konaklama yerleri veya bir takım aşhaneler kervanların geçişi için kuruluyor. Bundan kime ne zarar olabilir. Oralar şenleniyor, orada cami, okul olursa ne kadar güzel bir şey. Dolayısıyla bizimki bir vakıf medeniyeti olmuş bir toplum. Selçuklulardan beri, kuşlara bile yem konusu gibi çok farklı konular var. Ebu Suud Efendi fetvalarının birine göre kesin olarak para vakfı kurmak mümkün. Yani Müslümanların vakıf için ayrılan paralardan çok cüzi bir miktarda ribaya girmeyecek şekilde küçük bir faizle istifade etmesi de mümkün. Bu Müslümanlar için son derece önemli bir şey.

- Vakıf müessesesi Osmanlı toplumunun her tabakasından insanı kapsamına almıştır. Bir başka ifadeyle, Osmanlı tebaasının birçok farklı unsuru, vakıf müessesesini içine almaktaydı. Bu durumun sebep ve sonuçlarının benzerlerini, günümüz toplumunda müşahede ediyor musunuz? Bunları gerçekleştirebilmek sizce nelere bağlıdır?

- 1965-68 yıllarında kanuni medeni yeni hali ile münakaşa ve tartışma safhasındaydı. Rah-

Bulgaristan'a, Yunanistan'a doğru topraklar, Selimiye'nin vakıfları da gitmiş. Kim tamir edecek onu merkezi hazineden. Hiç değilse vakıf havuzundan bu tamiratlar restorasyonlar yapılabiliyor. Cumhuriyet dönemindeki havuzun bu işe yararı var. Çünkü herkesin kendi vakfı, vâkıfın vakfettiği yerleri sayacak olursak bazıları zararlı çıkar. En başta Selimiye fakir kalır mesela.



metli Prof. Dr. Kemal Fikret Gürsoy mütemadiyen yeni taslakta tenkitler yapardı. Yani vakıf diye gelen şeyin vakıfla alakası olmadığını söylerdi ve bizim kanuni medenideki hükümler de yetersizdi. Şimdi yeni çıkan usulde ben vakfın yeterli olduğu kanısında değilim. Çünkü maalesef vakıf kurma himaye görmüyor. Çok kötü bu. Yani, vakıf teorik olarak ve model olarak yani nasıl demografide iki gencin evlenmesi 20'li yaşlarında olacak ve bunlar 40 yaşlarına geldiğinde çocukları büyümüş olacak. 2 çocuk yapacaklar ve o 2 çocuk da o yaşlarda evlenip gene torunlar yapacaklar ve 60 yaşlarında ölecekler. Böyle bir modelle hareket ederiz ya bütün dünya böyle hareket ederse nüfus hiç artmıyor azalmıyor. Şimdi vakıfta da model nedir asıl, bir insanın tamamıyla usulsüz ölmesi; yani nesepsiz ölmesi çocuksuz ve onun için her şeyini vakfa bağışlaması. Şimdi siz elinizi vicdanınıza koyup düşünün, Türkiye Cumhuriyeti'nde böyle bir insanın yaptığı vakıf, ayırdığı bağış yani para sağlıklı olarak kalabiliyor mu? Cevabını verin bana... Cevabınız kesinlikle evet olamayacaktır. Yani o vakıfların yönetimi o derece kanuni denetimden uzak ki bir müddet sonra senin bıraktığın oradan oraya geçiriliyor, oradan oraya geçiriliyor, kuş olup birilerine gidiyor. Bu liberal ekonominin şahı olan memleketlerde mümkün değil. Yani Amerika'da bir vakıf statüsü olabilir mi? Ne vakıflar var ki vakf edenler 300 sene evvel ölmüş nerede ise. George Washington devrinde, hatta daha önce ölmüş ve o vakıf halen yaşıyor. Böyle birkaç örnek Avrupa'da var.



Mağribi Mahallesini ilk gördüğümde 67'nin Mart ayıydı. Burası böyle dar bir şeydi. Ziyaret eden Yahudiler vardı. Duvarın dibinde dua ediyorlardı. 6 gün savaşından sonra gazeteleri okudum. İki gün içinde orayı dümdüz ettiler



Ancak hiç birinin Kanuni Sultan Süleyman Han devrinde vakf edilen vakıflar kadar ayakta kalacağına emin değilim. Demek ki kanun teknik bakımdan zayıf. Vâkıfın ve vakfın varlığını ve varidatın mevcudiyetini vakf edenin hakkını yani intibaını bir yerde himaye etmiyor.

Kamu gücünü kullanarak meydana getirilen toplum hizmetlerini vakıf olarak nitelendirmek mümkün müdür?

Hayır hayır, toplum hizmetleri her zaman onu ihdas eden iradenin o anda veya zaman geçtikten sonra yani millet meclisi yerine gene meclisin tabi ki üyeleri değişmiş hükümetlerin bakanların karar değiştirmeleri zamana ve zemine ve kendi ideolojilerine uymalarıyla mahiyet değiştirebilir. Ama şuna dikkat çekeyim: Harbi umumi gibi bir faciaya giren hükümette vakfın kendine değil vakıf gelirlerine bir müddet için el koyalım diyen bir hükümetin bile ne kadar bu işi yapamadığını bizzat şeyhülislamın istifa ettiğini düşünün...

Kendi vakıflarımıza ne derece dokunulmazlık vermiş isek gayrimüslim vakıflarına da vermişizdir. Anlaşmalarla imtiyazlarla bilhassa Tanzimat'tan sonra gelen adamlar orda aynı şekilde teminat altında okulunu kurar, yetimhanesini kurar, hastanesini kurar ve yaşar.



- Vakıf içerisinde adeta gark olmuş bazı şehirler vardır; hiç şüphesiz Kudüs de bunlardan biridir. Genellikle bu şehrin dini kimliği ön plana çıkarıldığı için şunu sormak istiyorum: Kudüs'teki yoğun vakıf teşekkülünü sadece şehrin dini kimliğine bağlamak ne kadar yerinde olur? Başka amiller varsa bunları açıklar mısınız?

- Valla dini kimlik çok önemli. Mekke ve Medine gibi yerler hakikaten ne etrafında doğru dürüst ziraat var, ne başka bir gelir kaynağı var. 16. asra doğru ticari bir nokta artık. Medine-yi Münevvere ve Mekke-yi Mükerreme vakıflarla ayakta kalmıştır. Tabi Kuds-i Şerif'in vakıfları da çok fazla. Haremeyn'den sonra yani harameyn vakıflarından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok vakfının olduğu en önemli merkezlerinden biridir. Bu durum, doğrudan doğruya şehrin içtimaî yapısıyla ilgilidir. Kudüs'te çok karışıktır mezhepler, cemaatler var. Vaziyetleri de o kadar iyi değil insanların. Hac gibi gelir getiren bir durum yoktur. Çok önemlidir.

Kudüs'te sırf Müslümanlar değil Hristiyanlar da çok büyük vakıflar kurdular. Mesela Çarlık Rusyası'nın önemli vakıfları var hastaneler falan. Öyle ki binaları bile İsrail devletinin estetiği ile yapılmış. Sovyetler Birliği devrinde hapishaneleri falan oraya kurdular. Sonra Sovyet Rusya İsrail'i resmi olarak ilk başta tanıyınca vakıflar yine onun elindeydi. 1967 harbinden sonra Rusya'ya verilmeyen Rus vakıfları var, ve bunlar iyi gelir getiriyor. Bizim Müslüman vakıflarının haddi hesabı yok. İşte valide sultanların falan ve ayrıca yerli eşrafın da kurduğu vakıflar var. Mesela Hüseyni ailesi var başkaları var. Halidî ailesi var. Halidî vakıfları bu gün hala yürürlükte işliyor.

Bir noktaya da dikkat çekmek istiyorum: Kudüs'teki Türk vakıflarına İsrail çok el atamıyor aslında. Bazı şeylerin tersine çok abartıldığını düşünüyorum. Kongrelerden falan biliyorum. İsrailli meslektaşlar oraların vakıflarında çalışmak için bayağı ciddi prosedürlerden sonra ancak arşivlere gelebiliyorlar.

- Kudüs ve Filistin'in başka şehirlerinde bulunan birçok vakıf araziye İsrail tarafından el konulmuştur. Mesela, *Ağlama Duvarı*nın bulunduğu saha Selahaddin Eyyübî'nin Şam valisi olan oğlu Melik Efdal tarafından, Kudüs'ün haçlılardan istirdadından sonra sadece Kuzey Afrikalı

Müslümanlar'ın yerleşebileceği bir vakıf mahalle olarak tesis edilmiştir. Bu saha Arap-İsrail savaşından sonra 1967 yılında İsrail tarafından buldozerler ile yıkılmıştır. Söz konusu vakfa benzer durumda olan diğer vakıfların uluslararası hukuktaki yeri nedir? Batı Şeria'daki el-Fetih yönetimi ve diğer tarafta İsrail bu bağlamda üzerlerine düşenleri yerine getirmekte midir? (Selahattin Vakfı'na ait hastane Alman Kilisesi olarak kullanılmakta, medrese Fransızlar'da, Haseki Sultan Hamamı Ermeniler'e verilmiş)

- Ağlama duvarı dediğiniz yer Mağribi Mahallesi'ni İsrail ilk iki günde temizledi. Onlar orda oturuyorlar. Belli gelirler alıyorlar o vakıflardan. Çünkü muhacir durumdalar. Biliyorsun mağribiler zor durumda olanlar ve İspanya'dan kaçanlar da var orda. Mağribi dedikleri o. Onları besliyorlardı. Ben ilk gördüğümde 67'nin Mart ayıydı. Burası böyle dar bir şeydi. Ziyaret eden Yahudiler vardı. Duvarın dibinde dua ediyorlardı. 6 gün savaşından sonra gazeteleri okudum. İki gün içinde orayı dümdüz ettiler. Çünkü herkese kendi dininin farz kısımları çok cesaret veriyor; burası önemli. Dolayısıyla orada o vakıflar bitti, iş, arazi bitti bir kere. Açıldı arazi. O önemli, onu görmek lazım. Sonra orayı Yahudilere iade ettiler. Surun içinde Yahudi Mahallesi yok.



Ben yapılan çalışmaları beğeniyorum. Bilmiyorum şu anda aynı şekilde mi devam ediyor. Bir kere vakıfların mallarının envanteri olur. Zamana zemine göre enflasyon aşınmalarını önleyici zamlar yapılır. Kiralar gözden geçirilir. Tamirat ona göre yapılır. Zapt edilenler vardır. Onlar geri alınır. Çok önemli bir şeydir bu. Alamadığına yapacak bir şey yok. Çünkü çok uzun yıllar ihmal edildi. Ve gelecekte de buna dikkat edilmelidir.

- Uluslararası hukuktaki yeri nedir?

- Efendim onlar hiç söz konusu edilmez. Oraya gelip Yahudiler yerleşecek oralarda kazı yapılacak Eski Kudüs altından çıkacak. Hatta katman olarak çıkartılmıştı nitekim. Bunu kimse dinlemez.

Şimdi yeni ağlama duvarı civarı Kotel'dir adı. Kotel'in civarındaki Yahudi yerleşmesinde neler vardı hepsini bilmiyorum. Mesela bir Roma Caddesi çıkıyor onu gösteriyorlar. Tabi ki Alman Kiliseleri her yerde var. Mesela bir tanesi Saluvetion Çorçiyani Kaiser II. Wilhelm ziyaret sırasında yapılan sonra Kudüs'ün hemen yanında Maps Kopusta Karzen Viktorya Şitin Dok İmparatoriçenin adına kurulan bir vakıf hastane falan. Orada Cemal Paşa'ın da karargâhı vardı Zeytin Dağı'nın tepesinde. Bunlar var tabi. Bunların bir kısmına el atarlar bir kısmına atmazlar. Politika meselesidir. Kimin ne diyeceğine bakar. Bunları saymakla sonuna ulaşamazsınız.



Bizimki bir vakıf medeniyeti olmuş bir toplum. Selçuklulardan beri, kuşlara bile yem konusu gibi çok farklı konular var.

- Kudüs'teki gayrimüslim vakıfları, teşekkül bakımından Müslüman vakıflarına benzerlik göstermekte midir? Osmanlı merkezi yönetimin ve taşra idaresinin bu vakıflara yaklaşımı nasıldı?

- Kendi vakıflarımıza ne derece dokunulmazlık vermiş isek onlara da vermişizdir. Anlaşmalarla imtiyazlarla bilhassa Tanzimat'tan sonra gelen adamlar orda aynı şekilde teminat altında okulunu kurar, yetimhanesini kurar, hastanesini kurar ve yaşar. Ve bunun daha evvelli de vardır. Fransa'ya daha evvel verdik bu tip şeyleri. Memlüklu-

Türkiye'de vakıf yağması devam ediyor. Vakıflar Genel Müdürlüğü son yıllarda hakikaten birçok düşük vakıf kira gelirlerini artırdı. Hepsinin statüsü derc edildi. O yüzden vakıflar birden bire zenginleşti ve bir çok restorasyon ve tamirat yapılabildi.


Beypazarı Suluhan, 1970


Beypazarı Suluhan, 2005


Beypazarı Suluhan, 2017

lar'a Mısır'da verdik mesela. Yavuz Sultan Selim Han Kahire'ye girdiği an hemen ertesi günü geldiler biat ettiler. İçlerinde bir Katalan tüccar vardı. Katalanlar genellikle çok bilgili ve tecrübeli oldukları için öbürküler adına bir bakıma fiili bir konsolosluğu onlar yaparlardı; Konsulatu delmare denilir ona. Katalanın gösterdiği imtiyaz beratlarını Memluk Sultanları'ndan aldıklarını Yavuz Sultan Selim Hanımız derhal tasdik etti. Çünkü mekanizma hep öyle gidiyor. Biz realist adamlarız. Dolayısıyla o takım orada öyle eskisi gibi yaşadı.

- Vakıf müessesesi bağlamında düşünüldüğünde, Kudüs'te Osmanlı'nın izdüşümü hakkında düşünceleriniz nelerdir?

- Ekseri Memluk dönemine ait bu vakıfların çoğu zamanla mahlûl vaziyete düştü tabi. Osmanlı Kudüs'te dört asır hâkimiyet sürdü ve birçok vakıf kurdu bu şehirde. Maalesef bunların daha envanteri de çıkmış değil. Amy Singer'in çalışması gibi çok güzel eserler var. Kudüs'ü Şerif dediğim sur içinden çıkar, etrafa yayılır. Nereye baksan tarla tapan. Hangisi vakıfta hangisi elden çıkmış bilinmiyor. Mahlul vakıflarda her zaman yolsuzluk vardır, öyle bir tarla tapan yağması olur ki sormayın. Bizde de vardır. Üslerine geçirirler. Bu gün bile Doğu Anadolu'da geliyorlar şecere çıkarmaya çalışıyor insanlar, yalan söylüyor. Bilirkişi falan o iddia mahkemede kabul edilirse artık yandın. Tüm sülale şu köydeki tekke bizimdi. Toprağı bizimdi. Üstüne oturuveriyorlar. Ev bark amacına yönelik olsa bile işleme söz konusu değil. Türkiye'de vakıf yağması devam ediyor. Şurada şükranla yâd edelim Yusuf Beyazıd Bey'in Genel Müdürlüğü zamanında hakikaten birçok düşük vakıf kira gelirleri artırıldı. Hepsinin statüsü derc edildi. O yüzden vakıflar birden bire zenginleşti ve bir çok restorasyon ve tamirat yapılabildi. Yoksa şimdi Selimiye çıkmıştı elden. Bulgaristan'a, Yunanistan'a doğru topraklar, Selimiye'nin vakıfları da gitmiş. Kim tamir edecek onu merkezi hazineden. Hiç değilse vakıf havuzundan bu tamiratlar restorasyonlar yapılabiliyor. Cumhuriyet dönemindeki havuzun bu işe yararı var. Çünkü herkesin kendi vakfı, vâkıfın vakfettiği yerleri sayacak olursak bazıları zararlı çıkar. En başta Selimiye fakir kalır mesela. Vakıf eserler ba-

kımsız kalır. Son çıkan kanun bu bakımdan akıllıca aslında. Çok tenkit edildi havuz olur mu diye ancak başka türlü de olmuyor işte. Burada artık ehveni şerri de gütmek lazım.

- Yani bir vakıf kendi gelirinden başka bir vakfın gelirini kullanıyor.

- Sizin vâkıfı olduğunuz bir cami var. Hamam ya da çeşme var. Bunun için sen bir sürü tarla ve dükkân vakf etmişsin. Şimdi yok bunlar. Türkiye sınırları dışında kalmış. Bilhassa Trakya'da çok oluyor bunlar.

- Yani kendisini döndüremiyor vakıf

- Döndüremiyor, dolayısıyla havuzdan oraya gidiyor. Kim verecek oraların parasını, hadi Selimiye için vereyim gözümün bebeği, dünya biliyor. Her yere de veremezsin ki. Evet, bu yüzden havuz sistemi önemli, faydası var. Her şeyi de negatif menfi olarak mütalaa edemezsiniz.

- Türkçe ve yabancı literatürlerdeki Osmanlı dönemi vakıf çalışmalarını mukayese ettiğimizde ne gibi farklılıklar bulunmaktadır?

- Vakıf meselesi vakf edenin incelemesine göre gidiyor. Fena incelemeler yok. Keşke imkân olsa da Diyanet İşleri Başkanlığı Ebul Bula'nın bu konudaki eserlerini ve notlarını derlese çok güzel olur. Bir de bu konuda çok işimize yarayan Hukuki İslamiye ve İslahatı Fıkhiye var Ömer Nasuhi Bilmen'in ilk baskısı. Çünkü



onu sonra bir açıkgöz, kendini bilmez ikinci baskıda kendi fikirlerini katıp yayınlamış adam, bu çok kötü senin ne hakkın var not düş hiç değilse, şu not böyledir efendim diye onu da yapmıyor, değiştiriyor eseri çalakalem, ikinci baskı ele alınamaz yani.

- Yıllarca vakıf eserleri istismar edildi, son yıllarda vakıf eserlerini hem envanter ve gelir olarak hem de vakıf eserlerinin ayağa kaldırılması anlamında gözle görülür bir canlanma mevcut. İlerisi için sizce daha neler yapılmalı?

- Ben yapılan çalışmaları beğeniyorum. Bilmiyorum şu anda aynı şekilde mi devam ediyor. Bir kere vakıfların mallarının envanteri olur. Zamana zemine göre enflasyon aşınmalarını önleyici zamlar yapılır. Kiralar gözden geçirilir. Tamirat ona göre yapılır. Zapt edilenler vardır. Onlar geri alınır. Çok önemli bir şeydir bu. Alamadığına yapacak bir şey yok. Çünkü çok uzun yıllar ihmal edildi. Ve gelecekte de buna dikkat edilmelidir. Tabi medeni kanunun değiştirilmesi lazım. Vakıfla ilgili ahkâmın tekrar zapt ve rabt edilmesi lazım.

KUBBETÜ'S-SAHRA

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı

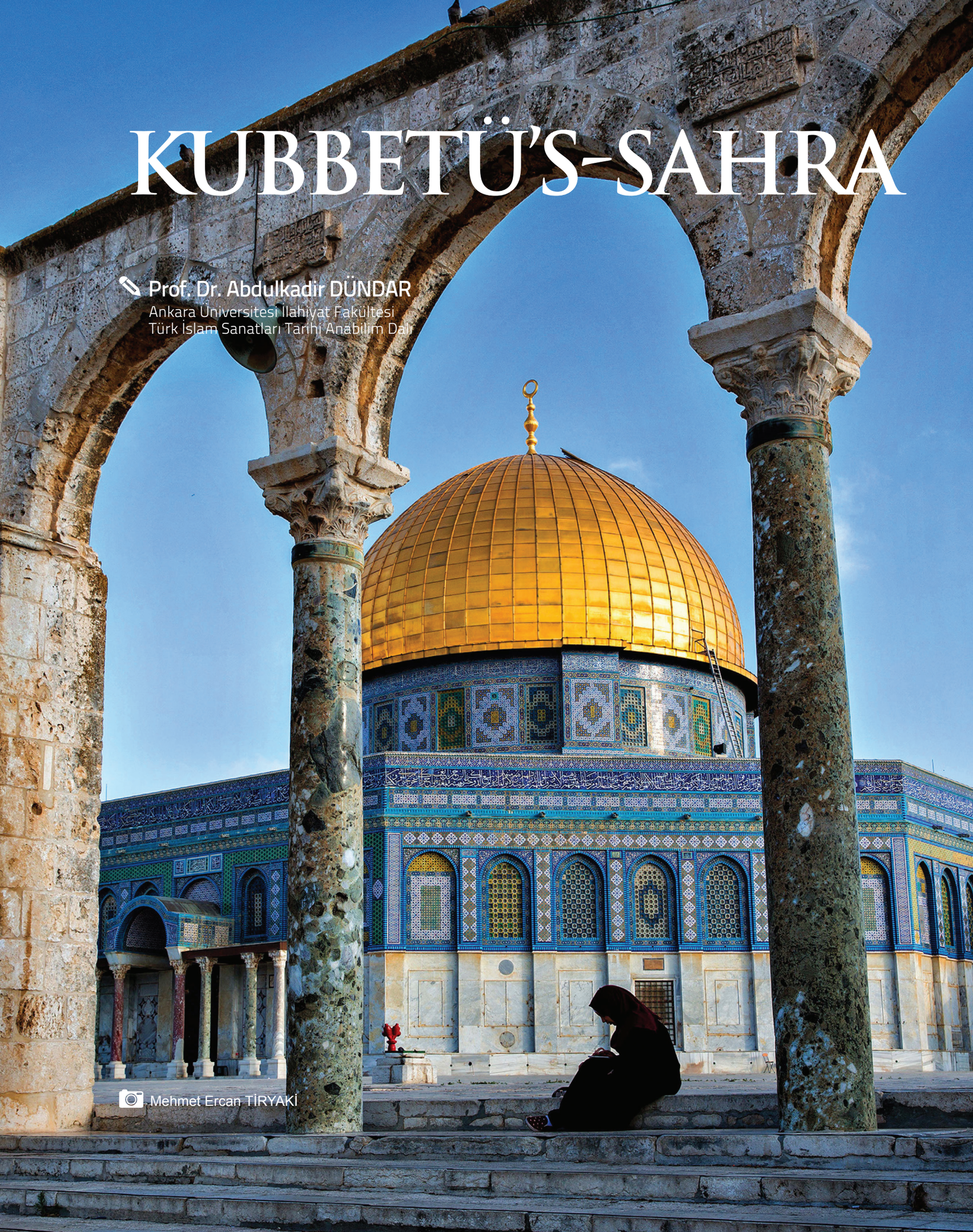

Mehmet Ercan TİRYAKİ

Kudüs'ün bulunduğu bölge Kur'an-ı Kerîm'de 'mukaddes toprak" ve 'iyi, güzel bir yer" olarak nitelendirilmiştir. Böylece Kudüs, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gece yolculuğu olan İsrâ'ya ve göğe yükselmesi olan Miraç'a tanıklık eden önemli mekânları içinde barındıran bir şehir olmuştur.

Kudüs Müslümanlar tarafından Hz. Ömer döneminde 638'de fethedilmekle birlikte Müslümanlar'ın Kudüs ile olan ilişkisi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başlamıştır. Her ne kadar Kudüs ismi Kur'an'da doğrudan zikredilmese de el-Mescidü'l-Aksâ'nın mübarek kılınan çevresi olarak İsrâ 17/1. âyetinde " Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir." şeklinde bahsedilmektedir. Ayrıca Kudüs'ün bulunduğu bölge yine Kur'an-ı Kerîm'de "mukaddes toprak" (el-Mâide 5/21) ve "iyi, güzel bir yer" (Yunus 10/93) olarak nitelendirilmiştir.[1] Böylece Kudüs, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gece yolculuğu olan İsrâ'ya ve göğe yükselmesi olan Miraç'a tanıklık eden önemli mekânları içinde barındıran bir şehir olmuştur. Yine bilindiği gibi Kudüs Müslümanlar'ın ilk kıblesidir. İşte bu özelliklerinden dolayı Kudüs, İslam'ın Mekke ve Medine'den sonra gelen üçüncü kutsal şehri sayılmıştır.

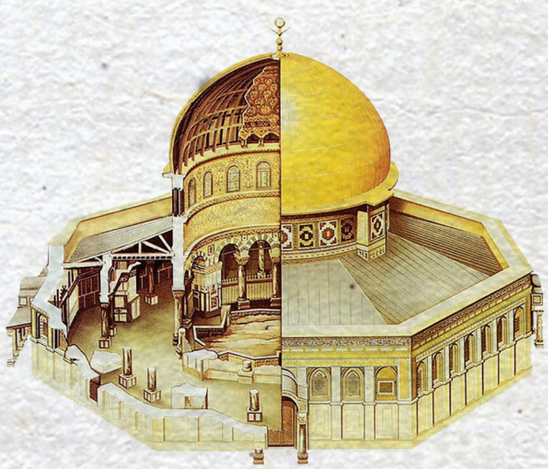

Kubbetü's-Sahra'nın iç detay çizimi

Hz. Ömer 638'de Kudüs'e bizzat gelerek varılan anlaşmayı imzalayıp şehri teslim almış ve bir mescit inşa edilmesini istemiştir. Mabet Tepesi'nde inşa edilen ve Ömeriye Mescidi olarak bilinen bu mescit, Emeviler döneminde Kudüs'te gerçekleştirilen imar faaliyetleri sırasında yıkılıp yerine Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa yapılmıştır.

Kubbetü's-Sahra eski çağlardan günümüze kadar Kudüs'ün merkezi ve kalbi sayılan Mabet Tepesi'nde 691'de Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından inşa ettirilmiştir. Hz. Davud (as) kral olunca Yebusiler'in hâkim olduğu Kudüs'ü alır ve krallığının merkezi yaparak burayı güçlendirir. Ayrıca, Yebusiler'in Zion (Sion) dedikleri hisarı yeniden imar eder ve Ahit Sandığını da Kudüs'e getirterek sarayına yakın bir yerdeki çadıra yerleştirir. Böylece Hz. Davud (as) Kudüs'e ilk kudsiyetini de kazandırmış olur. Bir mâbed yapmak için gerekli malzemeleri hazırlamış olsa da bunda muvaffak olamaz. Kendisinden sonra yönetime geçen Hz. Süleyman (as) Kudüs'te muhteşem bir mâbed inşa ettirir. Ahid Sandığı'nı da bulunduğu yerden alarak mabetteki özel yerine koyar ve Kudüs'ün çevresine duvar çektirir.[2] Tevrat'ta hakkında detaylı bilgi verilen ve Süleyman Mâbedi olarak bilinen bu I. Mâbed, M.Ö. 586'da Babil Kralı Buhtunnasır tarafından tamamen yıkılır. M.Ö. 30'larda Yahudi Kralı Herod bu mâbedin yerine II. Mâbed'i inşa ettirir. Ancak, M.S. 70'te Roma İmparatoru Vespasyanus'un oğlu Titus'un Kudüs'e saldırısında bu II. Mâbed de yok edilir. M.S. 135'te ise Roma İmparatoru Hadrian, ikinci Yahudi ayaklanmasını bastırdıktan sonra Yahudileri dünyanın dört bir tarafına sürgün ederken, Beytü'l-Makdis alanına da biri Jüpiter'e diğeri ise Afrodit'e ithaf edilen iki putperest tapınağı yaptırmıştır. Roma'nın Hristiyanlık'ı din olarak kabul etmesiyle birlikte, Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu alanda Hristiyanlık'a ait bazı yapıların inşa edildiği belirtilirse de[3], Müslümanlar'ın Kudüs'ü



Kubbetü's-Sahra'nın genel görünümü

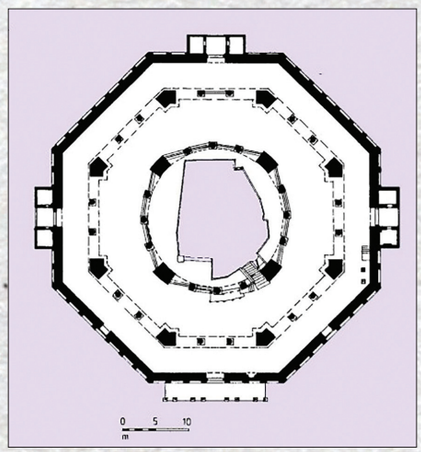

Kubbetü's-Sahra'nın Plânı


Kubbetüssahra'nın dış ceplerinden detay

fethinde burasının harabe hâlinde olduğu bilgisi kesindir. Netice olarak Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın inşa edildiği alanda yukarıda da haklarında kısaca bilgi verilen, Süleyman Mâbedi (Beytü'l-Makdis, I. Mâbed), II. Mâbed, putperest mabetleri ve Hz. Ömer'in Mescidi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kubbetü's-Sahra bir cami olmaktan ziyade, aşağıda değinilecek olan mukaddes taşı ve buralarda yaşanan olayların hâtıralarını onlara yakışır biçimde temsil eden bir ziyaretgâh olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla Kubbetü's-Sahra'nın yapılış amacıyla ilgili şu görüşler ileri sürülmüştür:

1. Tarihçi Ya'kubî Halife Abdülmelik b. Mervan'ın bu eseri, Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in hâkimiyeti altında bulunan Kâbe'ye Müslümanlar'ın gitmesini engellemek ve Abdullah b. Zübeyr'in gücünü zayıflatmak amacıyla Kâbe'ye nazîre bir mâbet olarak yaptırdığını belirtmektedir.[4]

2. Tarihçi Makdisî'nin kaydettiği bir rivayete göre ise Halife Abdülmelik b. Mervan'ın Kubbetü's-Sahra'yı, Müslümanlar'ın Kıyâme (Kumâme) Kilisesi gibi Hıristiyan yapılarına hayranlık duymalarını önlemek ve bunlar karşısında duydukları ezikliği gidermek amacıyla onlardan daha güzel ve abidevî bir şekilde yaptırdığıdır.[5]

3. Halife Abdülmelik b. Mervan'ın Kubbetü's-Sahra'yı Musevîlik'in ve Hıristiyanlık'ın hâkim olduğu Kudüs'te yeni bir din olan İslâm'ı ve Emevî varlığını kanıtlamak için inşa ettirdiğidir.[6] Özellikle İslâm'ın Kudüs'te yeni bir din olduğunun, yapının orta sekizgeninin dış frizinde mozaik kûfî hatla yazılmış yazı kuşağında yer alan besmelenin, kelime-i tevhidin, Hz. Peygamber'e salavatla ilgili Ahzâb sûresinin 56. âyetinin, İsrâ sûresinin 111. âyetinin, İhlâs sûresinin ve binanın yapımıyla ilgili kitâbenin, iç frizinde ise Hz. İsâ'ya salâtın, teslisi ve Hıristiyan inancını reddeden Âl-i İmrân sûresinin 18-19. 51. ve Ahzab sûresinin 56. âyetleriyle Ehl-i kitaba dinde aşırı gitmemelerini ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylememelerini emreden Nisâ sûresinin 171-172. âyetlerinin yazılmış olmasıyla vurgulandığı belirtilmektedir.[7]

4. Kubbetü's-Sahra'nın, Müslümanlar ve Musevîlerce kutsal kabul edilen taşı muhafaza altına almak ve bu taşla ilgili hâtıraları korumak amacıyla inşa edildiğidir.[8] Halife Abdülmelik b. Mervan böyle bir eseri yaptırmakla, hem Musevîlerin hem de Müslümanların gönüllerini alıp takdir ve beğenilerini kazandığıdır.

Kubbetü's-Sahra'nın yukarıda değindiğimiz yapılış nedenlerinden birinci maddede belirtilen nedenin tarihi olaylar ve gerçeklerle örtüşmediği, özellikle de bir halifenin Hac ibadetinin yapıldığı mekânı değiştirerek kendisini 'münkir" bir durumuna sokmasının siyasi bir intihar olduğudur.[9] Böylece Kubbetü's-Sahra belirtilen son üç sebepten dolayı veya bunlardan herhangi birisine bağlı olarak inşa edilmiş olabilir. Ancak, eserin camiden ziyade aşağıda değineceğimiz kutsal kabul edilen taşı muhafaza altına almaya ve bu taş ile ilgili hâtıraları koruma amacına yönelik yapıldığı daha öne çıkmaktadır.

Yapının ortasında yer alan taş, en geniş yeri 17.70 m.,en dar yeri 13.50 m. olan ve altında yaklaşık 1.50 m. yüksekliğinde, yontularak düzeltilip genişletilmiş, 4.50 x 4.50 m. boyutlarında bir oyuk (mağara, mahzen) bulunan gayri muntazam yarım daire şeklinde bir kaya uzantısıdır. Haftada iki defa bütün ruhların toplandığına inanılan mağaraya, eserin güneydoğu ayağının yanındaki 1 m. çaplı bir oyuktan on bir basamaklı bir merdivenle inilmektedir ve burada düz bir mermer blok üzerine işlenmiş mihrap bulunmaktadır.[10]

Kubbetü's-Sahra'daki bu kayaya Yahudiler su kayası veya temel kayası anlamlarına gelen 'even şetiyya" derler. 'Dünyanın temelindeki köşe taşı"nın olduğuna ve dünyanın bu kayadan yaratılmaya başladığına inanırlar. Ayrıca Yahudiler'in, bu kaya ile ilgili, Nuh'un gemisinin tufandan sonra onun üstüne oturduğu, Hz. Süleyman Mâbedi'nin Kudsü'l-akdes bölümünün temelini oluşturduğu, dünyanın ortasında bulunduğu, Hz. Davud'un üzerinde tövbe ettiği, Hz. Süleyman'ın mabedinin inşasını tamamlayınca Allah'a bu kayanın üzerinde şükrettiği, Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı burada kurban etmek istediği, Tanrının en kutsal ismi olan Yahova (YHVH)'nın bu

kayada yazılı olduğu gibi çok farklı inanışları vardır.[11]

Tarihi süreç içerisinde Müslümanlar da Hacer-i Muallak'a büyük bir önem vermişler ve saygı göstermişlerdir. Şöyleki, 'Kur'an'ın bazı âyetlerinin yorumlarında bu kaya(sahre) ile ilişki kurulmuş, meselâ İsrâ sûresinin 1. âyetinde geçen el-Mescidü'l-aksâ Beytülmakdis'le, o da sahre ile yorumlanmıştır. Yine Kur'an'da, 'Yakın bir yerden nidâ edecek münâdîye kulak ver" âyetinde (Kâf 50/41) yakın yerin Kudüs sahresinin olduğudur. Bir görüşe göre Hz.Peygamber'e gösterilen alâmetlerden birinin de boşlukta duran sahredir. Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'e onu göstermiştir ki çıkacağı mi'rac yolculuğunda boşlukta durmaktan korkuya kapılmasın. Ebû Hüreyre'ye nisbet edilen bir rivayette bütün nehirler, bulut ve rüzgârlar Beytülmakdis sahresinin altından çıkmaktadır. Diğer bir rivayette ise tatlı sularla birlikte çiçekleri aşılayan rüzgarlar da onun altından çıkar. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, 'Gökten ölçüyle yağmur indirip onu yeryüzünde durdurduk" âyetinin (el-Mü'minûn 23/18) dört yorumundan biri olarak arzdaki bütün tatlı suların sahrenin altından kaynaklandığı rivayetinden söz eder; ardından onun Allah'ın yarattığı garip şeylerden olduğunu, muallakta durduğunu, üzerinde Hz. Peygamber'in ayak izinin, Cebrâil'in de parmak izinin bulunduğunu söyler."[12] Hadisçiler Kubbestüssahra'daki kaya ile ilgili yukarıda belirttiğimiz rivayetlerin çoğunlukla mevzu veya münker olduğunu kabul ederler. Sahrenin Allah'ın arşının en alt noktasını teşkil ettiği, yere değmeden muallakta durduğu, Hz. Peygamber'in mi'rac yolculuğunda sahreden yükselerek başladığı, üzerinde onun ayak izinin bulunduğu gibi rivayetleri de yine zayıf veya mevzu addederler.[13] Ancak bütün bunların yanı sıra bu kayanın faziletine dair sahih kabul edilen bazı rivayetler de vardır. Meselâ bunlardan birine göre o cennettendir. Sahrenin, haremi dahilinde yer alan Mescid-i Aksâ ziyaret ve ibadet için kendisine yolculuk yapılan üç mescitten biridir. Bazı İslam kaynaklarına göre ise sahre Beytül-makdis olarak tarif edilmektedir.[14] Bütün bu rivayetler göz önünde bulundurulduğunda Müslümanlar açısından Kubbetü's-Sahra'daki kayanın daha ziyade, Hz. Peygamber'in mirac yolculuğu ile ilişkilendirilmesi ve bu yolculukta en son olarak Hz. Peygamber'in bu kaya üzerine basarak göğe yükseldiği yönündeki inancın öne çıkmasıdır.

Kubbetü's-Sahra'nın inşa edildiği Kudüs, Mâbed Tepesi, eserin yapılış sebepleri ve içerisindeki Hacer-i Muallak'a Yahudiler ve Müslümanların niçin önem verdikleri, saygı duydukları ve kutsal kabul etmeleriyle ilgili bilgi verdikten sonra yapının planı mimarisi, süslemeleri, İslam sanatı ve mimarisindeki yeri ve önemine geçebiliriz.

Kubbetü's-Sahra'nın inşasına 66 (685-86)'da Abdülmelik b. Mervan'ın görevlendirdiği Recâ b. Hayve ile Yezîd b. Sellâm tarafından başlanmış, inşaat 72(691)'de tamamlanmıştır. Abbasi Halifesi Me'mûn, 126 m. uzunluğunda lacivert zemin üzerine altın yaldızlı kûfî mozaik kitabedeki Abdülmelik'in adını sildirerek yerine kendi adını yazdırmışsa da 72 tarihini olduğu gibi bıraktığı belirtilmektedir.[15] Kubbetü's-Sahra, Hacer-i Muallak denilen kayayı da içine alacak şekilde dışta sekizgen, içte ise iç içe iki galeriden oluşan rotond şeklindeki Hıristiyan yapılarından (örneğin İtalya'daki Santa Costanza Kilisesi 324-26) ilham alınarak yapılmıştır. Suriye mimarlığında İslam'dan önce böyle sekiz köşeli plâna uygun biçimde yapılmış eserlerin olduğu bilinmektedir.[16] Dıştan sekizgen plânlı yapının her bir kenarı 20. 40 m. uzunluğunda olup, 1.30 m. kalınlığında, korkuluk dâhil 12 m. yüksekliğindeki duvarların cephesi dıştan, orijinalinde yuvarlak kemerli dar ve yüksek sathî yedişer nişle hareketlendirilmiştir. Bu nişlerden sağ ve soldaki iki tanesi sağır kemerle, diğer beş tanesi ise pencere biçiminde düzenlenmiştir. Yapının cephelerine hareketlilik kazandıran kemerlerin orijinalinde yuvarlak olduğu halde

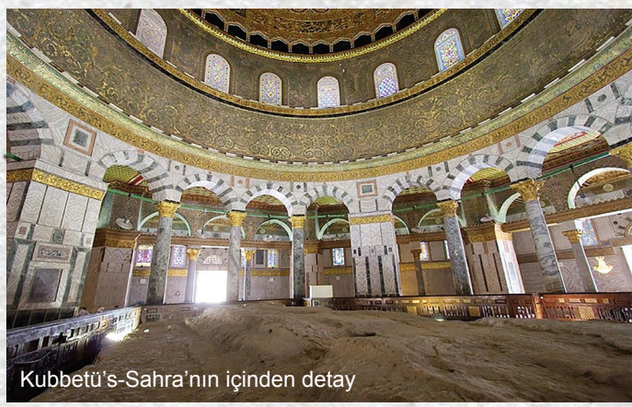
Kubbetü's-Sahra'nın içinden detay

Kanuni'nin 1522'deki tamiri sırasında çini ile kaplanırken hafif sivri hâle dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir.[17] Eserin bir aşırı olmak üzere dört cephesine yani ana yönlere gelen duvarlarına, üstlerinde pencere bulunan 2.80 m. genişliğinde ve 4.30 m. yüksekliğinde birer kapı açılmıştır. Kapıların önlerinde ise çinilerle süslü kemerli birer sundurma vardır. Dış cepheler alttan 4. 44 m. yüksekliğe kadar farklı renk ve desenlerdeki mermer plakalarla kaplanırken, bundan sonraki kubbeye kadar olan üst bölümler, korkuluk ve kubbe kasnağı dâhil olmak üzere çinilerle tezyin edilmiştir. Kubbe kasnağında, İsrâ sûresinden

âyetlerin yer aldığı sülüs hatlı bir yazı kuşağı vardır. Üst pencerelerin kenarlarını süsleyen çiniler Kanûni Sultan Süleyman dönemine âittir. Tamirler sırasında rastlanan kalıntılardan burala-rın daha önce mozaiklerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Korkuluğun üst kısmında sülüs hatla yazılmış Yâsin sûresini içeren çini bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Kitâbesinde 1293/1876 tarihi ve Hatta Mehmed Şefik ismi okunmaktadır. Korkuluğun hemen altına her cephede pencere aralarına gelecek şekilde altışar çörten yerleştirilmiştir.[18]



Kubbetüssahra'daki kayanın üstten görünüş

Kubbetü's-Sahra'nın bu sekizgen mekânı iç içe iki galeriden (deambulatoryum) oluşmaktadır. Dört cephedeki yukarıda değinilen kapılardan birinci galeriye geçilmektedir. Diğer kapılardan farklı olan kıble kapısının önünde duvara paralel biçimde dizilen sekiz sütun üzerine oturan bir saçak bulunmaktadır. Bu kapıdan içeriye girilince sağda kıble duvarı üzerine açılmış bir mihrap ve kapının karşısında orta dairenin kenarında mermer sütunlar üzerine oturtulmuş müezzin mahfili yer almaktadır.[19] Bu galeriyi, açıların mihveri üzerinde bulunan sekiz ayak taşımakta ve ayakların arasında ikişer sütun ve üçer kemer bulunmaktadır. Kemerler ahşap gergilerle daha da sağlamlaştırılmıştır. Yapıdaki bütün gergiler bakırla kaplanarak üzerlerine çökertme tekniğinde nakışlar işlenmiştir. Sütunlar muhteşem yeşil mermerden ve kırmızı somakiden yapılmıştır. Antik yapılardan devşirilmiş olan sütun başlıklarının bazısı kompozit, bazısı ise korint tarzındadır. Burası, ahşap kirişler üzerine binen, dıştan kurşun kaplı düz ahşap tavanla örtülmüştür. Emeviler zamanında da tezyinatlı olduğu bilinen bu tavan ve orta mekânı örten kubbedeki mevcut süslemelerin büyük bir bölümünün Memlüklü veya Osmanlı dönemine âit olduğu belirtilmektedir.[20] Ayrıca, ayak ve sütunları bir birine bağlayan yuvarlak kemerler üzengi taşı seviyesinden bir firiz ile yatay olarak ikiye bölünmüştür. Hafif sivri bir görünüş sergileyen kemerler 1318-9 yıllarında Memlüklü sultanı Nasır Muhammed tarafından münâvebeli olarak kırmızı ve beyaz mermerlerle kaplanmıştır. Kemerlerin sivri şekil alma sebebinin muhtemelen bu tamir olduğu zikredilmektedir.[21] Bu birinci galeri yapının ortasındaki ikinci bir galeriyi kuşatır. Burada yukarıda bahsedilen Hacer-i Muallak bulunmaktadır. 35 m. yüksekliğinde 20.40 m. çapında, yuvarlak yüksek bir kasnağa oturan, dıştan kurşun kaplı ahşap bir kubbe ile örtülmüştür. Kasnağında 16 pencere bulunan kubbeyi dört ayak ve ayaklar arasına üçerli olarak yerleştirilmiş 12 sütun taşımaktadır. Birinci galerideki kemerlerde olduğu gibi buradaki kemerler de ahşap gergilerle sağlamlaştırılmıştır. Dört ayağın her biri, birinci galerideki ayakların ortasına denk getirilmek suretiyle ritmik bir düzen oluşturularak bir değişiklik elde edilmiştir.[22] Âbidevî bir yapı olan Kubbetü's-Sahra, bu kubbesi ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Çünkü ahşaptan da yapılmış olsa da, o dönemlerde bu yükseklik ve genişlikteki bir kubbenin inşası, Müslümanların nasıl bir mimarî yaratma heyecanına ve ruh hâline sahip olduklarını göstermesi bakımından son derece önemlidir.[23] Kubbetü's-Sahra, sekiz cephedeki kırk ve kubbe kasnağındaki on altı pencere ile aydınlatılmaktadır. Ancak, cephelerdeki pencerelerin çini süslemeleri, eserin dış duvar tezyinatının devamı niteliğindeki revzenleri nedeniyle yapının fazla ışık almasını engellemektedir.[24]

Kubbetü's-Sahra, inşa tarihinden günümüze kadar bölgeye hâkim olan hemen hemen her hükümdardan büyük bir ilgi ve saygı görmüş, özenle tamir ettirilmiştir.[25] Eyyûbî sultanlarından Salahaddin Eyyubi 1187'de kubbedeki süslemelerin bozulan kısımlarını tamir ettirmiş, el-Melikü'l-Aziz Osman ise sahrenin etrafına ahşap bir korkuluk yaptırmıştır. Memlükler'den I. Baybars 1270'te eserin yıkılan kısımlarını yaptırmış, dış duvar mozaiklerini ise yeniletmiştir. 1318'de Muhammed b. Kalavun kubbenin içini altın yaldız ve mozaiklerle yeniden tezyin ettirip dışını da kurşunla kaplatmıştır. Berkuk güney kapıdan girince göze çarpan mahfili yaptırmıştır. El-Melikü'z-Zâhir Çakmak yıldırım düşmesi sonucu yanan kubbesini onartmış, Kayıtbay ise kapıların üzerlerini, kabartma motifler işlenmiş bakır levhalarla kaplatmıştır. Osmanlılar dönemine gelince, Kanuni Sultan Süleyman eseri 1522'de köklü bir şekilde tamir ettirmiştir. Harap olan dış mozaik kaplamalar,

çinilerle değiştirilerek pencerelere alçı revzenler yerleştirilmiştir. III. Murad, I. Abdülhamid, II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid tarafından da yapıda önemli tamirler gerçekleştirilmiştir. Özellikle II. Abdülhamid büyük masraflarla zemine değerli İran halıları döşetmiş, ortaya görkemli bir kristal avize astırmış ve eskiyen çinilerini yeniletmiştir.[26]

Kubbetü's-Sahra'daki süslemeler[27], Emeviler döneminden Osmanlı'nın sonuna kadar geçen geniş bir tarihi sürece sahiptir. Ancak, her dönemin kendine özgü bir süsleme üslubu olduğundan eserdeki hangi süslemenin hangi döneme ait olduğu sanat tarihçileri tarafından tespit edilerek ortaya konulmaktadır. Bu bakımdan eserin özellikle kubbe kasnağında, kubbe cidarında, ayakların üst kısımlarında, kemer kamalarında yer alan ve günümüze ulaşan cam mozaik süslemeler Emeviler dönemine aittir. Bu süslemeler genellikle bitki motiflerinden, kenger yapraklarından, kıvrık dallardan, rozetlerden, üzüm salkımlarından, asma dallarından, hurma ağaçlarından, çeşitli vazolardan, vazodan fışkıran çiçeklerden, inci dizilerinden ve kurdela şeklindeki şeritlerden oluşmaktadır. Bunların çoğunluğu Helenistik tesir gösterirken[28], simetrik motifler ve Hüsrev'in taçlarından esinlenerek yapılmış olan dalgalı kurdeleler ise mozaiklerin kompozisyonunda Sasani etkisini taşımaktadır.[29] Süslemelerde başta yeşil olmak üzere, mavi, mor ve sarı renkler kullanılmıştır. Kubbetü's-Sahra'nın kapı lentolarının alt yüzünde bakır ve bronz levhalar bulunmaktadır. Bu levhalar çökertme tekniğinde yapılmış kompozisyonlarla süslenmiştir. Kompozisyonlar ise helezonlardan, daire şekillerinden, üzüm salkımlarından, asma yapraklarından ve kengerlerden oluşmaktadır.[30] Kubbetü's-Sahra'nın mimar ve ustası hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Ancak, Emeviler dönemine ait yukarıda değinilen süslemelerinin üslubu nedeniyle bunların yabancı asıllı olması kuvvetle muhtemeldir. Zâten yapının, rotand plânı da Santa Costanza Kilisesi'nin(324) plânını hatırlatmaktadır. Fakat sanat tarihçileri Kubbetü's-Sahra'nın daha başarılı bir işçilik sergilediğini kabul etmektedirler.[31]

Sonuç olarak Kubbetü's-Sahra, İslam sanatında özgün plânıyla günümüze kadar sağlam olarak gelen en eski, âbidevî ve kubbeli yapı olması, saf nizamına uygun Cuma Câmisi olarak inşa edilmeyip, Yahudiler ve Müslümanlarca kutsal kabul edilen kayayı muhafaza etmek için yapılmış olması, kubbesinin kasnağındaki kufi yazının mimari eserlerdeki en eski yazı olması, içi ve dışının hiçbir boşluk bırakmaksızın belirli yüksekliğe kadar mermer kaplamalar, çiniler, cam mozaikler, maden üzerine yapılan süslemeler ve yazı kuşaklarıyla tezyin edilmesi, süslemelerinde Helenistik, erken Bizans ve Sasani sanatlarının uyumlu şekilde uygulanması gibi özellikleri bakımında İslam sanatı, mimarisi ve kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan bir eserdir. Ayrıca Kubbetü's-Sahra, Kudüs'ün kalbi ve İslâm'ın Kudüs'teki önemli simgelerinden biridir.

Dipnotlar

1 Ömer Faruk Harman(2002), "Kudüs", DİA, C. 26, İstanbul, s. 326.
2 Harman, a.g.m., s. 325.
3 Talha Uğurluel(2016), Arzın Kapısı Kudüs Mescid-i Aksa, 2. Baskı, İstanbul, s. 258-259.
4 Bkz.Nebi Bozkurt(2002), "Kubbetüssahre", DİA, C. 26, İstanbul s. 306; KAC Creswell-James W Allan (1989), A Short Account of Early Muslım Archıtecture, Cairo, p. 19; Oleg Grabar(1988), İslâm Sanatının Oluşumu ((Tr.Nuran Yavuz), İstanbul, s. 38-39; Çam(1997), İslâmda Sanat Sanatta İslâm, Ankara, s. 182.
5 Bozkurt, a.g.m., s. 306; Creswell, p. 19-20; Casim Avcı(2002), "Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar Kudüs", DİA,C. 26, İstanbul, s. 328.
6 Bozkurt, a.g.m., s. 306.
7 Bozkurt, a.g.m., s. 306.
8 Grabar, a.g.e., s. 39-40.
9 Grabar, a.g.e., s. 38-39.
10 Bozkurt, a.g.m., s. 305.
11 Bkz. Bozkurt, a.g.m., s. 305.
12 Bozkurt, a.g.m., s. 305.
13 Bozkurt, a.g.m., s. 305.
14 Bozkurt a.g.m., s. 305.
15 Bozkurt, a.g.m., s. 306.
16 Bkz. Creswell, a.g.e, p. 36-37; Suut Kemal Yetkin(1965), Islam Mimarisi, Ankara, 18; Bozkurt, a.g.m., s. 306.
17 Çam, a.g.e., s. 182.
18 Bozkurt, a.g.m., s. 306.
19 Bozkurt. a.g.m., s. 306-307.
20 Çam, a.g.e., s. 183.
21 Creswell, a.g.e., p. 35; Çam, a.g.e., s. 183.
22 Yetkin, a.g.e., s. 18.
23 Çam, a.g.e., s. 184.
24 Bozkurt, a.g.m., s. 306.
25 Kubbetü's-Sahra'da gerçekleştirilen bu tamirlerle ilgili kitabeler hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Tütüncü(2006), Turkish Jerusalem (1516-1917), Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities, Haarlem, s.89-198.
26 Bozkurt, a.g.m., s. 307.
27 Bkz. Creswell, a.g.e., resim: 10-19, p. 33-35.
28 Çam, a.g.e., s. 184-185.
29 Yetkin, a.g.e., s. 19.
30 Çam, a.g.e, s. 185.
31 Çam, a.g.e, s. 186; Yetkin, a.g.e., s. 18-19.

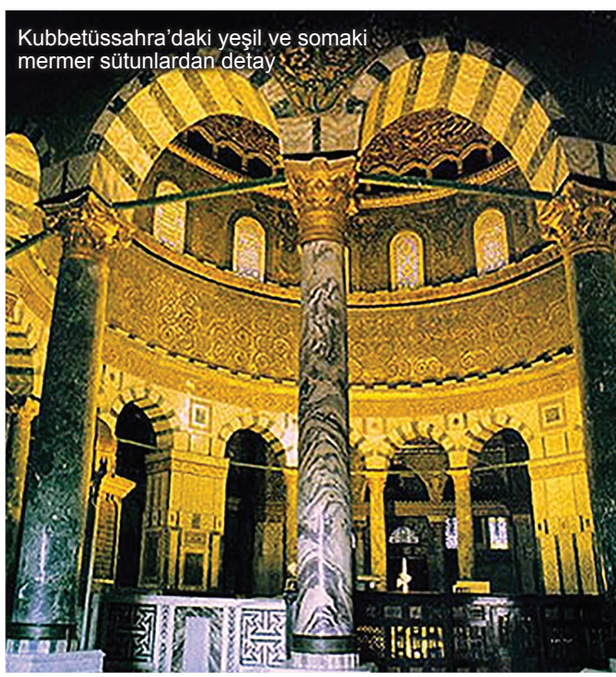
Kubbetüssahra'daki yeşil ve somaki mermer sütunlardan detay

FİLİSTİN SAAT KULESİ

✎ **Prof. Dr. Hakkı ACUN**
Sanat Tarihçisi



Fotoğraf: Çamlıca Basım Yayın Fotoğraf Arşivi'nden Sarayı Depolarında bir maketi bulunmaktadır. (1900)

Filistin ve İsrail arasında yer alan bir dünya şehri olan Kudüs'te bugün yıkılmış olan bir saat kulesi vardı. Bu kule 14 m. yüksekliğinde, Kudüs'ün eski şehir surlarının Babülhalil (Yafa) Kapısı yakınında Alman Kilisesi'ne bitişik idi. Kayıtlar kulenin, Sultan II. Abdülhamit döneminde yapıldığını gösterir.

Tespit edilen bir başlangıca göre, zamanı gösteren alet olarak tanımlanan saat; güneş, kum, yağ ve su ile işleyen en ilkel şekliyle, M. Ö. 3000 - 2000 lerde Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin'de kullanılmıştır.[1] Bunlardan en yaygını güneş saatleridir. Güneş saatlerinin, Akdeniz Havzası, Mısır ve Mezopotamya gibi güneş ışığının bol göründüğü orta kuşakta çıkıp geliştiği düşünülmektedir Güneş saatleri, özel olarak hazırlanmış bir mil gölgesinin, güneşin görülen hareketine uygun olarak, yine özel olarak hazırlanmış mermer, taş veya madeni bir zemin (kadran) üzerindeki hareketlerine göre vaktin tayinine yarayan cihazlar olarak tarif edilmektedir.[2]

Romalıların da güneş saati yaptıklarını bilmekteyiz. Ne var ki bunların hiçbiri İslâm güneş saatleri kadar teferruatlı ve hassas değildir. İslâmiyet ile birlikte Oruç ve Beş Vakit Namazın emredilmesi, üstelik bu ibadetlerin vakitle sıkı sıkıya bağlı olması Müslümanları, bilhassa öğle, ilkindi ve şafak vakitlerinin başlaması ve bitmesi anlarını tespit etmeye sevk etmiştir. Diğer dinlerde pek vurgulanmayan özellikten dolayı, güneş saatleri İslam Ülkelerinde daha teferruatlı ve hassas imal edilmiştir.[3]

Güneş saatleri Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde de gelişimini sürdürerek varlığını 20. yy. başına kadar devam ettirmiştir.

Zamanın tayini yalnız güneş saatlerine münhasır değildi; onunla paralel bir gelişme gösteren Astrolab ve Rubu tahtasıyla da zamanı ölçmek mümkündü. Mekanik saatlerin temelini oluşturan, güneş, kum, yağ ve su saatleriyle Rubu Tahtası ve Astrolap Aletleri yerini zamanla daha gelişmiş mekanik saatlere bırakmıştır.

Gelişmiş bir saat hakkında en eski bilgiyi, Einharat'ın Annales'in 806-807 senesinde, Alman İmparatoru Büyük Karl (Charlemagne)'a çok güzel bir su saati götürdüğü yazılıdır.[4] Saatler hakkındaki en eski ve önemli kaynak, Diyarbakır'da Artuklu hanedanına 25 yıl hizmet eden, İsmail b. El-Razzaz El-Cezeri'nin, 1205-1206'da yazmış olduğu 'Kitab fi Ma" rifet El-Hıyel El-Hendesiye" adlı kitabıdır.[5] El Cezeri, bu minyatürlü eserinde, gayet ustaca yapılmış maymun, fil, cellat, yazar ve davulcu gibi su saatleri ve mekanik aletlerin yapılışını ayrıntılı olarak kaydeder.

Osmanlılar Döneminde, mekanik saatler ve saat yapımına dair bilinen ilk çalışma, III. Murat'ın (1574-1595) zamanında, İstanbul'da devrinin en önemli rasathanelerinden birini kurup onu en modern aletlerle donatan Takiyüddin'in (1526-1585) kaleme aldığı, 'Alat-ı Rasadiye Li Zic-i Şehinşahiye, Sidret Ül-Münteha ve Mekanik Saat Konstrüksüyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" adlı üç ayrı eseridir. Bu eserlerden birincisinde (Alat-ı Rasadiye'de) dokuz aletten söz edilir ki, sonuncusu bir saattir.[6]

Saatler hakkında sonuç olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; saatlerin gelişiminde İslâm Medeniyetinin payı büyüktür.

Saatleri fonksiyonları bakımından 3 guruba ayırmak mümkündür.[7]

1- Cep Saatleri, 2- Ev Saatleri, 3- Kule Saatleri

Şehirleri ve kasabaları süsleyen birer anıt ve sembol olan saat kuleleri, kentin en yüksek tepesine, ya da her yerden görülebilen meydanlara dikilirdi. Bu yapılar Mevkilerine göre üçe ayırabiliriz.

1- Meydanlarda,

2- Yamaç ve tepelerde,

3- Bir yapı üzerinde yer alanlar

Şark alemi saati geliştirme şerefine hak kazanmışsa da kule saati yapma geleneği Batılılarca gerçekleştirilmiştir. Tarihleri çok eskidir. Avrupa'da XIII. yy. dan itibaren bu saatler kilise ve saray kulelerinde görülmeye; XIV. yy. da Astronomik sanatsal saatler kullanılmaya başlanmıştır. İtalya'da De 'Dondi'nin 1348 ile 1362 seneleri arasında ve Fransa'da Henri de Vick'in Fransa Kralı V. Charles için 1360 da inşa etmiş oldukları saatler bunların ilk örnekleridir.[8]

Saat kulesi yapma geleneği Avrupa'da XIV.yy. da yaygınlaşmışsa da, Osmanlı Topraklarına, Kienitz'e göre, Kanuni Sultan Süleyman Döneminden (1520-566) hemen sonra, XVI. yy. lın sonlarında girdiği kabul edilir.[9] Kienitz'in bu fikrini, XVI. yy. da yapılan Banyaluka Ferhat Paşa Camii saat kulesi (1577)[10] ve Üsküp Saat kulesi destekler, 1573 yılında Üsküp'e gelen seyyah Filip Difren-Kane saatin her saat başı 'Fransız usulü" çaldığını belirtir.[11]

Ayrıca, 1593'de Üsküp'ü gezen bir Türk Yazarı, şehirdeki saat kulesini gavurların (dinsizlerin) binaları arasında saymıştır.[12] Bu

tarihten 67 yıl sonra, H.1071/ M.1660-1661'de Üsküp'e gelen Evliya Çelebi'de saat kulesinden söz eder.[13]

Saat kulesi yapma geleneğinin Osmanlı Topraklarına XVI. yy. sonlarında yayıldığı bilinir. XIV. yy. Başlarında Avrupa'da ortaya çıkan saat kuleleri yapma geleneğinin Osmanlı Topraklarına, XVI. yy. sonlarında girdiğini ve XVIII. yy. dan sonra yaygınlaştığını belirtmiştik. Avrupa'dan bu kadar geç bir tarihte Anadolu'da yayılmasını birkaç nedene bağlayabiliriz. Bunların en başında, muvakkithanelerin bulunması gelir. İslam Ülkelerinde erken tarihlerden beri bulunduğu anlaşılan muvakkithaneler, saat ayarının yapıldığı ezan ve namaz vakitlerinin halka duyurulduğu yerlerdi. Namaz vakitleriyle günün beş vaktinde saatin halka ezanla duyurulmasıdır.[14] İkinci nedeni, kule saatlerinin, iki saatten başlayıp en dakik olanlarında bile, günde yarım saate yakın bir hata görülür. Fakat bunu telafi etme çabaları ile karşılaşılmamıştır. Bilindiği gibi akşam namazı ile yatsı arasında, en kısa günde 120 dakikalık bir ara vardır. Böyle bir saatle faaliyet bulunulursa iki namaz süresinin birbirine karışması ihtimali vardır.[15] Diğer bir nedeni de; İslam Ülkelerinde namaz vakitleri gerçek güneş saatine göre düzenlenmiş ve ayrıca alaturka saat adı verilen bir düzen kullanılmıştır. Bu düzene göre güneş battığı anda alaturka saat tam onikiyi gösterir. Mekanik saatler ise tanımlanan ortalama güneş saatine göre çalışırlar. Şu hâlde ortalama güneş saatine göre çalışan saati, alaturka saate göre çalıştırmak için, her gün güneşin batışında saati onikiye ayar etmesi gerekir ve bu iş evde kullanılan mekanik saatlerde kolayca yapılır. Halbuki kule saatlerini her gün güneş batışına göre ayar etmek kolay bir yol değildir. Yabancıların yazdığı gibi, kule saatlerinin kullanılmaması, Ezana ve müezzinlerin aleyhine bir durum görülmesinden kaynaklanmamaktadır. O dönemde kule saatlerin kullanılması, yaşamı düzenleyecek pratik bir yol değildi.[16]

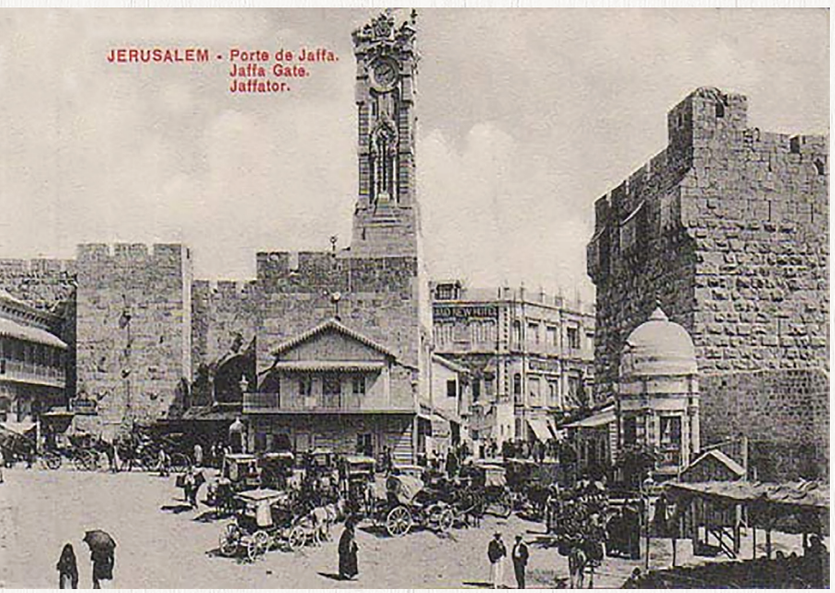

dan doğuya doğru giderek artmıştır. Saat Kulelerinin Anadolu'nun içlerine kadar yayılmasının en kuvvetli sebebi ise, II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. seneyi devriyesinde (1901), Valilere saat kulesi yapımıyla ilgili gönderdiği fermandır. 17 Anadolu saat kuleleri üzerine yaptığımız araştırmada 60 yakın ayakta, 25 yakında yok olan saat kulesi belirledik.[18]

Saat kulelerinin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir; saatler her saat başı saat sayısı kadar veya saat başı tek vuruş yapacak şekilde imal edilmişlerdir. Bazı saatler her saat başı saat sayısına ilave olarak her yarım saatte çalarlar veya çeyreklerde tek, buçuklarda çift, üçüncü çeyrekte üç ve saat başlarında da saat sayısı kadar çalanlar da vardır. Bazılarında ise, her saat başındaki vuruşlar bir-iki dakika ara ile tekrar edilir. Büyük ağırlıklarla çalışan saatler, özelliklerine göre, haftalık onbeş günlük veya aylık olarak kurulabilir. Her kulenin bir veya daha çok saat kadranına ve çana sahip olması, bir başka ortak özelliktir. 1926 Yılında Miladi yıl ve Alafranga saat uygulamasından sonra, saatler bu esasa göre ayarlanarak, Ezani saat sistemi kaldırılmıştır. 1928'de Latin Harf ve Sayılarının kabulü üzerine, bazı kulelerde saat kadranlarının bir Latin, diğeri Arap rakamlarıyla muhafaza edilmişti.

XVI. yy. ın sonlarında Os-manlı hayatına giren saat kulesi yapma geleneği, XVIII. ve XIX. yy. da batı-

Bu yapılar zamanı gösteren aletleri taşımaları yanında; kaidelerindeki çeşmelerle sebil; muvakkithane görevlerinin yanı sıra yangın kulesi ve sisli puslu havalarda yön gösterici, ayrıca bazılarının üzerinde taşıdıkları (rüzgargülü, Barometre gibi) değişik hava olaylarını ölçen aletler taşımasıyla da, çok fonksiyonlu yapılar olarak kullanılmışlardır.

Saat Kulelerinin diğer bir görevi de din ve devlet işlerinin ayrılmasına, Devlet Dairelerinin Ezani Saat yerine, Batıda olduğu gibi Güneş Saatiyle çalışma (mesai) düzenine girmesine neden olmuştur.

Zamanın mimari geleneğini (Barok, Rokoko, Ampir, Eklektik ve Neoklasik Üslup) iyi bir şekilde yansıtan saat kuleleri, genel olarak sade taş yapılardır.

Türk Toplumu saat kulelerinin faydalarına o kadar inanmıştır ki, Alaca, Akdağmadeni, Ankara (çok sayıda), Boyabat, Çerikli, Gerze, Karabük, Siirt-Aydıncık, Şefaatli,

Yerköy ve Yozgat-Bahadın ilçelerinde saat kulesi yaparak bu geleneğin günümüzde de devam ettiğini göstermiştir. En güzel örneklerini İstanbul'da görürüz.

Kudüs Saat Kulesi : Filistin ve İsrail arasında yer alan bir dünya şehri olan Kudüs'te bugün yıkılmış olan bir saat kulesi vardı. Bu kule 14 m. yüksekliğinde, Kudüs'ün eski şehir surlarının Babülhalil (Yafa) Kapısı yakınında Alman Kilisesi'ne bitişik idi.

Başbakanlık Arşivi'nde kulenin H. 1325/M. 1907-1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamit döneminde yaptırılması için temelinin atıldığı belirtilmesine karşın[19] kulenin 1899'da var olduğunu öğreniyoruz[20]. Arşivde sözü edilen 1325 tarihinde ise kuleye bir balkon ilave edildiği fotoğraflarda görülmektedir[21].

Kayıtlarda verilen her iki tarihte kulenin, Sultan II. Abdülhamit döneminde yapıldığını gösterir. Yine arşivdeki bilgilerden saat kulesinin 1922 yılında İngilizler tarafından surlara yakışmadığı bahanesiyle yıktırılmıştır. Kulenin Topkapı



Bibliyografya

Acun 1994: H. Acun, Anadolu Saat Kuleleri, Ankara 1994.

Acun 2004: H. Acun, 'İstanbul'un Saat Kuleleri", Zaman İçinde İstanbul, Sayı: 51 (Ekim 2004), 102-106.

Acun 2011: H. Acun, Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Ankara 2011.

Adıvar 1970: A. A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970.

Aslanapa 1984: O. Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul 1984.

Ayverdi 1956: E. H. Ayverdi, 'Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, Sayı III (1956), s. 151-224.

Ayverdi 2/1981: E. H. Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, (Yugoslavya), C.II, İstanbul 1981.

Bayrakdar 1989: M. Bayrakdar, İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, (2. Baskı), Ankara 1989.

Çam 1990: N. Çam, Osmanlı Güneş Saatleri, Ankara 1990.

Dizer 1986: M.Dizer, 'İslâmda ve Osmanlılarda Saat", Bilim Birlik Başarı, Sayı 44 (İzmir 1986),s. 13-16.

Dizer 1990: M. Dizer, Takiyüddin,_Ankara 1990.

Ergin 1939: O. Ergin, Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İstanbul 1939.

Evliya Çelebi V/1984: Evliya Çelebi, Seyahatnamesi, 5 - 6, İstanbul 1984.

Eyice 1955: S. Eyice, İstanbul, Petit Guide a Travers Les Monuments Byzantins et Turcs, İstanbul 1955.

Kienitz 1963: F. K. Kienitz, 'Osmanische Uhturme, Ein Stück Kulturgeschichte aus Alten Türkischen Stadten", Mitteillungen, Deutsch Turkische Gesllschaft E. V., Heft 54 (Bonn 1963), s. 2-5.

Kudüs 2009: Vesika ve Fotoğraflarla Osmanlı Devrinde Kudüs-1,

Matkovski 1991: A. Matkovski, Makedonija vo Delata na Stranskite Patepisci 1371-1777, Skopje 1991.

Öney 1992: G.Öney, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, (3.Baskı), Ankara 1992.

Renda 1974: G. Renda, 'Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane", Sanat Tarihi Yıllığı , VI (1974 -1975), s. 181 - 206.

Ruska 1967: J. Ruska, 'Saat",__İslam Ansiklopedisi, C. 10 (1967), s .2-3.

Sayılı 1960: A. Sayılı, Observatory In İslam,1960.

Şapolyo 1969: E. B. Şapolyo, 'Saat Kulelerimiz", Önasya , sayı 44 (Nisan 1969), s. 10-11.

Tekeli 1966: S. Tekeli, 16. Asırda Osmanlılarda Saat ve Taküyüddin'in Mekanik Saat Konstrüksüyonuna Dair En Parlak Yıldızlar, Ankara 1966.

Uluçay 1941: M. Ç. Uluçay, Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi, İstanbul 1941.

Üçok 1979: B. Üçok, İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler,_İstanbul 1979.

Ünver 1954: S. Ünver, 'Sur Les Cadrans Solaires Horizontaux et Verticaux en Turguie", Archives Internationales d'Histoire des Sciences, 28-29 (1954), s. 254 - 256. 'Zetterstéen 1977: K. V. Zettersteen", 'Harunürreşid", İslam Ansiklopedisi, C. 5 / 1 (1977), s. 304 – 305.

Dipnotlar

1 - Kienitz 1963, 1: Ruska 1967, 2, 3: Dizer 1986, 13.

2 - Çam 1990, 1, 4.

3 - Çam 1990, 4.

4 - Kienitz 1963, 1: Ruska 1967, 3: Zettersteen 1977, 305: Üçok 1979, 106: Dizer 1986,15: Bayrakdar 1989, 108'de Harun Reşid'in Şarlman'a gönderdiği saatin tabiatı hakkında tartışmalar vardır. Bazıları su ile çalışan bir saat, bazıları da mekanik bir saat olduğunu söylerler. Her halükârda tarihin bize gösterdiğine göre, ilk mekanik ve ağırlıkla çalışan saatin mucidi Müslümanlardır.

5 - Ruska 1967, 3: Aslanapa 1984, 365 - 366: Dizer 1986, 15: Öney 1992, 179.

6 - Tekeli 1966, 2 - 3: Adıvar 1970, 88 - 90: Dizer 1990, 30 - 34, 56, 64, 66.

7 - Tekeli 1966, 4'de rasat saatlerini de bu guruba almıştır.

8 - Kienitz 1963, 2: Tekeli 1966, 4.

9 - Kienitz 1963, 2.

10 - Ayverdi 1956, 215 : Kienitz 1963, 3 : Ayverdi 1981, 41.

11 - Matkovski 1991, 209.

12 - Dizer 1990, 66.

13 - Evliya Çelebi V, 1984, 383 : Ayverdi 1956, 162 – 163.

14 - Muvakkithanelerin görevleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ergin 1939, 25 - 26: Sayılı 1960, 24 - 25, 127: Şapolyo 43/1969, 10 - 11: Ünver 1954, 254 - 256: Renda 1974, 182 – 183.

15 - Tekeli 1966, 5 Akşam ve yatsı namazı arasında 40 dakikalık bir zaman farkı olduğunu belirtir. Aslında vakitleri gösteren takvimlere bakıldığında bunun böyle olmadığı görülür.

16 - Dizer 1990, 67: Acun 2011, 171.

17 - Uluçay 1941, 22-23 : Şapolyo 1969, 11: Acun 2011, 171.

18 - Acun 1994, 54: Acun 2011, 171.

19 - Başbakanlık Arşivi, Kot ; Y. PRK.UM, Dosya No ; 80, Gömlek No ; 69 bize bu bilgileri gönderen Orhan Sakin'e teşekkür ederim.

20 - Kudüs 2009, 165-166, 176 : Acun 2011, 171.

21 - Kudüs 2009, 182 : Acun 2011, 171.

KUDÜS VAKIFLARI ETRAFINDA GELİŞEN MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ

✎ **Yrd. Doç. Dr. Gülcan AVŞİN GÜNEŞ**
Bartın Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü



17. yüzyıl belgelerinde Kudüs'te Müslümanlarla gayrimüslimler arasında, vakıflar etrafında gelişen çeşitli ilişki ağlarının yer almış olması, kuvvetli merkezî idarenin bileşenleri ve sistemin başarı ile işleyişinin anahtarı gibi gözüküyor. Bu meyanda vakıfların halkın farklı segmentlerinden insanları kuşatıcı, geniş spektrumlu yapısı da hesaba katılmayı hakediyor.

Bundan 348 yıl önce Kudüs'te bir kadı, defterine, "Şeyhülislam Abdülhalim Efendi'nin izniyle" notu ile başlayan bir kayıt düştü. Hristiyanların kethüdası İstanbul'daki divan-ı hümayuna arzuhal ederek, Kamame Kilisesi ile ilgili bir dertlerinin olduğunu bildirmişti.[1]

Okuyucunun da bildiği gibi, yaygın olarak Kıyamet ya da Kutsal Kabir Kilisesi olarak adlandırılan ama Müslümanların Kumame (çöplük) diyerek takbih ettikleri bu muazzam yapı, aslında tüm Hristiyanları ilgilendiren önemli bir sembol anıttır.[2] Kudüs ve havalisinde, Konstantin'in, Hristiyanlığı Roma İmparatorluğunun resmî dini ilan etmesinin akabinde başlatılan inşa faaliyetleri arasında yapılmış ve süreç içinde türlü defalar geçirdiği değişikliklerle günümüze ulaşmıştır.[3] Kiliseye, Kudüs kralları ile birlikte, zamanla azizleştirilen din adamları da defnedilmiştir.[4]

İşte bu yapı, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, öldürülmesi, dirilmesi gibi Hristiyan geleneğinin temel anlatılarının geçtiği veya geçeceği zannedilen mekanlar üzerine inşa edilmiş olup tüm Hristiyanların sahiplendiği, ayinlerini yaptığı, özel dinî semboller, eşyalar ve hücreler (şapel) yüzünden kavgaya tutuştuğu bir yapı kompleksidir.[5] Sadece Kudüsün yerli halkı ve ruhbanı değil, dünyanın dört bir tarafından farklı mezhep veya fırkalardan Hristiyanlar da burada ibadet etmektedir. Bu sebeple Kudüse hakim olan yönetimler, sadece Kudüs halkına değil, Hristiyan hacılara da hizmet sunmak durumundaydı. Bu hacılar şüphesiz burada gördüklerini, yaşadıklarını ve duyduklarını kendi çevrelerinde ölene kadar anlatmaya devam edeceklerdi.

Manevi kurtuluş ve arınma yanında, başarı, bereket, sağlık ve uzun ömür dilekleri ile çıkılan hac yolculukları, bahsettiğimiz geleneksel dönemde öyle uzun ve meşakkatliydi ki, bunu başarıyla tamamlayıp dönenler, memleketlerinde kahraman gibi karşılanıyordu. Bu andan itibaren, "hacı" nidasını neredeyse adından çok duyan Hristiyanlar, gerçekten de daha itibarlı bir hayata başlıyordu. Müslüman bir ülkede yaşıyorlarsa şayet, durum pek de farklı olmuyordu; çünkü, hacı olmak Hristiyanlar arasında olduğu gibi, Müslümanlar arasında da ihtiram görmeye sebep sayılıyordu. Bu sebeple, Hristiyanların, tüm tehlikelerine rağmen, hacca gittiği görülüyordu.[6]

Hristiyan hacılarının, belki de hayatları boyunca biriktirdikleri paralarla çıktıkları hac yolculuğu, Kudüs için can damarı sayılabilir. Ulaşım, barınma, rehberlik, hibeler için ödenenlere ilave olarak, verilen vergiler, Kudüs



Kame Kilisesi'nin her biri başka cemaate ait olan şapellerinin kubbeleri (günümüz)



ekonomisi için çok büyük öneme sahipti. Hac, kilise için düzenli gelir kaynağı demekti. Kamame Kilisesi, hacıları Kudüse çeken en önemli iki yerden (diğeri Hz. İsa'nın doğduğu yeri temsil eden Beytüllahim Köyündeki Yeniden Diriliş Kilisesidir) biri olduğundan, sadece dinî kazanç için değil, dünyevî kazanç için de, rahipler buraya gözü gibi bakardı.[7]

Başta anlattığımız ve 1079 Zilkadesi'nde kaydı tutulan şikayet, tam da bununla ilgiliydi. Osmanlı Kudüsü'nde, Hem Katolik Frankların, hem Ortodoks Rumların hem de Ermenilerin ziyaret ettikleri Kamame Kilisesi'nin bir bölümü harap olmuş ve tamiri gerekmişti. İstanbul'dan izin alındığı halde, ehli örf denen yerel yöneticiler şimdi rahiplere mani oluyor ve bunu sırf "celb-i mal" yani mallarına el koymak için yapıyorlardı. Bu, gayrimüslimleri zor duruma düşüren ve inciten bir müdahaleydi. Padişah, kadıya derhal bu durumu çözmesini, müdahale edenleri men etmesini emretmekteydi.[8]

Bu emir oldukça manidardır. Çünkü devletin yönetim merkezinin, taşrada yetkilendirdiği



Kamame'de hacıların ibadeti (günümüz)
Hz. İsa'nın doğduğu yeri temsil eden Beytüllahim Köyündeki Yeniden Diriliş Kilisesi



kişilerin keyfî uygulamalarına izin vermediğini göstermektedir. Devletin hem örf (kökleri eski Türk devlet geleneğine dayanan ve sultanî kanunlarla somutlaşan), hem de şer'iat (İslam'a dayanan) temelli siyaset anlayışında, adaleti uygulamak önemli bir prensiptir. Bu sebeple, zulme uğrayanın Müslüman mı, gayrimüslim mi olduğuna bakılmaz, devletin bekası için halkın hoş tutulmasının, nizamın bozulmamasının elzem olduğundan hareketle gereken yapılır.[9]

Kamame Kilisesi'nin, tamiri gereken yerleri tamir edilmez ve kaçınılmaz olarak kilise tümden yıkılırsa, bundan gayrimüslimlerin zarar göreceği açıktır; ancak, belge bu tamirin lüzumunu artıran bir başka durumu daha açıklamaktadır: Aslında İstanbul'a gidip şikayette bulunan Hristiyan kethüdaları da, Kamame'nin Müslümanlara ne kadar yarar sağladığını anlatıyordu. Çünkü Kamame Kilisesi'nin gelirleri arasında yer alan hac vergileri, vefat etmiş olan Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman ile İslam ulema ve sülehasının (alim ve salih zatların) ruhları için ecza-yı şerif okunması için ayrılmıştı. Bu İslam vakfının şartlarının yerine

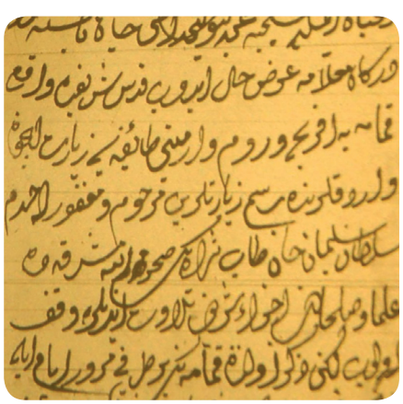

Kamame hacılarıyla ilgili sicil kaydı örneği (1669)

getirilebilmesi, yani vakfın işleyebilmesi için gereken gelirlerin (vakıf akarının) içinde, Hristiyan hacılarından gelen vergiler bulunmaktaydı ve bu haliyle Kamame'nin tamiri hayırlı bir işin devamını sağlayacaktı.[10]

Burada, daha önce belirttiğimiz şeyhülislam fetvasını, meşruiyet aracı olarak, yeniden düşünmek yerinde olacaktır. Çünkü padişah buyruğu, özellikle İslamî hassasiyetler sözkonusu olduğunda, tek başına yeterli olmayabilirdi; örfün şeriatla meşrulaştırılması gerekmekteydi ve öyle de yapıldı.[11]

Bu davanın sonucu hakkında -adeti üzere- kadı bilgi vermemiştir; ancak, ister yerel yöneticilerle kilise görevlileri ekseninde, ister kurumlar ekseninde ve ister ekonomik faaliyetler ekseninde düşünülsün, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ilişki

ağlarını gösterdiği açıktır. Yine bir vakıf etrafında olmak üzere, Müslümanlarla gayrimüslimleri aynı karede gördüğümüz bir başka belge, Aynu Kârim Köyünü işaret ediyor. 1676 yılının Muharrem'e rastlayan Nisan ayında, Kudüs'ün güneyinde yer alan bu köyde, Katolik Frankların kiliselerinin (muhtemelen Vaftizci Yahya Kilisesi)[12] yeri ve mülkiyeti husunda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bir dava görüldü ve kayıt altına alındı.[13]

Kudüs'teki varlıklarına oldukça erken dönemlerden itibaren rastladığımız Mağribliler, Kuzey Afrikalı Müslümanlardır. Kudüs'te Haçlılara karşı verilen mücadelede yararlılıkları görülen Mağribliler, Selahaddin Eyyubî tarafından da önemsendi. Sultan, Kudüs'ün fethinin ardından, Mescid-i Aksa'nın Batı duvarına bitişik olarak tesis ettiği mahalleye Mağriblileri yerleştirdi ve çeşitli gelirleri buraya vakfetti.[14] Bugün Musevîlerin 'Ağlama Duvarı" olarak ibadetine tahsis edilen ve Müslümanların, Hz. Muhammed'in mirac hadisesiyle ilişkilendirerek 'Burak Duvarı" olarak adlandırdıkları duvara bitişik boş meydan, işte bu Meğaribe Mahallesidir.[15]

Aynu Kârim Köyü, işte bu şekilde, Mağriblilerin vakıflarından biri olan Ebu Medyen Vakfı'na bağlanmış bir köydür.[16] Sicilin yazdığına göre, Mağriblilerin Ebu Medyen Vakfı mütevellisi ile Mağrib cemaatinden bir grup, mahkemede kilise arazisinin kendi vakıflarına ait olduğunu iddia etti. Aynu Kârim köylüleri ve kadının önünde



Aynu Kârim Köyü ve Aziz Yahya Kilisesi (1948)



Aynu Kârim Köyü (günümüz)



Meğâribe mahallesinin günümüzdeki görünümü.

belgelerle yapılan ispattan sonra, kilisenin vakıf malı olan bir arazi üzerinde kurulduğu ve Hristiyanların mülkiyetle ilgili hak iddia edemeyecekleri sabit oldu. Onca kanıt sunma ve keşif zahmetine girdikten sonra, Mağriblilerin, kiliseye müdahalede bulunmayacaklarını beyan etmeleri ise oldukça ilginçtir. Amaç Hristiyanlara zulmetmek olsaydı, şüphesiz, -davanın kazananı olarak- Mağribliler, kilisenin yıkılmasına kadar gidebilecek süreci başlatabilirlerdi; ancak, sadece mülkiyet haklarını tasdik ettirmiş ve kiliseyi rahiplere bırakmışlardır. Daha sonra neler yaşandığını, Mağriblilerin arazi sahibi olarak, kiliseden para talep edip etmediklerini bu belgeden öğrenmek mümkün değil; ancak, belge -yine Kamame Kilisesinin tamirine dair olandaki gibi- müslim-gayrimüslim ilişkilerini gözler önüne seriyor. Üstelik burada kilise veya vakıf görevlileri bazında değil, halk bazında da bir ilişki ağının varolduğu görülüyor.

Sonuç olarak, 17.yüzyıl belgelerinin bize sunduğu bu iki örnek, Kudüs'te Müslümanlarla gayrimüslimler arasında, vakıflar etrafında gelişen çeşitli ilişki ağlarının (Müslüman halk ile gayrimüslim halk arasında, vakıf görevlileri ile rahipler arasında, subaşı ve adamları ile kilise görevlileri arasında, hacılar ile kilise görevlileri ve Osmanlı yetkilileri arasında, merkezî yönetim ile taşra yöneticileri arasında olanlar) varlığını kanıtlıyor. Devlet aygıtında, yöneten ve yönetilenler arasında ara elemanların (kethüdalar, mahalle şeyhleri, rahipler gibi) yer almış olması, kuvvetli merkezî idarenin bileşenleri ve sistemin başarı ile işleyişinin anahtarı gibi gözüküyor. Bu meyanda vakıfların halkın farklı segmentlerinden insanları kuşatıcı, geniş spektrumlu yapısı da hesaba katılmayı hakediyor.

Dipnotlar

1 Kudüs Şer'iyye Sicili-190 (Bundan sonra KŞS-190), 501/b2-a1

2 Işın Demirkent, "Kudüs", DİA, C.26, s.339.

3 Oded Peri, Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2001, s.1.

4 Kamame'nin bir diğer adı Merkad-ı İsa Kilisesi'dir (Demirkent, a.g.m., s.339)

5 Peri, a.g.e., s.3-7.

6 Mihail Macarov, Kudüs Yolculuğu: Edirne, İstanbul, İzmir, İskenderiye 1868-1869, çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 18-19.

7 Peri, a.g.e.,s.32.

8 KŞS-190, 501/b2-a1

9 Halil İnalcık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.39-46.

10 KŞS-190, 501/b2-a1

11 İnalcık, a.g.e.,s.39.

12 Hristiyanlarca, Yohanna (Vaftizci Yahya) olarak bilinen azizinin doğduğu yer olarak kabul edilen Aynu Kârim köyünde bugün, Church of Saith John the Baptist adıyla kaim 2 kilise bulunmaktadır. Bunlardan Franklara (Katolik Fransiskenlere) ait olan ve 19. yüzyıldan kalma kilisenin, esasen Bizans ve Haçlı dönemlerine giden geçmişinden söz edilmektedir. İncelediğimiz belgede anlatılan kilisenin bu olduğu kanısındayız (bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Ein_Karem)

13 KŞS-176, 32/b-a

14 Hasan Hüseyin Güneş, XVI. Asırda Kudüs'te Meğaribe Mahallesi ve Cemaati, Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü, Basılmamış doktora tezi, Afyonkarahisar 2014, s.223.

15 Meğaribe Mahallesi'nin İsrail rejimince yıkılışı ve ortadan kaldırılan, Müslümanlara ait gayrimenkullerin detayları için bkz. Hasan Hüseyin Güneş, Tarihî Olaylar ve Belgeler Işığında Kudüs'ü Yeniden Düşünmek, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2017, s.85-122.

16 Tahrir defterlerinde, Aynu Kârim köyünün, Mağribliler Mahallesi vakıflarına, Selahaddin Eyyubî tarafından bağlandığı yazılıdır. Anlaşılan ilk önce Selahaddin Eyyubî tarafından vakfedilen köyün durumu, sonraki hükümdarlar tarafından da aynı şekilde onanmıştır; ancak, sonunda, Mağribli ulemadan olan Medyen ailesinin eline geçmiştir. Ebu Medyen ise, Mağribliler için kurduğu vakıflardan olan Meğaribe Zaviyesi'ne, Aynu Kârim'i vakfetmiştir (Güneş, XI. Asırda Meğaribe Mahallesi, s.227-230)



Kumame diyerek takbih ettikleri bu muazzam yapı, aslında tüm Hristiyanları ilgilendiren önemli bir sembol anıttır.

KUDÜS'TEN BİR MAĞRİBLİ KENDİ CEMAATİNİN EVKÂFINI NASIL ANLATIRDI?

XVIII. YÜZYIL KUDÜS'ÜNDE MEĞÂRİBE VAKIFLARI

✎ Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ
Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü





1917 yılında Meğâribe Mahallesi

Selahaddin Eyyubî önderliğinde Haçlıların mağlup edilmesinde biz Meğâribenin[1] yadsınamayacak bir rolü vardı. Kudüs'te ve Harem-i Şerif'in çevresinde kurulan en önemli vakıflardan birinin tesisi, tarihe geçen bu askeri hareketle ilişkilidir. 582-592/1192-1202 yılları arasında Dımaşk valisi olan Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin'in 583/1193 yılında tesis ettiği vakıf, Kudüs'te bulunan Mağriblileri, âlem-i İslam coğrafyasındaki diğer cemaatlerden ayırt etmektedir. Çünkü şimdiye kadar, Müslüman bir cemaat için yönetim tarafından özel bir vakıf mahalle kuruluğunu ne okudum ne de duydum. Ünlü seyyah Müciredin'in verdiği bilgiye göre Melik Efdal, Harem-i Şerif'in batı tarafında kalan ve Meğâribe mahallesi olarak bilinen mıntıkayı bizlerden erkek ve kadın herkese için vakfetmiş,[2] buna ilave olarak dini ilimlerin tedrisi için Meğâribenin mezhebi olan Malikî fıkhına göre öğretim verecek Efdaliyye medresesini de kurmuştur.[3] Bu konuda daha çok şey söylenebilir;[4] ama benim buradaki amacım sizleri XVIII. yüzyıl Kudüs'ündeki bazı vakıflarımız hakkına bilgilendirmek. Bunu yaptıktan sonra, sabrınızı istirham ederek bir de bu vakıfların ne işe yaradığını izah etmeye çalışacağım. Aktaracağım her şey bizlerin Kudüs'teki vakıflarımızı ihtiva eden özel bir sicilden gördüklerimden olacaktır; dolayısıyla güvenilir bilgiler olduğuna inanabilirsiniz.[5]

11 safer 1118/25 Mayıs 1706 tarihinde Meğâribe cemaatinin Kudüs'teki şeyhi ve aynı zamanda cemâatimiz evkafının mütevellisi olan el-Hâc Muhammed el-Cezâirî ve el-Hâc Musa'nın babasının kurmuş olduğu vakfın nazırı olan Alaeddin arasındaki kuyu açma anlaşmazlığı, soluğu mahkemede almalarına neden olmuştu. Meğâribe vakfımızın mülkü olan bu ev, aynı zamanda Alaeddin'in babasının vakfına bağlı ev ile yan yanaydı. el-Hâc Muhammed, her ne kadar el-Hâc Alaeddin'e Yahudi'nin meskun olduğu bu evin, babası Musa'nın vakfına ait bahçe içerisinde olsa da, su hakkının bizim vakfımıza ait olduğunu anlatmaya çalıştıysa da bunu başaramamıştı.

Cemaatimizin şeyhi, delil olarak 5 Receb 1060/4 Temmuz 1650 tarihli satış sözleşmesini kadı efendiye ibraz etti. Kadı, gerçekten de Meğâribe vakfının, el-Hâc Alaaddin'in kabullenmek istemediği kuyu açma talebinin yerinde ve hukuki bir talep olduğunu gördü. Cemaat şeyhimizin delil olarak sunduğu belge, el-Hâc Alaaddin'in tüm itiraz yollarını kapattı ve o da durumu kabullenmek zorunda kaldı. Şeyhimiz el-Hâc Muhammed el-Cezâirî aynı zamanda, Yahudi kiracının ve vakfımızın hakkını korumayı başardı.[6]

Meğâribe cemaatinin Kudüs'teki şeyhi ve aynı zamanda cemâat evkafının XVIII. yüzyıldaki mütevellilerinden biri olan Seyyid Abdüsselam el-Mağribî de yine vakfımızın hukukunu müdafaa için mahkeme yolunu tutanlardandı. Kadı efendiye Meğâribe kapısının yanındaki bir yerde bulunan bahçenin vakfa ait olmasına rağmen, Seyyid Muhammed el-Kasrî el-Mağribî tarafından bu gayrimenkule el konulduğunu anlattı. Kendisi de bir Mağribî olan Seyyid Muhammed el-Kasrî, bundan önceki Meğâribe şeyhinin, kendi bahçesine el koyduğunu ve bu bahçeye mukabil de dava konusu olan bahçeyi verdiğini iddia etti. Ancak unuttuğu bir şey vardı; iddiasını ispatlamak zorundaydı. Seyyid Muhammed bunu yapamadı; ne bir belge ibraz edebildi ve ne de iddiasına tanıklık edebilecek şahitler getirebildi.[7]



1929 yılında mahallenin görünümü.



Yirminci asrın ilk yarısı bitmeden çekilmiş bir başka fotoğraf. Muhtemelen 1930'lu yıllar olmalı.



Mahallenin 1967 yılında İsrail tarafından yıkımını gösteren bir kare.



Bir başka hadise de el-Hâc Ali el-Mağribî ölünce terekesinde bulunan mal varlığı satışa çıkarılınca meydana geldi. Satım işlemiyle varislerinden iki oğlu Muhammed ve Abdülkadir ilgilenmekteydi. Meğâribe vakfı nazır ve mütevellisi olan el-Hac Ahmed, terekeden Kuds-i Şerif'te Bâbu'l-Kattânîn olarak zikredilmiş yere yakın, Kürt avlusu olarak bilinen yerdeki evi satın almak istedi. Şeyhimiz, evin on ikiye bölünmüş olan toplam hissesinin yarısını satın aldı. Otuz iki zolataya[8] satın alınan hisselere, su hakkından ve diğer müştemilattan yararlanma hakkı dâhil edildi. Şeyh bu satın alma işlemini yaptırdıktan sonra, alınan gayrı menkulü vakfımızın üzerine kaydettirdi.[9] Zira meydana gelebilecek bir anlaşmazlıkta belgelerin büyük önemi bulunmaktaydı.

Kudüs'teki Sadât-ı Meğâribe vakfı mütevellisi olan Şeyh Ahmed b. Merhum Şeyh Abdülhakim, vakfımıza ait parayla Abdullah b. el-Hâc Ahmed el-Hammamî'den bir evin 21 hissesinden 10,5 hissesini mahkemede, şahitler huzurunda satın aldı. Bundan böyle vakfımız, hem üç katlı olan bu evde ve hem de mutfak ve müştemilatında da hak sahibi oldu. Evin vakıf için en önemli özelliği mahallemizde olmasıydı.[10]

Sâdât-ı kiramdan olan Seyyid Muhammed b. el-Hâc Abdullah da vakıf için mahkemede tescil işlemi yaptıranlardandı. İlkin 1163 yılının Safer ayında/1750 Ocak'ında Şeref mahallesindeki iki katlı evi, mutfağı ve diğer müştemilatıyla vakfetti. Vakfı, kayd-ı hayat şartıyla kendine, kendinden sonra eşit olmak şartıyla erkek ve kız evladına kalacaktı. Onların neslinden de sürüp devam edecekti bu şekilde. Eğer evladı olmaz ise, vâkıfın kız kardeşleri Seyyide Hatice ve Seyyide Ğisan'a ve onların evladına intikal edecekti. Nesillerin son bulması halinde ise, bir diğer Meğâribe vakfı olan Ebi Medyen el-Ğavs vakfına geçecekti.[11] Seyyid Muhammed, kurduğu vakfın nâzırı olmayı şart koştu. Tüm gerekçeleri şer'î kanunlara uygun olan bu vakıf, kadı efendi tarafından uygun görülüp tescillendi.[12]

el-Hâc Kasım b. Muhammed b. Abdullah el-Mağribî el-Merakeşî de Kudüs Mağriblilerinin hayırseverlerindendi. Mahallemizde bulunan yıkık bir evi, Meğâribe sadatına vakfetti. Bu vakfı, elindeki belgelere istinaden 13 Muharrem 1137/2 Ekim 1724 tarihinde tescil ettirdi. Vakıf nazırı her gün bu vakfın gelirleriyle ekmek alacak ve Meğâribe fakirlerine dağıtacaktı. Ekmekten yiyenler de Hz. Peygamberin, sahabe-yi kirâmın, vâkıfın, ebeveyninin ve tüm Müslüman müteveffânın ruhlarına Fâtiha-yı şerife ihdâ edeceklerdi. Tek şartı bu değildi; vakıf nazırı olacak kişi Meğâribe sâdâtı vakfından da sorumlu olmalıydı. Bu zatın ilk işi de yıkılmış bir halde olan bu evi tamir etmek olacaktı. Bunu gerçekleştirdikten sonra da evi kiraya vermeli, ama kira müddetini uzun tutmayarak en fazla bir yıllığına anlaşma yapmalıydı; ayrıca, evi hiçbir şekilde satmayacak ve başka bir şey karşılığında değiştirmeyecekti. Sâdâtımız şeyhi olan Seyyid Abdüsselam el-Mağribî'yi de nazır atadıktan sonra başka bir şart koşmadı.[13]

Vakfımız etrafında gelişen hadiselerden biri de şöyleydi: Hasan b. Merhum Ahmed Ağa Sayyur el-Mağribî, yukarıda bahsi geçen Ebi Medyen el-Ğavs vakfının mütevelli vekili olan el-Hac Bilal el-Mağribî'yi dava etmişti. İddiasına göre el-Hac Abdullah Ağa b. Merhum el-Hac Muhammed el-Mağribî el-Muhtari ve onun oğlu Seydi Muhammed Ağa üç evi vakfetmişlerdi. Bu evlerin ikisi Şeref mahallesinde iken diğeri ise bizim Meğâribe mahallesindeydi. Bu iki şahıs vakıflarının nezaretini önce kendileri üzerlerine ve sonra da devam eden nesilleri için şart koşmuşlardı. Nesillerinin inkırazı halinde kardeşlerinin çocuklarına intikali söz konusu olacaktı. Bu durum meydana gelince de vakıf nezareti kendi kardeşi, vâkıf el-Hac Abdullah Ağa'nın kızı ve aynı zamanda ikinci vâkıf Seyyid Muhammed Ağa'nın da kız kardeşi olan merhume Hatice'nin oğlu el-Hac Mustafa Sayyur'un oldu. Biliyorum, biraz karışık bir durum; ancak mesele benzer karışıklıkla devam etti. Zira sonra, baba bir kardeşi olan Mustafa da vefat etti ve adı geçen vâkıf da nezaret görevini deruhte etmeye müstahak oldu. Buna rağmen el-Hac Bilal bu konuda ona karşı geldi. Bu durum el-Hac Bilal'den sorulunca o da vâkıf kişilerin belirttiği şartlara nesillerinin son bulduğunu ve vakfa nezaret edecek kimsenin kalmadığını ifade etti. Buna göre; Şeref mahallesindeki iki ev Seydi Ebi Medyen el-Ğavs'ın vakfına intikal edecek ve buradan elde edilen gelir ile Meğâribe fukarasına ekmek alınacaktı. Diğer evin ise, Harameyn-i Şerifeyn, Sahratullâh-i Şerife ve Ebi Medyen el-Ğavs'ın vakıflarına intikal etmesi gerekmekteydi. el-Hac Bilal el-Mağribî söylediklerini hicri 1159, 1158, 1166 ve 1160 yıllarına ait belgelerle ispat ettikten sonra; Hasan'ın, vâkıfların şart koştuğu nesilden olmadığı ve söz konusu iddiasının geçersiz olduğu anlaşıldı.[14]

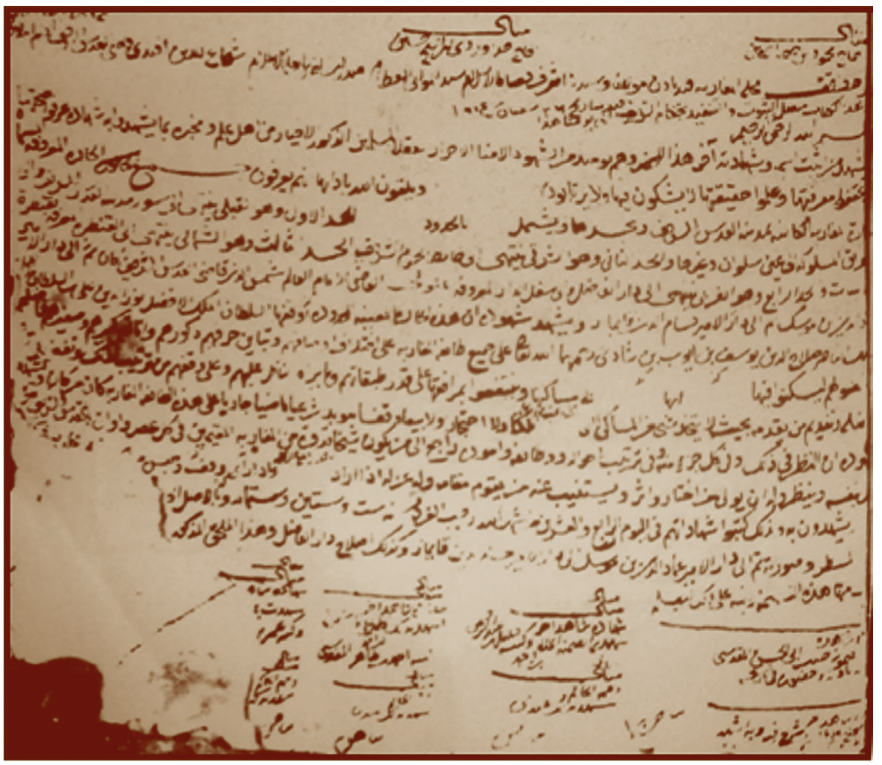

Mağâribe vakfına dair Osmanlı dönemi Kudüs şer'iye sicillerinden bir belge.

Cemaatimizin bir diğer hayır sahibi ise el-Hâc Abdullah Ağa b. merhum el-Hâc Muhammed Mağribî idi. Bu zat sicillerde *mefharu eimmeti's-sâdâti'l-kirâm* olarak anılan es-Seyyid İbrahim b. Merhum Musa Efendi el-Fityanî ve Musa b. Abdülhadi adlı şahıslardan yirmi dört bölünmüş sahip bir evin on iki payını satın almıştı. Her iki şahsa da sahip oldukları altışar hisse için iki Zolata, toplamda dört yüz zolata ödemişti. Ev, Kudüs'te yaşayan biz Mağriblilerin çokça tercih ettiği Şeref mahallesinde bulunuyordu. İki katlıydı ve müştemilatıyla birlikte düşünüldüğünde bu paraya değecek bir evdi. el-Hâc Abdullah Ağa, bu evi satın aldıktan sonra vakfa dönüştürdü; erkek evladı ve onlardan devam edecek neslinin burada oturması için vakfı kendi ailesine tahsis etti. Kız çocuklarının da bu haktan faydalanmalarını vakfiyeye şart olarak yazdırdı ise de evlenmeleri durumunda bu haklarından mahrum kalacaklarını not ettirmeyi ihmal etmedi. Bununla birlikte, erkek neslin inkırazı vukuunda hak tamamıyla kız çocuklarının olacaktı. Evde elbette nesilden nesle intikal eden bir yerleşme söz konusu olacaktı; ama evin tamir ve imarı söz konusu olduğundan kiraya da verilebilecekti. Ancak, üç seneden daha uzun bir süreliğine de kiraya verilmesini istememişti hayır sahibi. Evdeki iskân hakkına sahip olan ilk kişiyle birlikte evin tamir ve imar işlemlerinin de başlatılmasını şart koşan vâkıf, evin uzun yıllar ayakta kalmasını sağlamak için bu şartları koştu.[15]

Biz Mağriblilerin cemaat bilinci gelişmişti. Öyle ki, vakıflarımızdan bazıları mali sıkıntılar çekmememiz için kendilerini sürekli büyütmekte ve bunun için yeni arayışlara girmekteydi. Ebi Medyen el-Ğavs'ın kurmuş olduğu vakıf bunlardan biriydi. Vakıf mütevellisi el-Hâc Ahmed ez-Zemurî, el-Hâc Bilal el-Mağribî'yi böyle bir iş için vekil kılmıştı. Bunun üzerine el-Hâc Bilal de yaptığı araştırmalar neticesinde, Seyyid Muhammed Fethuddin es-Senusî'nin yıkık halde bulunan iki evini satın almayı düşünmüş ve mütevelli el-Hâc Ahmed de bunu münasip bulmuştu. Evlerin ikisi de bizim, evet sadece bizim oturma hakkına sahip olduğumuz Meğâribe mahallesindeydi. Satış bedeli olarak da altmış zolata kararlaştırıldıktan sonra kadı efendiye gidilip gerekli belgeler tanzim edildi. Ebi Medyen el-Ğavs'ın kurmuş olduğu vakfın gerekleri̇nden biri, Kudüs'te sâkin olan biz Mağribli Müslümanlara ekmek dağıtımının yapılmasıydı. Bu evin satın alınma sebebi de bundan başka bir şey değildi. Evlerin yıkık olmasına şaşırmayın lütfen; vakıflarımız bu tür gayrimenkulleri tespit edip satın alıyor ve tamirden geçirdikten sonra da kıymeti artmış bir sermayeye dönüştürüyordu.[16]

Ebi Medyen el-Ğavs vakfı, bizlere ekmek dağıtım işini çok önemsemekteydi. Şerif Musa b. el-Hâc Abdülkadir el-Lemdanî, Kudüs Meğaribe sâdâtının şeyhi ve aynı zamanda adını zikrettiğim vakfın mütevellisi olan Şeyh Abdullah ile yaptığı ev satış sözleşmesi de bu öneme binaen yapılmıştı. Şerif Musa, kendi ailesine ait ve Kudüs'te Lemdanilerin evi olarak bilinen meskeni, Ebi Medyen vakfına bırakmak istemişti. Şeyh Abdullah bunu uygun görünce hem Şerif Musa ve hem de ailesinden amcaoğullarına kırk bir zolatalık bir ödeme yaptı. Ev alımı tamamlandıktan sonra kiraya verildi; elde edilen kira da yine bizler için ekmek alımına harcandı.[17]

Cemaatimizden vakıf kuranlar sadece erkekler değildi; Meğâribe kadınları da aynı hassasiyetle vakıflar tesis etmekteydi. Seyyide Cennat binti el-Hâc Muhammed Ağa et-Tavîl el-Mağribî ve Seyyide Hatice binti el-Hâc Muhammed Ağa el-Hoca el-Mağribî bu kadınlardandı. Bu iki kadın, cemaatimiz arasında hürmet gösterilecek namuslu kadınlar olarak bilinmekteydi (*el-hurmeyteyn el-mestûreteyn*). Bâbu'l-Âmûd mahallesinde kendilerine ait iki ev bulunmaktaydı. Bu evleri intifa hakkı kendilerinde kalmak şartıyla vakfettiler. Bu hak, kendilerinden sonra erkek ve kız çocuklarına intikal edecek ve payları Kur'ân'ın belirlediği ölçüye göre olacaktı.[18]

Vakıf kuran bir diğer kadın olan merhume Ğaliye Hanım da benzer bir vakıf kurmuştu. Kudüs Rişe mahallesindeki evlerini vakfetmiş ancak aradan geçen zaman zarfında evler perişan hale gelmişti. Onları onarma işlemleri için de gerekli olan para, vakfın mütevellileri ve aynı zamanda merhumenin torunları olan Abdurrahman ve kardeşi

Abdülğani'de yoktu. Düşündükleri çözüm ise uzun müddetli bir kira sözleşmesi için kadı efendinin izin vermesiydi. Bu nedenle Kudüs Şafiî kadı naibinin yanına gidip durumlarını arz ettiler. Kadı efendi, durumun anlatıldığı gibi olup olmadığının tespiti için içlerinde mimarbaşı el-Hâc Abdüllatif en-Nemrî'nin de olduğu bir keşif grubunu gönderdi. Yapılan keşif akabinde durumun, mütevellilerin aktardığı şekilde olduğu anlaşıldı. Bundan sonra kadı efendinin huzurunda, kiracı ile anlaşma tanzim edildi. Evler, Seyyid el-Hâc Abdürrahim b. Merhum Ali Caunî tarafından tamı tamına doksan yıllığına dokuz yüz altmış zolata karşılığında kiralandı. Kira bedeli keşif ehli tarafından tespit edilmiş ve mütevelliler tarafından da uygun bulunmuştu. Bu durum sicile kaydedildiğinde bir hususa daha değinildi; uzun süreli kiralama işleminin Hanefî mezhebine göre uygun olmaması. Bu sorun da Şafiî mezhebinin söz konusu mesele hakkında verdiği cevaz ile aşıldı; öyle ki, Kudüs Hanefî kadısı tarafından bile onandı.[19]

Kurduğumuz vakıflar hakkına daha çok örnek verebilirim; ama şimdilik buna bir ara vermek yerinde olacak. Asıl olan XVIII. yüzyılda kurduğumuz ve yukarıda anlattığım vakıfları anlatmadıklarımla birlikte, sizin kendi gününüz dünyası içerisindeki anlamıyla yeniden anlatmanız bence. Bu vakıfların bizler için taşıdığı anlamları, yerine getirdiği işlevleri düşünün. Hatta bizim için ifade etmediği ancak sizin zamanınızda yeniden yorumlayabileceğiniz anlamlarla, yerine getiremediği fonksiyonlarla, modern dünya dediğiniz ve bizim gibi cemaatlere pek de fırsat vermediğini bildiğiniz bağlam içinde yeniden düşünün.

Belki küçük bir mahalleydik ama Kudüs gibi özel bir şehrin özel bir mahallesiydik. Bu nedenle de kendi içimizde, dayanışma için birçok davranış kalıpları geliştirmiştik. Sizlere anlattığım bunların sadece küçük bir kısmı, inanın. Peki, sizler kendi aranızda buna benzer pratikler geliştirebiliyor musunuz? Bizlerin ve sizlerin tesis ettiği vakıfların muhatap kitleleri arasında ne gibi farklılıklar/benzerlikler bulunuyor? Bunları, kuruduğunuz vakıflar üzerinden anlamlandırabiliyor musunuz? Yani, vakıflarımıza dair yaptığınız araştırmalar bizim nasıl bir cemaat olduğumuzu anlamanıza yardımcı olduğu gibi, sizin nasıl bir cemiyet olduğunuzu görmenize yardımcı olabiliyor mu? Cemaatten cemiyete nasıl evirildiğinizi çözümlemenizde vakıf müessesesi sizlere yeni ufuklar kazandırıyor mu? Bence, anlattıklarımı bunların dışında, bir hikâye okur gibi okursanız çok şeyi ıskalamış olursunuz.

Son olarak sizden bir istirhamım var. Bizim güzelim mahallemiz 1967 yılında vuku bulan Arap-İsrail savaşında, İsrail tarafından yıkıldı. Mahallemizin Harem-i Şerif'e sınırı olan Burak duvarına İsrail tarafından el konulmakla kalmadı; evlerimiz, dükkânlarımız, medreselerimiz ve daha birçok yapımız yerle yeksan edildi. Mahallemizin işgal edilse de, uluslararası hukuka göre, vakıflarının işlerliğinin durdurulamayacağını İsrail tarafına anlatmak mümkün görünmüyor. Eğer sicillerde geçen vakıflarımızı siz tespit eder ve bunların envanterini çıkarırsanız, emin olun uluslararası arenada sesimizin daha gür çıkmasını sağlarsınız. Bir düşünün, bunu sadece mahallemiz vakıfları için değil, tüm Filistin coğrafyası için yaptığınızı; bu tür çalışmaların çok kıymetli olduğunu sanırım daha iyi anlayacaksınız.





Mahallenin bugünkü hali



Kanakça

Güneş, Hasan Hüseyin (2014). *XVI. Asırda Kudüs Meğâribe Mahallesi ve Cemaati*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosoyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi.

------ (2017). *Kudüs'ü Yeniden Düşünmek*, Önsöz yayınları, İstanbul.

el-Hanbelî, Mucireddin (1973). *el-Ünsü'l-Celîl fî Ahbâri Kuds ve'l-Halîl*, C.II, Mektebetü'l-Muhtesib, Amman.

et-Tibavî, Abdüllatif (1401/1981). *el-Kudsu'ş-Şerîf fî Târîhi'l-Arabi ve'l-İslâm*, Vezâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûn ve'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyye, Urdün.

el-Mağribî, Abdurrahman Muhammed Hamid (1421/2000). *Tâifetu'l-Meğâribe 492-922/1099-1516*, Câmiatu Aynu Şems, yayımlanmamış doktora tezi, Mısır.

Dipnotlar

1 Mısır'ın batı sınırından Endülüs'ü içine alan coğrafyaya kadar yaşayan Müslümanlara teşmil edilen adlandırma.

2 Mucireddin el-Hanbelî, el-Ünsü'l-Celîl fî Ahbâri Kuds ve'l-Halîl, C.II, Mektebetü'l-Muhtesib, Amman 1973, s. 220-226

3 Abdüllatif et-Tibavî, el-Kudsu'ş-Şerîf fî Târîhi'l-Arabi ve'l-İslâm, Vezâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûn ve'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyye, Ürdün(1401/1981), s. 13-14.

4 Meğâribe Cemâti ile ilgili şu eserlere bakınız: Hasan Hüseyin Güneş, XVI. Asırda Kudüs Meğâribe Mahallesi ve Cemaati, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosoyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, Afyonkarahisar 2014; Abdurrahman Muhammed Hamid el-Mağribî, Tâifetu'l-Meğâribe 492-922/1099-1516, Câmiatu Aynu Şems, yayımlanmamış doktora tezi, Mısır 1421/2000. Mahallenin yirminci yüzyıldaki yıkım süreci için şu esere bakınız, : Hasan Hüseyin Güneş, Kudüs'ü Yeniden Düşünmek, Önsöz yayınları, İstanbul 2017.

5 Bu sicil, Kudüs'te bulunan Meğaribe vakıflarını ihtiva eden sicildir. Kudüs'te yaşayan iki Mağriblialim,MuhammedEfendiel-Mehdi b. el-Mehdi el-Cevanî el-Cebelî ve eş-Şeyh Muhammed Efendi b. Muhammed b. Hamid et-Tunusî tarafından şer'iye sicillerinde bulunan vakfiyelerin toplanıp 1923'te yeni bir deftere istinsah edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu özel sicil Meğâribe Sicili olarak bilinmektedir. Ayrın için bakınız, Hasan Hüseyin Güneş, adı geçen tez, s. 21.

6 Ahmed el-Alemi, Vakfiyyâtu'l-Meğâribe, Dâiretu'l-Evkâfi'l-Âmme, Basım yeri yok, 1981, s. 12-13.

7 el-Alemi, a.g.e., s. 14. 18 Safer 1136/17 Kasım 1723.

8 Osmanlı devletinde kullanılmış olan 30 para değerindeki gümüş sikke.

9 el-Alemi, a.g.e., s. 17-18. Rebiülahir 1192/Nisan 1778.

10 el-Alemi, a.g.e., s. 19-20. Receb 1123/ Ağustos 1711.

11 Bu vakıf hakkında geniş bilgi için bakınız, Hasan Hüseyin Güneş, adı geçen tez, s. 223-230.

12 el-Alemi, a.g.e., s. 25-27.

13 el-Alemi, a.g.e., s. 28-30. 16 Şevval 1134/30 Temmuz 1722.

14 el-Alemi, a.g.e., s. 33-35. Evâhir-i Safer/ Temmuz 1799.

15 el-Alemi, a.g.e., s. 42-45. 10 Rebiülahir 1158/12 Mayıs 1745.

16 el-Alemi, a.g.e., s. 49-50. 1 Muharrem 1213/15 Haziran 1798.

17 el-Alemi, a.g.e., s. 56. 10 Şaban 1198/29 Haziran 1784.

18 el-Alemi, a.g.e., s. 61. 10 Rebiülevvel 1180/16 Ağustos 1766.

19 el-Alemi, a.g.e., s. 63-65. 25 Cemaziyelevvel 1212/15 Kasım 1797.

XVI. ASRIN SONUNDA KUDÜS SURRESİNE TAHSİS YAPAN VAKIFLAR

✎ **Prof. Dr. Mustafa GÜLER**
Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Bölümü



Malum olduğu üzere Kudüs üç semavi dini tarafından mukaddes sayılmaktadır. Bu özelliğinden dolayı her dönemde farklı insan gurupları devamlı veya geçici olarak burada yaşamıştır. Müslümanların hâkim olduğu dönemlerde Kudüs'te tam bir dini serbesti hâkim olmuştur. Bundan dolayı hem kutsal mekânlarında vazife yapanlar ve şehirde oturan Hristiyanlar Avrupalı devletlerce korunmuş ve madden desteklenmiştir. Aynı şekilde şehirdeki Yahudilerin de Yahudi zenginleri tarafında maaşa bağlandığı bilinen bir gerçektir. Müslüman devletler de İslam'ın ilk devirlerinden itibaren, Kudüs ve El-Halil hareminde bulunan vazifeliler ile Mukaddes mekânlara yakın olarak yaşayan Müslümanlara sahip çıkmışlardır. Bu sahip çıkmanın en belirgin ve devamlı yolu imkân sahibi devletlerin gönderdiği para ve hediyelerdir ki, bunun genel adı Surre'dir.

İslam dünyasında Surre daha çok Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve hediyeler olarak bilinmektedir. Bu nedenle bugüne kadar Kudüs surresi ile alakalı ciddi bir çalışmalar oldukça yenidir.

Mekke ve Medine şehirleri için ilk surre Abbasiler döneminde gönderilmiştir. Kanaatimizce Kudüse ilk surre ise Emeviler döneminde gönderilmiş olmalıdır. Çünkü Emeviler Abdullah ibn Zübeyr'in Hicazda hâkim olduğu zaman dilimlerinde Hacca gidemiyorlardı. Şam ve Mısır çevresindeki taraftarlarını Kudüs'ü ziyarete teşvik etmişler ve bu dönemde özellikle Kudüs Haremine



Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'e girişi

ciddi yatırımlar yapmışlardır. Bu gelenek sonraki asırlarda da devam etmiş ve Memlükler döneminde zirve yapmıştır.

Osmanlı Devleti gerçek kuruluşunu Orhan Bey ve I. Murad Dönemlerinde tamamlamıştır. Yıldırım Bayezid döneminden itibaren de tüm Müslüman devletler gibi Mukaddes mekânlarla ilgilenmeye başlamıştır. Yıldırım Bayezid'in Mekke ve Medine'ye gönderdiği para kesesinde Kudüs için herhangi bir pay bulunmamaktadır. Bu konuya dair en eski belge Isfahanşah Hatun'un Kudüs'teki inşa ettirdiği medrese vakfına dairdir[1].

Kudüs için vakıf kuran ilk Osmanlı Sultanı ise Murâd'tır. O, Manisa Saruhan'da bulunan mallarının gelirinden Kudüs Fukarâsına 200 altın şart kılmıştır.[2] Keza Bursa'da inşa ettirdiği Medrese vakfından Kudüs için tahsiste bulunmuştur.[3] Aynı



Kudüs için vakıf kuran ilk Osmanlı Sultanı ise Murâd'tır. O, Manisa Saruhan'da bulunan mallarının gelirinden Kudüs Fukarâsına 200 altın şart kılmıştır. Keza Bursa'da inşa ettirdiği Medrese vakfından Kudüs için tahsiste bulunmuştur.

şekilde Niğde'ye bağlı Kayı Köyü'nün gelirlerinden Kudüs'e irsâl edilmek üzere 52.855 vakfedilmiştir.[4] Zikrettiğimiz son örnek Anadolu Selçuklularının



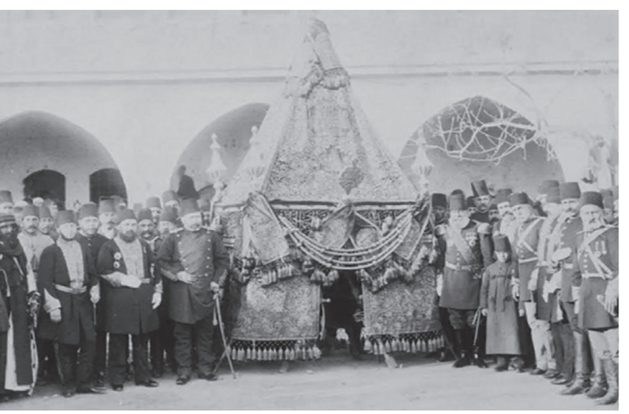





da Kudüs'e surre gönderdiği ihtimalini düşündürmektedir.

Yukarıda saydığımız üç vakıftan yola çıkarak Osmanlı devletinin Kudüs'e en geç ihtimalle ondördüncü asrın ilk yarısından itibaren Surre gönderdiğini söyleyebiliriz. Bu tespitten sonra akla gelen diğer sual ise sayıları birden çok olan vakıf tayinlerinin Kudüs'e nasıl gönderildiğidir? Burada akla iki ihtimal gelmektedir. Bunlardan birincisi bizzat sultan'ın bir veya daha fazla kişiyi görevlendirerek göndermiş olduğudur. Bu ihtimal akla daha yatkındır. Diğeri ise bu tahsislerin Memluk devleti görevlilerine ulaştırılarak, onlar tarafından dağıtılmış olduğudur.

Sultan Selim'den sonra Osmanlı Sultanları ve vakıf kurucuları bunu her yıl mutad hale getirmişlerdir. Ancak elimizdeki en eski defterler Mekke ve Medine Surrelerinde olduğu gibi XVI. asrın sonlarına aittir. Buna göre Mısır'dan Kudüs'e 883 altın gönderilmiştir[5]. Bu konuda aydınlatmamız gereken son husus, çalıştığımız dönemde Kudüs'te kaç Müslüman'ın yaşadığıdır. 1597 tarihli tapu defterinde 1268 hane ve 76 tek kayıtlı olup bu rakamdan nüfusu 6.370 olarak tespit etmemiz mümkündür.[6]

1-Kudüs Surresi Vakıfları

Kudüs ve Halilürrahman Surresinin toplam miktarının yarıdan fazlası vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Bu paralar defterlere Hakaniye-i Rumiye olarak yazılmış, Sultanların bizzat yaptığı tahsisleri ise Sadaka-i Sultaniye adını almıştır. Hakaniye-i Rumiye olarak Surre gönderen Vakıflar Şunlardır:

1-İsfahanşah Hatun Vakfı:

Emir Mahmud'un Kızı olan Hanım İznikte bulunan arazilerinin gelirleri ile Kudüs'te bir medrese inşa ettirmiş ve buraya yıllık 288 Altın tahsis etmiştir. Bu paraların Akçe karşılığı o dönem için 14.400 olarak hesaplanmış ve şu vazifelilere aktarılması şart edilmiştir[7]:

Müderris 3.800 akçe

7 adet talebe 2.520 kuruş

7 adet Cüzhan 2.520 akçe

5 nefer Suleha ve Fukara 900 akçe

Bevvab ve Saka 820 akçe

Burya ve Revgan-i Zeyt Bahası 820 akçe

Medresenin Merrematı için 1.000 akçe[8]

2-Sultan II. Murad Vakfı: Bursa'da inşa ettirdiği imaretinini vakfından Kudüs fukarası için 24.000 kuruş vakıfta bulunmuştur.

3- Sultan II. Selim Edirnedeki camii ve İmareti vakfından: Yıllık 400 sikke yani 48.000 akçe altın tahsis etmiş olup bu paraların Kur'an okuyanlara verilmesi istenmiştir.

4- Darussade Ağası Mehmed Ağa Vakfı: İlk Haremeyn evkaf nazırı olan Darussaade ağası Mehmed ağa Kudüs fukarasına toplam 68.411akçe tahsis etmiştir.[9]

5- Kethüda Hatun ise vakfından Kudüs fukarasına 5.016 akçe tahsis etimşitir.

6- Son memlüklü sultanlarından olan **Kansu Gavri** Halep'teki vakıflarından 42.960 akçeyi Kudüs fukarasına tahsis etmiştir.

7-Abdüsselemam Bey Vakfı: Abdüsselam Bey 1526 vefat etmiş olup Küçük Çekmece'de medrese ve imarethanesi vardır. Ayrıca Hasköy'de bir Camii ve Küçük Pazar'da bir mektep inşa ettirmiştir. Siyakat yazısını tadil ve tebdil etmiştir. Kanaatimizce Kudüs'e yapılan 1.200 akçelik tahsisler bu vakıflardan yapılmıştır.[10]

8- Kanuni Sultan Süleyman'ın Vakfı: Sultan Süleyman'ın ruhuna Sahratullah'ta Kuran okunması maksadıyla 92 kişiye toplam 2.720 para tahsis edilmiştir.[11]

10- Niğde'de Kayı Köyü: Kanatimize göre Anadolu Selçukluları döneminden kalan bu vakıf XVI. Yüzyılın sonunda Kudüs fukarasına 38.738 akçe gönderiyordu.

2-Vakılarda Pay alanlar

Yukarıda saydığımız Vakıflardan Pay alanların detayı ise şöyledir:

Harem Şeyhi: 18

Müfti 18

Mescid-i Aksa'nın en yüksek idarecisi ve koruyucusu, aynı zamanda bakım, onarım ve sair işlere nezarete eden Harem müftisi genelde Kudus'ün önde gelen aileleri arasından seçilmiştir.

Harem şeyhi ise merkezden atanmış olup sonraki yıllarda bu uygulama değişmiştir. Her ikisine de on sekizer altın tahsis edilmesi devletini iki makama da aynı değeri verdiği anlamını taşımaktadır.

a-Ulema ve ehl-i Kuran

Vazifeli adı	Sayı	Para
El Aksa Hatipleri	5	67
El Aksa, Sahretullah ve Meğaribe Mescidi İmamları	12	156[12]
Hadis ve Tefsir Hocaları	33	55,5
El aksa Müezzinleri	32	32
Harem Kurrası	13	13,5
El aksada Cuma Mahfeli Kurrası	15	15
Sultan Süleyman Ruhuna Kuran okuyanlar	91	2720 para 68 kusur= 67 sikke 8 para
Toplam	**201**	**406**

b-El aksa Hatipleri

Hatipler başta Cuma ve bayram namazları olmak üzere günün muhtelif zamanlarında haremin içinde veya bahçesinde Müslümanlara dini hususlarda nasihat ederlerdi. Aynı zamanda hutbeleri okuyan kişilerin genel adı olan hatiplerin toplam sayısı beştir.









Mısır ve Suriye'de hatiplik mesleği en çok saygı duyulan unsurlardan idi. Bu bakımdan defterlerde ve vakıf kayıtlarında hatiplere ödenen meblağlar diğer hizmetlerden yüksektir[13].

Vazifeler sayılırken bazı isimler farklı yerlerde zikredilmiştir. Örneğin Saltanat kadısı olarak İstanbul'dana atanan Şeyh Yahya'nın imamlar, ve tefsir hadisçiler arasında zikredilmesi dikkate değerdir. Bu hal onunpara almak hırsıyla kendisini tevzii defterine yazdırdığı, ya da Kadılık ücretini bu yolla aldığı gibi ihtimalleri akla getirmektedir.

Aynı şekilde Mevlana Şeyh Carullahibnebullatif ise hem hatiyb hem de imamlar hanesinde kayıtlıdır.

Müezzinler arasında muvakkit olarak zikredilen Şeyh Musa aynı şekilde Küttab ve diğer hizmetliler içinde de zikredilmiştir.

c--Hizmet ehli (Mekanlar ve Vakıf)

Görevler	Sayı	Para
Sahretullah Hizmetçileri	27	27
El aksa Hizmetçileri	20	20
Katip	30	39
Muvakkit	2	2
Naizı Naibi	1	5
Tabib	1	
Tekke Temizlikçileri	1	
Anbar emini	1	
Anbar Görevlisi	1	1
Katip	1	
Duahan	1	1
Temizlikçi	1	1
El aksa Kapıcıları	25	25
Cabii	8	8
Toplam	**120**	**129**

Görüldüğü üzere El-Aksa ve Sahretullah mescidinde toplam yüzyirmi vazifeli görev yapıyordu. Bunların içinde özellikle sahra mescidini temizleyenlerin sayısı hayli fazladır. Hizmetliler içinde bu defterde dikkati çeken en önemli husus kâtipler ve diğerleri olarak kaydedelen başlık altında bir kısmı ihtisas hizmeti sayılabilecek duacı, tabibmuvakkitin bulunmasıdır.

Keza Sahratullah hizmetlileri arasında zikredilen mum hizmetçileri fanusçubuhurcu gibi isimler aydınlatma için hiç de azımsanmayacak sayıda hizmeli istihdam edildiğini göstermektedir. Akasa hizmetlilerinde zikredilen 3 âlem hadimi de oldukça ilgi çekicidir. Çünkü 20 kişiden üçünün bu alana hasredilmesi bizi mescidin âlemlerinin oldukça önmeli olduğu sonucuna götürmektedir.

d-Kapıcılar

Bugün olduğu gibi on altınca asrın sonunda da Harem-i Şerifte kapıcılar vardı. Bu kapıcıların bir kısmının sahratullah, bir kısmının Aksa camiinde görev yapıyordu. Haliyle bir kısmı ise Harem-i şerifin kavaime, rahmet gibi kapılarda görev yapıyordu.

b-Kudüs Halkı

Vakıf gelirlerinden pay alan son gurup Suleha-i Mücavirindir. Bunların cinsiyetleri ve aldıkları paralar zikredidilmiş isimleri yazılmamıştır.



Kudüs Halkından Surre alan Erkekler	500	500 sikke
Kudüs Halkından Surre alan Kadınlar	547	286 sikke
Toplam	1047	786

Sonuç

XVI. Asrın sonnuda tutualn Surre Defterinin sadece vakıf tahssilerini ele aldığımız bu çalışma sonucunda:

1-Osmanlı Devletinin İlk dönemden itibaren Kudüs'deki değiik hizmetlere içen vakılar tahsis ettiği ve bunların devamı için gerekli hassasiyeti gösterdiği,

2-Sadece Kendi kurduğu vakıfları değil ilhak ettiği İslam topraklarındaki Kudüs vakıflarını da aynen devam ettirmiştir.

3-Kudüs için Sultanlardan başlayarak, üst düzey devlet adamları, hanedan mensupları ve alt düzeyden bürokratlar vakıflar yapmıştır.

4- Vakıf gelirleri her yıl isim isim tepit edilen başta Kudüs'ün idarecileri olmak üzere ulemaya, Seyyid ve şeriflere ve halka muntazam olarak dağıtılmıştır.

5- Surre ve diğer tahsisatlar sayesinde devlet hem şehrin imarına katkıda bulunmuş, hem yaşayanların ihtiyacını karşılamış hem de ileri gelenlere yaptığı tahsislerle Mukaddes mekânlardaki varlığını her zaman üst düzeyde tutmuştur.

Dipnotlar

1 Başbakanlı Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi II, Murad dönemi belgeleri Nu: 9; Başbakanlık Osmanlı arşivi Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): Deften No: 1806, s.13

2 Midhat Sertoğlu, "II. Murâd'ınVasiyetnâmesi", *Vakıflar Dergisi (VD).* VIII, (Ankara 1961), 67-69.

3 TSMA, 1213, vr. 2

4 MAD, 1806, vr.8a.

5 Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre alayları,* Ankara 1991, s.34,

6 Emine Erdoğan, *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez Nahiyesine Nüfus ve Etnik Yapı*, Gazi Ünv. SBE basılmamış YL tezi, Ankara 1998, s. 94-97 krş. Amnon Cohen and Bernard Lewis, *PopulationandRevenue in TheTown of Palestine in TheSixteenth Century,* Princeton 1978, s. 94

7 Ali Emiri II, Murad nu:9

8 Mad 1806, s.12; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK) Defter No: 1213, vr1b

9 Mad 1806 , 5-11

10 Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye, cil III (Ali Aktan Vd) , İstanbul 1996, s. 382

11 TSMK, 1213,, 6b-7b

13 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, s. 390.

EKLER

İsfahanşah Hatun Vakfiyesi , Ali Emiri II.Murad 9

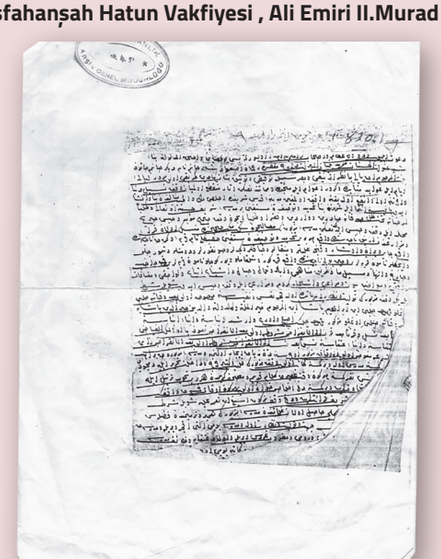

TSMK 1213 Vakıf Yekunları

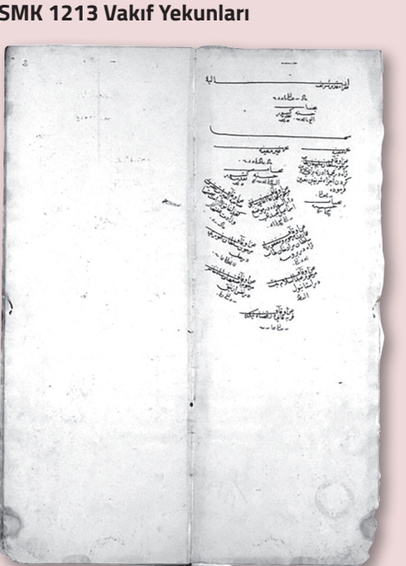

Bu rakam defterde 36 olarak yazılmıştır. TSMK 1213, vr.3b. Ancak isimlerin altında bulunanlar toplandığında meblağ daha yüksek çıkmış ve buna itibar edilmiştir.

XVIII. YÜZYILIN BAŞINDA KUDÜS SURRESİNE GELİR SAĞLAYAN OSMANLI VAKIFLARI (1701-1713)

✎ **RAHİME FİŞNE**
Araş. Grv. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü



Surre Alayından Bir Görünüm

Surre terim anlamı olarak; her yıl Hac döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade eder.



1-KUDÜS SURRESİ

Arapça bir kelime olan surre, sözlük anlamı olarak "para kesesi" demektir[1]. "İçine para ve altın gibi şeylerin konulup ağzı sıkıca bağlanılan kese", "bir şeyin korunmasını ve görünmemesini sağlamak için onu bir örtü ile örtmek"[2] vs gibi farklı anlamları da vardır. Terim anlamı olarak ise; her yıl Hac döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade eder[3].

Haremeyn'e (Mekke Medine) surre gönderilmeye başlanması ilk defa Abbasi Halifesi Mehdi Billah (775-785) döneminde gerçekleştirildi. Muktedir Billah döneminde (908-932) ise her yıl düzenli olarak gönderilmeye başlandı[4]. Abbasilerin başlattığı bu gelenek Eyyubiler ve Memlüklüler tarafından da devam ettirildi. Kutsal toprakların idaresinin Osmanlıya geçmesi (1517) ile birlikte Surre gönderme işine devam edildi. Yalnız bu tarihten önce Osmanlılar tarafından Haremeyn'e ilk defa surre gönderilmesi Yıldırım Bayezit (1389-1402) devrinde başlamış, Mısır ve Hicaz'ın fethiyle birlikte düzenli olarak surre gönderilmeye devam edilmiştir.

Kudüs Surresi ile alakalı olarak ise; Aşıkpaşazâde II. Murat'tan bahsederken onun *"her yıl 3500 filoriyi Kudüs'e ve Halilü'r-rahman (Hebron)'a ve Medine'ye ve Kabetullah'a (Mekke) gönderdiğini"* yazmaktadır. Ayrıca II. Murat Ankara yakınlarındaki Balıkhisar bölgesinin gelirleri ile Ergene Köprüsü'nün geçiş ücretlerini Mekke Medine ve Kudüs halkına vakfetmiştir[5]. Yalnız, bunun konumuzu oluşturan "surre" mahiyetinde olup olmadığı kesin değildir. Yavuz Sultan Selim döneminde 1517'de Kudüs'ün ilhakıyla birlikte, şehre çokça yardım ve ihsanlarda bulunulmuştu. Ancak Kudüs'e ait olarak tespit edilebilen en eski surre defteri 1593 tarihlidir[6].

Mekke, Medine ve Kudüs'e surre gönderme işinin bir gelenek haline getirilmesi ile beraber her yıl Hac mevsiminde "Surre Alayı" adı altında bir tören tertip edilirdi. Darüssaade Ağaları nezdinde hazırlanan bu törende devlet erkanı hazır bulunur ve Surre için hazırlanan para ve hediyeler büyük bir kafile ile ve şaşalı bir törenle İstanbul'dan Mekke Medine ve Kudüs'e gönderilmek üzere yolcu edilirdi. "Surre Defterleri" adı verilen defterlere surrenin bütün gelir kaynakları ve dağıtılacağı yerler tek tek not edilirdi. Surre Emini adı verilen bir vazifeli Surre Defterine tabi olmak kaydıyla bunların teslim edileceği kimselere güven içinde iletilmesinden mesul tutulurdu[7].

Surreyi göndermenin esas amacı; kutsal mekânlarda yaşayan insanların, fukarânın ihtiyacını karşılamak, seyyid ve şeriflere hürmet etmek, ayrıca hac için gelenlerin ihtiyaçlarını da temin etmekti.

Osmanlı Devletinde surrenin iki gelir kaynağı vardı: Birisi surre gönderimi esnasında tahtta olan Padişahın hediye ve ihsanlarıdır. Diğeri ise surreye gelir sağlayan vakıflardır. Özellikle Haremeyn vakıfları surrenin en önemli gelir kaynaklarındandır[8]. Ayrıca Valide Sultanların ve bazı devlet erkanının vakıflarından da surre için belirli miktarlar tahsis edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere aşağıda 1701 ve 1703 yıllarında Kudüs'e gönderilen surre için tahsisat yapan vakıfların ayrıntısına yer verilmiştir[9].

SURREYE GELİR SAĞLAYAN VAKIFLAR

Surre defterinde yer alan *Surre-i Şerife-i Hakaniye-i Rumiye-i Cedide* tabirinden anlıyoruz ki: mezkur yıllardaki Kudüs surresine Sultan tahsislerinden pay ayrılmıştır. Sultan tahsislerinin dışında devletin çeşitli bölgelerinde bulunan vakıflardan da Kudüs Surresi için pay ayrılmıştır. İncelediğimiz defterde mevcut vakıflar şunlardır;



Surre Alayından Bir Görünüm

Tablo 1. Surreye Pay Ayıran Vakıflar

Adı	Hasene Sikke
Sultan Selim Han'ın Edirne'deki Camii Vakfından	400
Üsküdar'da İmaret-i Amire ve Cami-i Şerif Vakfından (Gülnuş Sultan)	243
III. Murad'ın Annesi Nurbanu Sultanın Vakfından	206
Darü's-Saade Ağası Merhum Mehmet Ağa Vakfından	18 guruş
Darü's-Saade Ağası Merhum Abbas Ağa Vakfından	140 guruş

Bu vakıfların defterde mevcut ayrıntıları şu şekildedir:

1.1. EDİRNE CAMİİ VAKFI

Sultan Selim (II) Han'ın 976-982 (1568-1574) yılları arasında Edirne'de Mimar Sinan'a yaptırdığı Selimiye Camii Şerifinin vakfından, Kudüs'te Sultan'ın ruhuna Kur'an okunması için gelir tahsis edilmiştir. Mezkûr yıllardaki surrede, II. Selim'in ruhuna cüz okuması için 81 kişiye toplamda 400 sikke verilmiştir ve defterde bulunan vakıflardan surre için en fazla pay gönderen vakıf budur.

II. Selim babasından 14.892.000 km olarak devraldığı İmparatorluk topraklarını, 15.162.000 km ye ulaştırmıştır. Dolayısıyla onun döneminde sınırların daha da genişlemesine mukabil, ekonomik anlamda devletin gücü oranında vakıf gelirleri de artmış olmalıdır. Vakfın Edirne gibi önemli bir mevkiide bulunması da, vakıf gelirlerine yansımıştır. Ayrıca Müslümanların kutsal mekânlarından biri olarak addedilen Kudüs'te okunacak olan Kur'an-ı Kerim tilavetinin önemine binaen, bu vazifenin gerçekleştirilmesi için böyle bir miktar tahsis edilmiştir.

Bu görevi icra eden kimselere ortalama 4-5 sikke verilmiş olup, defter ortalaması ile kıyaslandığında yüksek bir meblağdır. Her bir kaleme 12 sikke yazılıp; bazen bu miktar iki-üç kişiye pay edilirken, bazen de tek bir şahsın aldığı görülmektedir. Örneğin; Molla Naşih Fethullah ibn Şeyh Tâhâ isimli şahsın adına 12 sikke kaydedilmiştir. Fethullah Efendi icra ettiği vazifede diğerlerine nazaran daha önemli bir mevkiiye sahip bulunmalıdır ki kendisine böyle bir ayrıcalık tanınmış olmalıdır. Ya da diğer bir ihtimalde şudur; devrin sosyal yaşantısında söz hakkına sahip olan hatırı sayılır kişiler surre taksimatından daha fazla pay almışlardır. Ayrıca dikkatimizi çeken bir diğer hususta; bu vazifeyi ifâ etmekle yükümlü kimselerin tamamına yakının Şeyh ve Seyyid elkaplı kişiler olmasıdır.

Osmanlı Devleti tarafından ulemadan olan ve özellikle Seyyid sıfatını taşıyan kimselerin ne kadar taltif edildikleri bilinen bir gerçektir. Bu kişiler gerçekten Seyyid ve Şeyh elkaplarına sahip kimseler midir? Yoksa adları mı bu şekilde kaydedilmiştir? tartışılması gereken bir hususdur adları bu şekilde mi kaydedilmiştir? tartışılması gereken bir hususdur.

1.2. GÜLNUŞ SULTAN VAKFI

Gülnuş Sultan, IV. Mehmet'in zevcesi, II. Mustafa ve III. Ahmet'in ise anneleridir. Genellikle siyasetten ve saray entrikalarından uzak bir yaşam süren Gülnuş Sultan, Osmanlı kroniklerinde genellikle hayrâtıyla ilgili kayıtlarla yer almıştır[10].

Kendisine ait pek çok hayrâtı mevcut olup, incelediğimiz defterle ilgili olanı ise Üsküdar da bulunan Yeni Camii Şerif vakfı ve imaretidir. Bu Camii, Sultan III. Ahmet tarafından annesi için yaptırılmıştır ve içerisinde çeşme, sebil, mektep, çarşı, bedesten vs barındıran geniş bir külliyeden oluşmaktadır[11].

Yeni Camii Şerif vakfından mezkur yıllardaki Kudüs surresi ile birlikte Valide Sultan'ın ruhuna Kur'an okuyacak olan 64 kişiye tahsis edilmek amacıyla toplam da 243 sikke gönderilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi II. Selim'in ruhuna Kur'an okuyacak olanlara her kalemde 12 sikke pay edilirken; burada her bir kaleme 6 sikke yazıldığını görüyoruz. İncelediğimiz bu kısımda kişi başına ortalama 3 sikke pay verilmiştir. Yine Şeyh ve Seyyid elkaplı kimseler bu görevi üstlenmişlerdir. Netice olarak diyebiliriz ki bu vazifeyi sürdüren kimseler Seyyid ve Şeyhler olup uzun yıllar ellerinde tutmuşlardır.

2.3.NURBANU SULTAN VAKFI

Nurbanu Sultan, II. Selim'in eşi ve III. Murat'ın annesidir. II. Selim'in şehzade sıfatıyla Manisa'da bulunduğu sırada Nurbanu Sultan'dan bir oğlu -III. Murat- dünyaya geldi. II. Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte, Valide Sultan unvanını alarak Harem'in başı oldu. Onun dö-

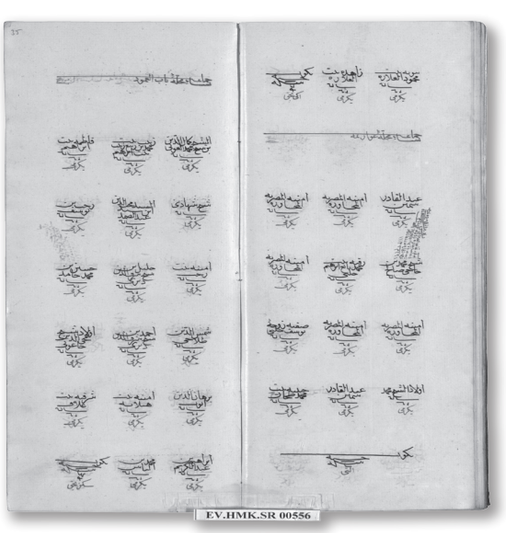

Yavuz Sultan Selim döneminde 1517'de Kudüs'ün ilhakıyla birlikte, şehre çokça yardım ve ihsanlarda bulunulmuştu. "Surre Defterleri" adı verilen defterlere surrenin bütün gelir kaynakları ve dağıtılacağı yerler tek tek not edilirdi. Surre Emini adı verilen bir vazifeli Surre Defterine tabi olmak kaydıyla bunların teslim edileceği kimselere güven içinde iletilmesinden mesul tutulurdu.





Sultan Selim Camii, Edirne

neminde Harem etkili bir kurum haline geldi. Haremde etkili bir konum da yer alan Nurbanu Sultan'ın hanedan üyeleri ve üst düzey görevliler arasında yüksek meblağlara ulaşan harçlıkları vardı. Kendisine günlük 2000 akçe tahsis edilmişti.

Nurbanu Sultan, İstanbul da, Mercan'da, Alemdağ'da ve Langa'da yaptırdığı Cami, mescid,



Abbas Ağa Cami

imaret ve hamam gibi eserlerin yanında, özellikle Üsküdar da inşa ettirdiği Atik Valide Sultan Camii ve Külliyesi ile tanınmaktadır. Cami ve külliyeye gelir sağlamak üzere Sivas'ta Yeniil kazasının vergi gelirleri vakfedilmiştir[12].

1113 yılına ait surrede, Nurbanu Sultanın vakıflarından, Kudüs te bulunan Musa a.s. Türbesinde Validenin ruhuna Kur'an okunması için 206 sikke pay gönderilmiştir. Her bir kişiye ortalama 3 ila 6 sikke arasında pay ayrılmıştır. Bu kişiler aynı vazifede istihdam edilmelerine rağmen aldıkları miktarlarda ki farklılığın kaynağı da düşündürücü bir husustur.

Görüldüğü üzere Sultanların ruhuna Kur'an okuyacaklara verilen pay, Valide Sultan ruhuna Kur'an okuyacaklara verilen paydan neredeyse iki kat daha fazladır. Bunun sebebi ise Sultanlara ait vakıf ve imaret gelirlerinin diğer vakıflara nazaran daha yüksek meblağlar olmasıdır.

1.3. DARÜ'S-SAADE AĞASI MEHMET AĞA VAKFI

Yukarıdaki bölümlerde surrenin gelir kaynaklarını anlatırken bazı devlet erkânının vakıflarından da surreye pay gönderildiğini zikretmiştik. İncelediğimiz defterde bulunan vakıflardan biriside Darü's-saade Ağası Mehmet Ağa Vakfıdır.

Darü's-saade Ağası kızlar Ağası olarak da bilinen ve Osmanlı sarayında bütün enderun ve saray ağalarının en büyüğüne verilen isimdir. Darü's-saade Ağasının asıl vazifesi, Topkapı Sarayı'nın Harem kısmını idare etmekti[13]. Haremeyn Evkafının nazırlığı da Ağa'nın elinde bulunur ve bu nezareti dolayısıyla belli bir gelir sağlardı. Ayrıca her yıl Surre gönderilmesi münasebetiyle sarayda yapılan merasim Darü's-saade Ağasının başkanlığında gerçekleştirilirdi.

Padişahlar tarafından bazı önemli mevkiler ve köyler bu Ağalara tahsis edilmiş olup birçoğu oldukça zenginleşmişlerdi. Kendilerine ait çok sayıda hayır müesseseleri vardır[14].

İncelediğimiz surrede vakfı mevcut Mehmed Ağa da eski Darü's-saade Ağalarından olup kendi evkafından 18 guruşu Kudüs'e gönderilmesi için tahsis etmiştir.

1.4. DARÜ'S-SAADE AĞASI ABBAS AĞA VAKFI

Abbas Ağa Valide Sultan'ın Başağası olup, 1078 M (1667) de Darü's-saade Ağası olarak görev yaptı. Molla Gürani'de ve Beşiktaş'ta Camileri ve Demirkapı da hamamları vardır[15].

Mehmet Ağaya nazaran Abbas Ağanın gönderdiği surre hakkında mevcut malumat biraz daha fazladır. Abbas Ağa vakfından surreye 140 guruş dâhil edilmiştir. Bu meblağın 108 guruşu, Kuds-i Şerifte vakf edilen bir Mushaf-ı Şeriften, Mescid-i Aksâ'da günlük bir cüz

Kur'an tilavet eden müezzinlere verilmiştir. Hatta deftere bunlardan vaki olacak sevabın Ali bin Zekeriyya adlı kişiye, onun zevcelerine, vakıf sahibinin kendisine ve zevcelerine olması hususunda bir not düşülmüştür. Geriye kalan meblağ ise Kudüs teki kutsal mekânların kandil ihtiyacı için sarf edilmiştir[16].

Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yaşantısında önemli bir yeri olan vakıfların fonksiyonunu burada da görmekteyiz. Vakıfların hizmetleri sadece kurulmuş oldukları bölgelerle sınırlı kalmamış, İmparatorluğun bünyesindeki diğer yerlere de çeşitli vesilelerle fayda sağlamışlardır.

İncelediğimiz döneme ait surre defterlerinin her ikisinde de surreye pay gönderen vakıflar aynı olup herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Hatta vakıflardan gönderilen hasene sikke miktarları dahi aynıdır.

Vakıfların asıl kurucularının ahirete intikal etmiş olmalarına rağmen, vakfiyelerdeki şartlara riayet edilmiş olması bize gösteriyor ki; vakıflar icra ettikleri görevleri sekteye uğratmadan uzun yıllar devam ettirmişlerdir.

Bu vesile ile surre gönderme geleneğinin bütçesini temin eden vakıflar hem sosyal yaşantıya katkı sağlamış, hem de dolaylı yoldan Osmanlının bölgedeki hakimiyetinin tamamlayıcısı olmuştur.

Kaynakça

ALTINDAĞ, Ülkü; 'Darüssaade", İA, C. IX, TDV Yayınları, s.2-3.

ATALAR, Münir; Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.1.

BOA. EV.HMK.SR. 00556 Numaralı Surre Defteri

BOA. EV.HMK.SR. 00774 Numaralı Surre Defteri

BUZPINAR, Şit Tufan; 'Surre", DİA, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.567.

GÜLER Mustafa; Gülnuş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı-l, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s.34.

_____; Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011 s.200.

İPŞİRLİ Mehmet; 'Gülnuş Emetullah Sultan", İA, C. XIV, T.D.V Yayınları, s.248.

PAKALIN Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, M.E.B. Yay, İstanbul
1971, s.280.

SÜREYYA Mehmet; Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye, C.III, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996,

ŞAHİN İlhan; 'Nurbanu Sultan" İA, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.250-251.

Darü's-saade Ağası" ,Tarih Ansiklopedisi, Haz. Yusuf Karaca, C.III, Berikan Yayınları, Ankara 2002, s.174.

Ek 1: Surre Alayından Bir Görünüm

Dipnotlar

1 Mehmet Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.III, M.E.B. Yay, İstanbul
1971, s.280.
2 Münir Atalar*; Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.1.
3 Şit Tufan Buzpınar; 'Surre", DİA, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.567.
4 Buzpınar, *a.g.m.*, s.567.
5 Atalar, a.g.e., s.12.
6 bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Emanet Hazinesi Bölümü
7 Daha geniş bilgi için bkz: Atalar*; a.g.e*
8 Mustafa Güler; *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar*), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011 s.200.
9 BOA. EV.HMK.SR. 00556 Numaralı Surre Defteri BOA. EV.HMK.SR. 00774 Numaralı Surre Defteri
10 Mehmet İpşirli; 'Gülnuş Emetullah Sultan*", İA*, C. XIV, T.D.V Yayınları, s.248.
11 Mustafa Güler*; Gülnuş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı-l,* Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s.34.
12 İlhan Şahin; 'Nurbanu Sultan" *İA*, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.250-251.
13 'Darü's-saade Ağası" *,Tarih Ansiklopedisi*, Haz. Yusuf Karaca, C.III, Berikan Yayınları, Ankara 2002, s.174.
14 Ülkü Altındağ; 'Darüssaade*", İA,* C. IX, TDV Yayınları, s.2-3.
15 Mehmet Süreyya; *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, C.III, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, s.331.
16 B.O.A; EV.HMK.SR, nr. 556, s. 46 b-47 a.



Gülnuş Sultan Vakfı



Darü's-saade Ağası Mehmet Ağa Vakfı

OSMANLI KUDÜS'ÜNDE BİR SEBİL VAKFI

ÇORBACI SEBİLİ

✎ **Dr. Şerife EROĞLU MEMİŞ**
Vakıf Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü

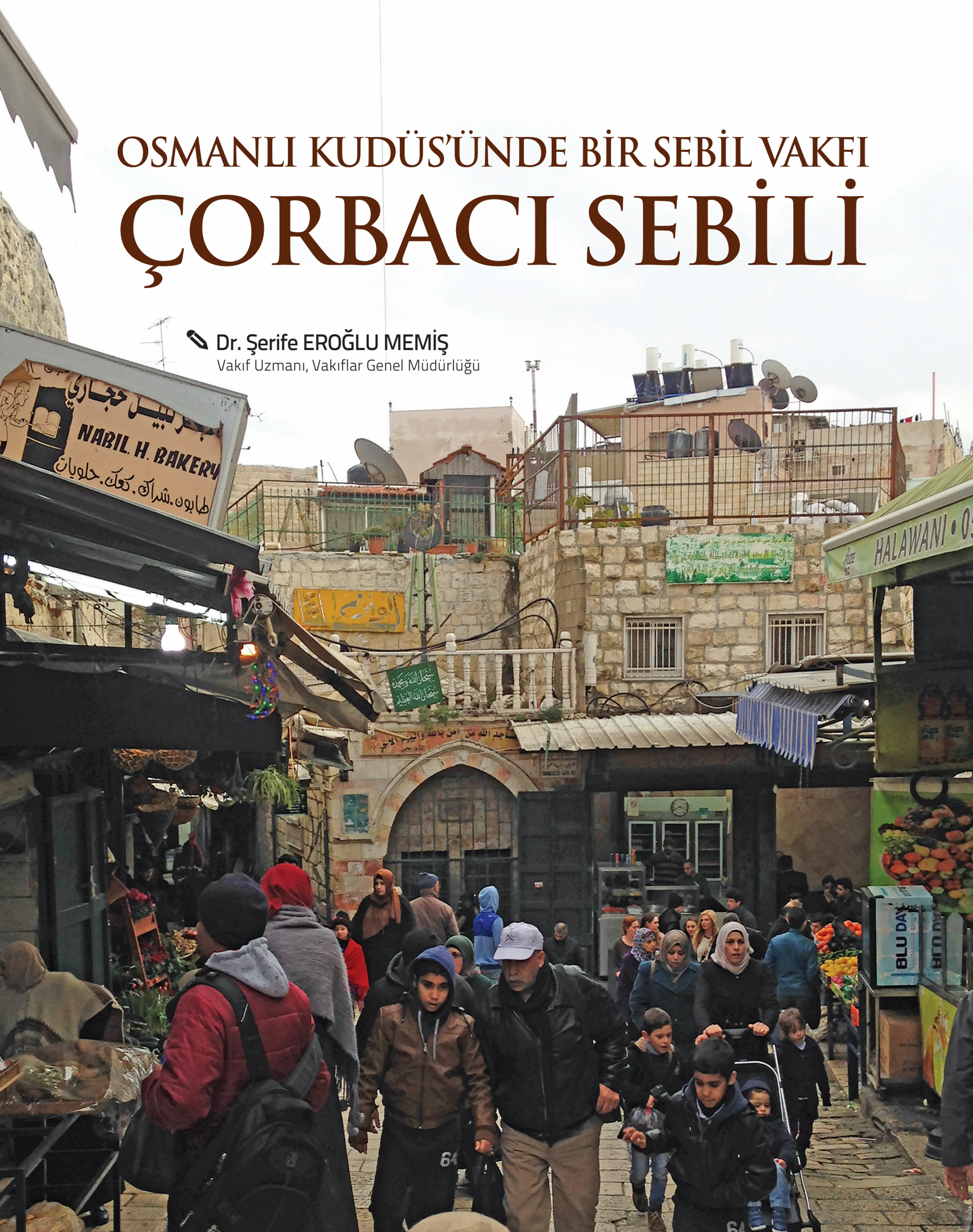

"Sadakaların en geçerli ve faziletlisi; faydası tasaddukta bulunanlara ait olan, iyiliği ve sevabı fakir ve yoksullara ulaşan, yapılan infâkın kendisi ile kulun Âlemlerin Rabbine yaklaşmayı umduğu ve Allah'ın infakta bulunanların ecrini verdiği ve iyilik yapanların sevabını zâ'yi etmediği günde Allah'a yaklaşmayı istediği sadakalardır." (KŞS, 187: 515) sözleriyle başlar Çorbacı Sebili'nin vakfiyesi.

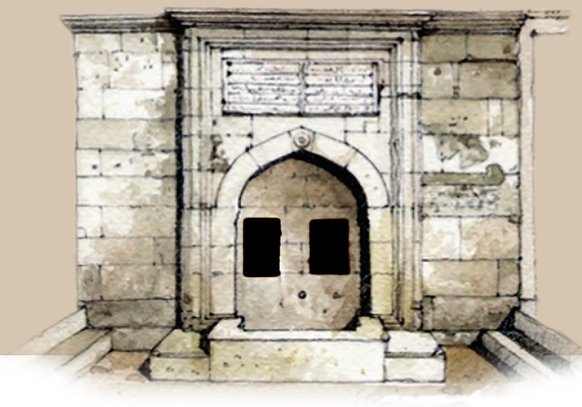

'*Sadakaların en geçerli ve faziletlisi; faydası tasaddukta bulunanlara ait olan, iyiliği ve sevabı fakir ve yoksullara ulaşan, yapılan infâkın kendisi ile kulun Âlemlerin Rabbine yaklaşmayı umduğu ve Allah'ın infakta bulunanların ecrini verdiği ve iyilik yapanların sevabını zâ'yi etmediği günde Allah'a yaklaşmayı istediği sadakalardır.*" (KŞS, 187: 515)

Hacı Mustafa oğlu Hacı Abdulkerim Çorbacı tarafından Kudüs'te vakfedilen ve 'Çorbacı Sebili" olarak bilinen vakfa ait 1097 H./ 1686 M. tarihli vakfiyenin dibâce kısmında Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salât u selam getirildikten sonra vakfın kuruluş gayesi yukarıdaki sözlerle açıklanmıştır. Daha erken bir tarihte İstanbul'da Şeyhülislam Hâmid Çelebi tarafından kurulan vakfa ait 972 H. / 1564 M. tarihli Arapça vakfiyede ise benzer ifadelerle:

'*... Şüphe yok ki sadakaların en güzeli ve meberrâtın en iyisi yardımı kesilmeyen ve müddeti nihâyet bulmayan şeydir ki fânî olan dünyanın bekâsıyla bâkî kalacak sadakadır. O sadaka da fâideleri dâim ve ihsanları bâkî olan ve varidâtı masraflarına sarf edildikçe ve adı anıldıkca Vâkıfı ihyâ iden vakıfdır.*" (VGMA, 571: 1/1) denilmek suretiyle bahse konu sadakanın 'vakıf" olduğu açıkça belirtilmiştir.

Hareket noktasını hemen hemen bütün vakfiyelerin giriş kısmında yer alan *sadaka-i câriye* (hayrı, sevabı daim olan sadaka) ile ilgili hadis-i şeriften alan bu sözler, vakıf kurumunun İslam toplumlarında benimsenmesinde bu hadisin ne derece etkili olduğunu göstermiştir. Söz konusu hadiste: '*Bir insan öldüğünde amel defteri kapanır. Yalnız sadaka-i câriyesi, ilmî bir eseri ve kendisine dua eden hayırlı bir evlâdı olan kimsenin amel defteri kapanmaz*" denilmektedir. Hz. Peygamber'in bu hadisindeki '*sürekli sadaka*" ise yüzyıllar boyunca İslam toplum ve devletlerinde '*vakıf*" olarak değerlendirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in, *vakıf* ve eş anlamlısı *habs* kelimelerini ihtiva etmemesine rağmen, İslâm'ın toplumun hem manevî hayatını hem de dünyevî hayatını yönlendiren bir sistem olarak mü'minlerin zihninde birlik, dayanışma ve yardımlaşma duygusunu uyandıran ilkeler koyması bizleri vakfın İslâmî prensiplerden doğduğu düşüncesine ulaştırmaktadır. İslâmiyet'in bu insanlara faydalı olma, yardımlaşma prensiplerinden doğan vakıf kurumu yüzyıllar boyunca Türk ve İslâm toplumlarında çok çeşitli alanlarda hizmetler sunmuş, Osmanlı'da müstesna bir gelişmeye mazhar olmuştur. Vakıflar, pazar alanı, han, hamam gibi gerekli altyapı hizmetlerini sağlayarak, aynı zamanda da camiler, medreseler ve imarethaneler gibi toplumsal ve kültürel kilit kuruluşlara can vererek gerek kırsal gerekse kentsel yerleşim merkezlerinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Vakıf yoluyla, bir taraftan eski şehir yeniden imâr edilirken, yeni şehirler ve yerleşim birimleri de kurulmuştur. Bu süreçte vakıflar günlük hayatın her alanında etkin bir şekilde yer almış, vakıflar yolu ile pek çok eser vücuda gelmiştir. Bunlar; mescid, câmi, namazgâh, zâviye, mektep, medrese, kütüphane, imâret, aşevi, han-kervansaray, hamam, çeşme, kuyu, sebil, su dolabı, köprü, dükkân, bedesten, çarşı, tekke, türbe, mezarlık, helâ, çöplük, muvakkithâne, ev, kahvehâne gibi yapılardır. Bir toplumun sosyal ve ekonomik yapısı ile kültür coğrafyasının vazgeçilmez unsurları olan bu kurumlar, hem bir şehrin nüvesini oluşturmuş, hem de çevresi ile olan ilişkiler ağını şekillendirmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde ise Kuzey Afrika'dan Kırım'a, Budin'den Basra'ya uzanan geniş bir coğrafyada, on dördüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla uzanan altı asırlık bir zaman diliminde



çok sayıda vakıf kurulmuştur. Toplumun ihtiyaç duyduğu gerek eğitimle ilgili, gerekse dini, sosyal ve beledi her türlü hizmet hayrî vakıflar yolu ile sağlanmış, sosyal dayanışma ve yardımlaşma ruhu toplumsal hayatın her alanında kendisini hissettirmiştir. Padişahlar ve diğer sultanlar (padişah validesi, hanımları, kızları ve oğulları) büyük külliyeler inşa edip, buralara zengin gelir kaynakları tahsis ederek topluma örnek olmuşlardır. Orhan Gazi'nin İznik ve Bursa'da yaptırdığı vakıf eserlerle başlayan bu gelenek giderek sistemleşmiş ve daha sonraları, mimarisi, çok yönlü hizmetleri ve gelir kaynakları ile mükemmel örneklerini vermiştir. Zamanla devletin büyümesine paralel olarak vakıfların mimari ve fonksiyon açısından en mükemmel şekli olan külliyeler ortaya çıkmıştır.

Bu geleneğin Kudüs'teki temsilcilerinden birisi de, vakfiyesinde; *"iyilik yapan a'yânların övüncü, şan ve şeref sahiplerinin dayanağı, er meydanında iyilik ve sadakaları yayan şerefli bir kahraman,"* ifadeleri ile tanımlanan Hacı Mustafa oğlu Hacı Abdulkerim Çorbacı'dır. "Ç*orbacı*" kelimesi Farsça bir kelime olup, lezzetli veyahut tuzlu anlamında "çor" ile pişirmek anlamındaki "*bâk*" kelimelerinden oluşmaktadır. Bu isim Osmanlılarda mutfaktaki bir subaya verilen isimdir. Aynı şekilde yeniçeri ordusunun ilgasından önce askeriyede yüzbaşı rütbesine denk gelen bir rütbe olarak kullanılmakta idi. Çorbacı, kırmızı ayakkabı, kırmızı şalvar ve üzerinde beyaz bulunan kırmızı bir giysi giyinirdi. Sebil, vakıf kurucusuna nispetle "çorbacı" olarak adlandırılmıştır. İsminin önünde yer alan "hacı" lakabından vâkıfın hacca gittiği de anlaşılmaktadır. Bu husus vâkıfa ait daha erken tarihli birinci vakfiyesinde de "Allah yolunda hacca giden" ibaresiyle açıkça belirtilmiştir.

Hadislerde Hz. Peygamber'imiz: "Her kim bir su kuyusu açar da o kuyudan ciğeri susuzluktan pişen insan, cin veya uçan kuş içerse bunun sevabı kıyamet gününde kuyuyu kazana ait olur" buyurmuştur.

Vâkıfın hayrî amaçlarla kurduğu iki vakfı mevcuttur. Arapça olarak kaleme alınan vakfiyelerden ilki 20 Ramazan 1096 H./ 20 Ağustos 1685 M. tarihli olup, gelirleri hayrî amaçlara harcanmak üzere Yahudi Mahallesi'nde birbirine bitişik iki dükkân vakfedilmiştir. (KŞS, 187: 136-137). Bu dükkânların kiraya verilmesi neticesinde elde edilecek gelirler ise, Kubbetü's-Sahra divanında beş vakit namazda sürekli olarak bekleyen Şerefli Kubbetü's-Sahra'nın değerli müezzinleri için vakfedilmiştir. Vâkıf, anılan divanda kalan, oraya devam eden bu müezzinlerin beş vakit namazın her bir vaktinde, namaz bittikten ve divandan indikten ve dua ve tehlîl/ Lâ ilâhe illallah okumalarından sonra Sahra-i Şerîfe kapısında bekledikleri esnada Fatiha Sûresi'ni okumalarını ve sevabını Efendimiz, vahiy sahibi Hz. Muhammed'in ruhuna, adı geçen vâkıfa, vâkıfın anne ve babasına hediye etmelerini şart kılmıştır. Gelirden geri kalan üçte birinin de Ramazan ayında müezzinlerin ileri gelenlerine dağıtılmasını istemiştir.

Vâkıfın Evâil- Zilhicce 1097 H. / Ekim 1686 M. tarihli ikinci vakfiyesinde ise; tamamı Bâbü'l-'Amûd Mahallesi'nde bulunan üç dükkânını vakfettiği kayıtlıdır. Dükkânlardan biri taş olup, sebile dönüştürdüğünden bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in



**1900'lerin başına ait pazar resmi.
Bâbü'l-Amud (Şam Kapısı) ndan girince pazar yeri.
Resmin sol ucunda karşımıza çıkan yapı Çorbacı Sebili.**

iki hadisine yer verilen vakfiyede, vâkıf sebil vakfederek bu hadislerde tarif edilen hayırları yapmak suretiyle neticesinde vaat edilen sevaba ulaşmak niyetini bildirmiştir. Hadislerden ilkinde Hz. Peygamber'in: 'Her kim bir su kuyusu açar da o kuyudan ciğeri susuzluktan pişen insan, cin veya uçan kuş içerse bunun sevabı kıyamet gününde kuyuyu kazana ait olur." Bu mükâfata erişmek için apaçık bir nastır. Bununla birlikte Mahmud bin Rebi'in rivâyet ettiği hadiste de: 'Suraka bin Ca'şem Resulullah'a şöyle söylemiştir: Ey Allah'ın Resulü yolunu şaşıran benim havuzuma uğruyor şayet ben ona su içirirsem bunda benim için mükâfat var mıdır? Allah Resulü şöyle buyurdu: Ona su için hiç şüphesiz ciğeri susuzluktan yanan her susayanda mükâfat vardır." Mütevatir olan sünnet su içirmede büyük bir mükâfat olduğuna ve yüksek bir sevap bulunduğuna şahitlik etmektedir. Allah'ın üzerindeki nimetini bilen ve O'nun rızasını kazanmak için de malını infak eden vâkıf; bu maldan fakir, Müslüman ve yolculara veren kulun hamdı ile Allah'a hamd eder ve anar.

Vakfiyede bahse konu taş dükkânın nasıl sebile dönüştüğü, sebilin yapısı ve sebilden kimlerin ne şekilde su içebileceği detaylı bir şekilde anlatılmıştır: 'Bu dükkânı sebil yaptıktan sonra binasını yaptı, zeminini taş ile döşedi ve o taşları alçı ve sıva ile kilitledi. Bu sebile demir kasnaklı ahşaptan yeni bir kapı yaptı. Ve bu sebilin yanında su konulması için yeni mermerden ve renkli taşlardan büyük caddeye uzanan bir havuz yaptı. Sebilin kuzey tarafında demirden iki pencere ve bu her iki pencereyi birbirinden ayıran bir mum bulunmaktadır. Demirden zincirleri bulunan ve çok güzel kulpları olan iki adet bakırdan su tası bulunmaktadır. Bu su tasları anılan pencerelere konulmuştur. Her bir pencereye bir tane konulmuş olup insanlardan susayanların anılan havuzdan su içmeleri için konulmuştur. Buraya dışardan gelen veyahut burada bulunan büyük küçük, güçlü zayıf, erkek kadın ve Allah'ın sair kulları olan insanlardan her kim olursa olsun hiç kimseye bir sıkıntı çıkartılmadan anılan her iki

pencerenin dışından içsinler. Susayanlar ondan ağızları ile içsinler" denilmiştir. Vâkıf Hazretleri, sonradan açıklanacak şekilde bu mübarek sebiline ve güzel havuzuna yaz ve kış her gün kırbalarla yeteri kadar temiz ve pak su konulmasını istemiştir.

Vâkıfın Allah rızası için vakfettiği sebili ana caddede, herkesin gelip geçtiği yol üzerindedir. Şam Kapısı (Bâbü'l-'Amûd) yakınında bulunan sebil, özellikle el-Vâd yolu ile Han el-Zeyt yolunun kesiştiği kavşaktadır. Sur içerisinde kalan kadîm kente Şam Kapısı'ndan girenleri karşılayan sebilin sağ tarafından el-Vâd yolu takip edilerek Mescid-i Aksâ'ya ulaşılır. Vakfiyesinde ise sebilin sınırları vakfedildiği dönemde mevcut yapılar anlatılarak tarif edilmiştir. 'Kuzey tarafından el-Edhemiyye şeyhlerinin elindeki dokuma dükkânı ile doğu tarafından anılan sebilin kapısının da kendisine açıldığı ve İbn-i Senha, güney tarafından ise sebilin iki penceresinin baktığı ana yol, batı tarafından ise vâkıf hazretlerinin vakfedeceği ve anılan sebilin kapısının karşısında bulunan depo ile sınırlıdır." denilmiştir. Doğu sınırının tamamı ve vakfiyede sınırları belirtilen ikinci bir dükkân ile üçüncü dükkânın yarı hissesinin tamamı bunun içerisindedir. Bütün dükkânların kirasının anılan sebil vakfına ve sebilin sair ihtiyaçlarına ve gerekli hizmetlerinin görülmesine harcanması irade buyurulmuştur.

Vâkıf, vakfiyesinde saka, sebilci ve ferrâş gibi sebile şu taşıyacak, sebil havuzuna su koyacak ve sebilin temizlik ve bakımını yapacak görevliler ile onlara vakıftan verilecek ücretleri de tayin etmiştir. Hacı İbrahim bin Hacı Hüseyin'e saka görevi verilmiş, hizmeti süresince anılan sebile su taşıması için görevlendirilmiştir. O'na da hizmetine karşılık gelecek şekilde yıllık on sekiz kuruş ücret verilmesi uygun görülmüştür. Bu ücretini ancak görevi yapacağını taahhüt ettikten, kış ve yaz sebil havuzunu yeteri derecede dolduracağını şer'i olarak kabul ettikten sonra alabileceği bildirilmiştir. Vâkıf hazretleri, Şeyh Ali'ye anılan sebil vakfının nezâret ve koruyuculuk görevini vermiştir. Bu görevi karşılığında da kendisine yıllık altı kuruş vazife tayin etmiştir. Suya ihtiyaç duyulduğunda sebilin havuzuna suyun taşınması ve bunun dışında da bakım ve sebilin aydınlatması için Ramazan ve Şaban aylarında zeytinyağı ücreti olarak bir buçuk kuruş ayırılması da vâkıfın şartları arasında kaydedilmiştir.

Vakfiyenin devamında bir kez daha vâkıf; Çorbacı Hazretleri vakfettiği bu sebilini, oraya gelen susuz insanların havuzundan ağızları ile su içmeleri ve oraya gelen ister erkek ister kadın, ister büyük ister küçük olsun, oradan içmelerini ve mübarek havuzuna gelmelerini Allah rızası için, O'na yaklaşma isteği ve büyük kurtuluşa kavuşmak arzusu ve Allah Resulü'nün Suraka bin Ca'şem'e söylediği: 'Su ver muhakkak ki ciğeri yanmış her bir susayan için mükâfat vardır." Hadis-i Şerîf'i ile hareket ederek ve isteyerek inşa ettiği yazılmıştır.

Sebil vakfının yönetim ve denetimine ilişkin şartların kaydedildiği vakfiye, vakfın sahîh ve lâzım olduğuna dair imam görüşleri ile devam etmiştir. Vakfiyenin en son kısmında ise vakfa zarar verenlere dair 'vakıf bedduası"na yer verilmiştir. Allah'a ve ahiret gününe iman eden, Rabbine varacağını bilen hiç kimseye vakfı değiştirmesi, başka bir şeye dönüştürmesi, sonlandırması, iptal etmesi ve bu mübarek sebili iptal etmesi ve değiştirmesi ve telef olmasına gayret etmesi veyahut her ikisini tamamen veyahut bir kısmını iptal etmesi herhangi bir emir, fetva, istişare, hile veyahut herhangi bir şeyle iptal etmesi helal olmayacağı yazılmıştır. O vâkıf hazretleri vakfını inatla yok etmeye kast edeni Allah'a havale ederek onunla Allah huzurunda 'O gün zalimlere özürleri fayda vermez ve onlara lanet ve kötü bir akıbet vardır." denilen günde hasım olarak davalaşacağını ve her kim bunun iptali için çaba gösterir, konuşur, işaret eder veyahut buna yardım ederse Allah 'yüzlerin kararacağı günde" yüzünü kara etmesini dilemiştir. Her kim de vakfın aslı üzere kalmasına yardım eder ve bunun vakıf olduğunu ikrar eder ve vakfın devamı için çaba gösterirse Allah yattığı yeri serin kılsın ve bunu onun kurtuluşu için bir hüccet kılsın ve O'nu 'Onlar ki kendilerine korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır" denilen günde müjdelenen, sevinçli ve mutmain kılsın me'alinde edilen dualarla vakfiye tamamlanmıştır.

Yüzyıllar boyunca Kudüs halkına, kente gelen hacılara ve ziyaretçilere âb-ı hayat sunan sebil, günümüzde tamamen işlevsiz kalmıştır. Sebilin önü demir parmaklıklarla kapatılmış, kitâbesi silinmiştir. 'Çorbacı Mescidi"ne bitişik olarak bulunan yapının sebil olduğuna dair mevcut herhangi bir ibare de bulunmamaktadır. Ancak, yukarıda incelediğimiz ve Kudüs Şer'iyye Sicili'nde kayıtlı vakfiyesi ile sebile ilişkin bilgilerimiz detay kazanmaktadır.

Çorbacı Hacı Abdulkerim bin Hacı Mustafa ise eskiden 'Çorbacı Kabristanı" olarak bilinen es-Sahira Kapısı yakınında bulunan Sa'diyye Mahallesi'nde bir bahçede medfûndur. Bugün burası Sa'diyye Mahallesi stadyumu olarak bilinmektedir. Söz konusu stadyumun doğusunda dut ağaçlarının gölgelediği yer, sicilde 'Çorbacı Türbesi" olarak geçmektedir.

Vakfiyede belirtilen şartlar ile sebilin mevcut durumu değerlendirildiğinde, vâkıfın sebilin iptal edilmesine veya değiştirilmesine ilişkin iradesi açıktır. Kaldı ki, Çorbacı Sebili'nden başka kentte bulunan diğer sebillerde de durum pek de farklı değildir.

Yapıları işlevsiz, binaları bakımsız, kitabeleri silinmeye/yok olmaya yüz tutmuştur. Kudüs'te kentin görsel arşivini oluşturan bu yapılar, kentte vakıflara reva görülen muamelenin canlı tanıklarıdır. Çorbacı Sebili ise bu tanıklardan yalnızca birisidir.

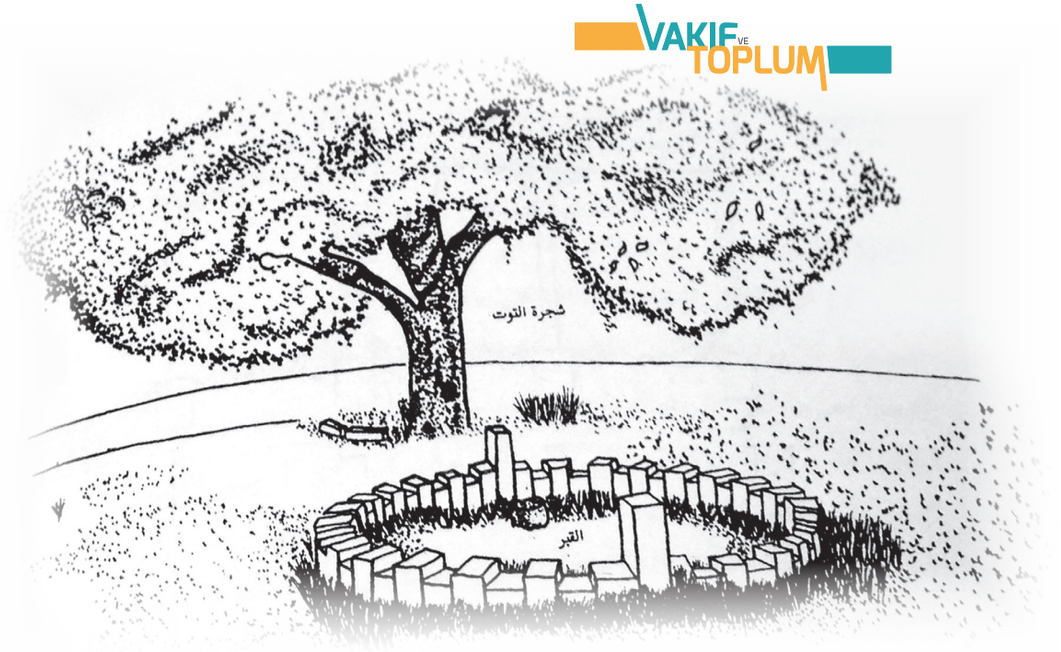

Muhammed Haşim Musa Ğuşe, Hâretu's-Sa'diyye fi'l-Kuds, Râmallah: Şirketu Matbaati'l-Beyti'l-Mukaddes, 1420/1999, s. 34, 464.



Netice itibariyle, İslâm'ın sadaka ve yardımlaşma kültürünün bir tezahürü olan vakıflar, İslam toplum ve devletlerinin yardımlaşma uygulamalarının bugününü de etkilemeye devam etmektedir.

Vakıf medeniyetinin çok iyi tahlil edilmesinin gelecek için sayısız yararları vardır. Bu nedenle, zengin bir geçmişe sahip bu köklü geleneğin korunması ve yaşatılması noktasında, vakıf kayıtlarına, vakıf eserlerine ve de vakıf medeniyetine sahip çıkılması elzemdir. Bu durum Kudüs özelinde aciliyet arz etmektedir.

HASEKİ HÜRREM SULTAN'IN KUDÜS VAKFİYESİ ÖRNEĞİNDE BİR VAKFİYE ANALİZİ



Dr. Nilgün ÇEVRİMLİ
Sanat Tarihçi-Vakıf Uzmanı
Vakıflar Genel Müdürlüğü

Dünyaya örnek olmuş bir vakıf medeniyetinde, vakıf kurumu ile birlikte toplumun eğitim, kültür, sağlık ve her türlü sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında yönetici sınıfın, hanım sultanların vakıflar kurarak topluma örnek oldukları, toplumda adalet başta olmak üzere dirlik ve düzenin sağlanmasında önemli katkılar sağladıkları görülür.

Vakıflar, insanların hatta diğer canlıların faydalanması için ve sadece Allah rızasını kazanmak isteyen kişilerce oluşturulmuş İslam Kültür tarihinin önemli kurumlarından biridir.

Vakfiye veya *vakıfnâme* ise bir vakfın varlığını belgeleyen hukuki bir belge olup, bir çok değişik tanımlamaları da mevcuttur. Şemseddin Sami'ye göre; *vakfiye* ya da *vakıf-nâmeler vâkıfın, vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda tanzim ettiği hüküm ve kâideleri ve bunların kadı tarafından tescilini ihtivâ eden hukukî vesikadır* (Şemseddin Sami:1317).

Ali Himmet Berki'ye göre, *vakıf tasarrufunun senet ve hüccetidir ki, vücut bulan vakıf hükmî şahsiyetinin nizamnâmesi mesâbesindedir* (Berki, 1965: 5).

Ahmet Akgündüz ise "*vakfın hayratlarını akarlarını, işleyişini, hayır şartlarını gösteren kadı tarafından onaylanmış, diğer bir deyişle vakfedilen maldan kimlerin yararlanacağı, gelirlerin nasıl dağıtılacağı konusunda vâkıfın iradesini içeren, bir çeşit vakıf hükmi şahsiyetinin tüzüğü mesabesinde olan ve farazi bir da'va sonucu mahkeme tarafından tasdik edilen yazılı belgelerdir*" şeklinde tanımlar. (Akgündüz, 2012:73).

Vakıflarla ilgili önemli araştırmalar yapan Singer ise *"vakfiye ya da vakıfname, daha ziyade halihazırda var olan bir kurumun yazılı kaydı, kronolojik olarak başlangıç tarihi oluşturmak yerine, gelecekteki faaliyetleri somutlaştırıp düzenleyen bir belge konumunda idi. Bu durumda vakfiyenin belirleyici hukuki bir işlevi vardı, aynı zamanda padişah ve sultan vakıfları açısından bakıldığında siyasal yönden, sarayın hayır işlemlerinin bir nevi kamuya duyurulması aracıydı*" der (Singer 2004:124).

Olaya Sanat Tarihi penceresinden bakan Cantay ise "İslâmiyetten önce ve sonra Türk devletlerinde meydana getirilen fonksiyonel yapı ve yapı topluluklarının, geçerli hukuk anlayışına göre hazırlanmış, yönetmelik niteliğinde belgeleridir" şeklinde ifade eder (Cantay, 1994).

Bu bağlamda vakfiyeler sanat tarihi açısından ele alındığında;

Vakfiyelerin günümüzde her biri korunması gerekli kültür varlığı niteliğinde olup, diğer bir tanımla eski eser konumunda olan belgelerdir.

Vakıf olarak vücuda getirilen hayrat ya da akar olarak inşa edilmiş, günümüze ulaşabilen taşınmaz kültür varlığı niteliğinde olan bir çok câmi', mescit, medrese, zaviye, mektep, kütüphane, han, hamam, bedesten gibi *musakkafatlı* /çatılı yapılar üslup, mimari,malzeme ve teknik gibi bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında, Sanat Tarihinin birinci dereceden ilgi alanını oluştururlar. Ayrıca bu yapıların tefrişi için vakfedilmiş *teberrukât* eşyaları da vakfiyelerdeki tâbiriyle *menkulât-ı âsar /taşınır eserler* günümüzde kanunlarda yerini bulmuş korunması gerekli *taşınır kültür varlıkları* niteliğindedirler. Bu eşyalar dönemin sanatı, kültürü hakkında oldukça önemli bilgiler verirler. Günümüzde gerek yurtdışı gerekse ülkemizde bir çok müze ve koleksiyonu dolduran bu eserler de bir anlamda Sanat Tarihi disiplini içinde değerlendirilirler.

Vakfiyelerde tanımlanan bu yapılaşma ve kurumsallaşma sürecinde, Sanat Tarihi hâricinde mimarlıktan eğitime, ticaretten ekonomiye kadar, diğer birçok disiplinin birbiriyle etkileşim halinde oldukları görülür. Bugünkü tanımlamayla; örneğin bir binanın yapımı ve onarımı ile ilgili karar sürecinde mimârlık ve mühendisliğin, eğitim yapısı ise eğitimle ilgili alanların, ticari bir yapı ise ekonominin, sermayenin işletilmesinde ise iktisatın, yapılar topluluğunun

şehirdeki konumlanmasıyla şehirciliğin devreye girdiği, tüm bu işlem ve işleyişin her basamağında ise disiplinin devrede olduğu görülür.

Bu bağlamda öncelikle araştırmaya konu olan vakfiyelerin nitelikleri hakkında ön bilgi vermenin yerinde olacağı düşünülmektedir.

Söz konusu vakfiyeler tek bir *varak/* sayfadan oluştuğu gibi, sayfalardan oluşan defterler şeklinde, tomar ve rulolar halinde, hatta taş üzerine yazılmış daha sonra kâğıt üzerine aktarılmış örnekler şeklinde de karşımıza çıkarlar.[2] Genellikle sultan, hanım sultan, vezir, paşa ve benzeri makam sahibi kişilere ait vakfiyelerin ise daha çok tek kitapçıklar şeklinde, dönemin süsleme üslubuna göre tezhipli, bazen padişahın tuğrasının da yer aldığı hat sanatından güzel örneklerin sergilendiği metinler halinde hazırlandıkları görülür.

Vakıf ıstılahında bir vakfın vakfiyetini kanıtlayan belgeler, vakfa ait anlamında vakfiye adıyla anılmakla birlikte farklı içerikte belgeler (ilâm, hüccet vb) olabilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde[3*] bulunan söz konusu bu belgeler, asıllarının yanı sıra vakfiye defterlerine tekrar yazılmış *suretler/*kopyalar, *hûlasa* adı verilen vakfiye özetleri şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bazı vakfiyelerin birden fazla kopyasının, Arapça veya Osmanlıca yazılmış örneklerinin olduğu, ya da aslının başka bir arşivde, kopyasının başka bir yerde bulunduğu örnekler de mevcuttur.[4*]

Bir vakfiyenin hukuken geçerli olabilmesinin en önemli koşulu ise sicile kaydedilmiş olmasıdır. Hanefi hukukçuları sicile kaydedilmedikçe vakfiyenin yalnız başına *hüccet* (delil) olma özelliği taşımayacağını ve vakfın hükmî şahsiyet kazanamayacağı görüşündedirler (Berki,1965).

Gerek tek defter gerekse, bir defter içinde yeralan herbir vakfiyenin yine o günün devlet geleneğinde kendine özgü bir edebi üslubu da yansıttıkları görülür.

Vakfiyeler belge olarak incelendiğinde, vakfiye metinlerinin kesin başlıklarla ayrılmasa da kendi içinde belli bir düzene göre kaleme alındıkları dikkati çeker. Bahaddin Yediyıldız tarafından yapılan tasnife göre ideal bir vakfiye başlıca yedi bölümden (kadı onayı, dua, vâkıf, akar ve hayratlar, gelir kaynakları, hayır hizmetleri ve personel, hakimin görüşü ve dua-beddua) oluşur (Yediyıldız, 2013:4-5). Akar ve hayratı az olan veya nukud vakıfları gibi küçük vakıflara ait vakfiye veya zeyl (ek) vakfiyelerde bu yedi bölümün tümünü bir arada görmek olanaksızdır. Özellikle büyük vakıflara ait (sultan, hanım sultan, paşa vb) vakfiyelerde bu yedi bölümün varlığı tartışılmaz olduğu gibi, bu bölümlerin sayısının alt başlıklarla artırılabileceği de imkan dahilindedir. Ancak konunun derli toplu ele alınması açısından bir vakfiye analizinde yedi başlık üzerinden değerlendirilmeye alınması tarafımızca da uygun görülmektedir.

Kesin başlıklarla ayrılmasa da hukuk kurallarına uygun hazırlanmış tam bir vakfiye metninde yeralan bölümler aşağıdaki şekildedir. Bu çalışmada, "Vakıf ve Toplum" dergisinin bu sayısının ana temasının Kudüs olması hasebiyle, Kânuni Sultan Süleyman'ın eşi



Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'de kurulmuş vakfının 964 H/1556 M tarihli vakfiyesi örnek olarak seçilmiş ve ilgili bölüm başlıkları altında kısım örnekleriyle aşağıda verilmiştir.

1-Kadı Onayı

Vakfiyenin bu ilk bölümünde kurulan vakfın kurulduğu şehir ve şehrin elkâbı/lakabları (Dârü's-Saltanat-i Seniyye-i Mahmiyye-i Kostantin/Dârü's-Saltanati'l- Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye İslambol / der-cenne fî-dâri'l-cinân dârü's-saltanati'l-kübrâ Mahmiyye-i Kostantiniyye/ âsitâne-i âliye, Medîne-i İzmir humiyyet ani'l-âfât ve'l-tedmîr, Dârrü'n-nasr Edirne gibi) vakfiyenin vâkıfın statüsüne göre kaç kadı (kadı-asker, nâib, hâkim) tarafından onaylandığı, bazen padişah tuğraları veya mühürler de yer aldığı görülür.

2- Duâ

Vakfiyeler genellikle besmele ile başlar ve aşağıda örneği verilene benzer bir dua bölümü yer alır. Burada Allah'a peygambere, bazen de o dönemin devlet büyüklerine dua edilir. Bu bölüm bazen bir paragraf, bir sayfa ya da birkaç sayfa devam edebilir.

Bu kısımda vakfiyelerin çoğunda sık sık tekrarlanan; Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe birr'e (iyiliğe, hayra) eremezsiniz (Kur'an-ı Kerim 3:92) ayeti ile 'İnsan öldüğü zaman ameli kesilir, amel defteri kapanır; ancak şu üç şey müstesnadır 'Sadaka-i cariye, Salih evlat ve insanların istifa ettiği ilim" hadisi bulunur.

'...Hamdü sena o Allaha mahsustur ki, onun ceberutu önünde anlayışlar ve akıllar durmakda, onun melekütu karşısında ecille-i fuhulün fikirleri hayran kalmaktadır. Onun hazire-i kudsi her gelen için su kaynağı olmakdan yücedir, onun harem-sarayı etrafında ancak birer birer dolaşılır, sunu' kudreti ile bu âlemleri en bedi' nizam üzre ibda' etmiş, en yüce hikmet ile onlara nice nice hikmetler tevdi' eylemiştir. Âyati kudretini kâinatın sahifelerinde en vâzıh şekilde göstermiş, vahdetinin sancaklarını bilumum a'raz ve a'yan üzerine dikmiştir. Kullarından dilediklerini iş bu âyat ve delâil ile istişhat etmeğe muvaffak kılmış, bu nişan ve delâil ile istişhat etmeğe muvaffak kılmış, bu nişan ve ifadelerle onları istidlâl yolunu hidayet buyurmuştur. Onun nimetleri her kese âm ve şamil olup feyzi bütün mevcudatı kaplamıştır. Ve onun ihsanı her haddi aşmıştır. Halkın umuru yedi kudretinde olan Allahı tesbih ederiz. Herkes ona dönecektir. Salâtü selâm tam nübüvvet suresinin Fatihası, umumi risâlet risâlesinin hâtimesi, enbiya ve Resullerin hatemi, halkı en doğru yola hidayet ederek Güzel Peygamber, ulu rehber, Tevrat ve İncilde evsafı yazılı ümmi nebi Hazreti Muhammedin üzerine olsun ki, o âyeti katıa ile gönderilmiş, parlak mucizelerle de te'bid edilmiştir. Keza onun âl ve ashabına, onlara tâbi olanların cümlesine dünya durdukça salâtü selâm olsun..." VGMA,608/23:235/178.

Hamdele/salvele de denilen bu ikinci bölümde kişinin vakıf kurmayı hangi dini naslara dayandırdığı, bu dünyayı nasıl gördüğü ve tanımladığı, ahiret hayatı ile bu





TİE
TİEM Env.No.2193 Kudüs Haseki Sultan Vakfiyesi http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;38;tr

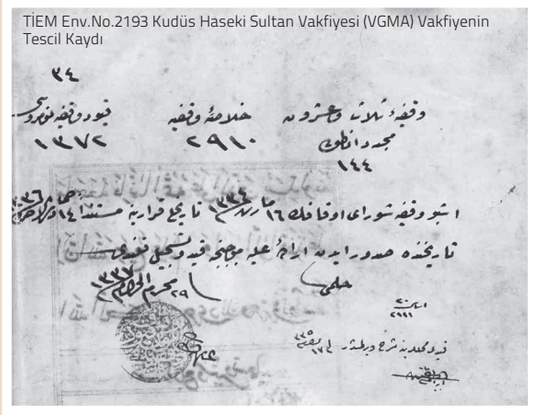

TİEM Env.No.2193 Kudüs Haseki Sultan Vakfiyesi (VGMA) Vakfiyenin Tescil Kaydı



TİEM Env.No.2193 Kudüs Haseki Sultan Vakfiyesi –Kanuni Sultan Süleyman'ın Tuğrası
http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;38;tr

dünyayı nasıl kıyasladığı niçin vakıf kurmayı istediği de anlatılır.

'...Bundan sonra asıl maksada gelince: aklı selimi olan, doğru düşünen herkese âşikâr olduğu gibi anlayan kalbi olan herkes bilir ki, fetânet sahibi olana lâyık olan, akıl ve fikir sahiplerine düşen şey; bu âleme ibret gözüyle bakmaktır. Böylece mevcudatta hakkın sırrını araştırır, hakâyıkı ahvâli düşünür, bu âlemin bir halden bir hale geçişini, esrâr-ı melekûtu müşahede eder, âlim ve hallâk olan Allahın bedâyi-i sun'unu mülâhaza eder enfüs ve âfakdaki parlak hikmetleri mutalâa eder, onu takdir edenin kudretini düşünür, müdebbirinin hikmetini düşünür, kader alıp götürmeden, araya ecel girip çatmadan bunları teemmül etmelidir. Çünkü fırsat elden gitmek, esbap dağılmak üzeredir. Mahallede göç kervanının çanı çalındı, çadırlar toplanıp dürüldü, denkler bağlandı, kafileler harekete hazır bir haldedir Göç ânı gelip çattı. Kimse için burada ebedi kalmak yoktur. Burada ancak sayılı günler, muayyen bir müddet kalınabilir. Hakim, vâhid-i kahhar olan Allahü Zülcelâl elindedir. Her şey onun nezdinde muayyen bir ölçüde, takdir edilir. İnsanın üzerine düşen dünya ve âhiret ahvalini bilmek için bütün takatı ile çalışmak, sarfı himmet etmektir. Bu suretle ancak açık olarak hakkı bulur, sağlam kulpa ve metin ipe (Kur'ana) sarılmış olur, görüşü tevfiki ilâhi ile te'bid edilir, eşyanın hakâikini olduğu hal ve mahiyet üzere görür. Anlar ki: Bu dünya helâk evidir, karar yeri değildir. Boş emeller yuvasıdır, gam ve felâket ocağıdır. Kaygısı ve tasası eksik olmaz. Nimetleri zevale maruzdur, sâkinleri göçmeğe mahkumdur. Lezzetleri elemle karışık, sıhhati hastalıkla bulaşıktır. Sürûru şerre yakındır, vuslatı ayrılığa rehin eder. Dünyayı elde etmek için ko-

şan, akarsu üzerine yazı yazmağa çalışana benzer. Dünyaya yerleşmek isteyen, göçen selenti üzerinde mekân tutan gibidir. Peşinde koşan bu dünyayı yakalayamaz, ondan kaçan da kurtulamaz. Firavunlar ve Cebbarlar dahi onun yeis ve şiddetinden yakayı kurtaramamışlar, Kayserler ve Kisralar onun dehşetinden kurtulamamışlardır. Eğer bu haberlerin doğruluğunda şüphen varsa, taşa, toprağa sor, arza sor bakalım, senin ırmaklarını kim yardı? Ağaçlarını kim dikti? Meyvelerini kim devşirdi? Eğer sana lisân-ı kâl ile cevap veremezse lisân-ı hâl ile cevap verebilir; Nice pâdişahlar vardır ki, dünyanın her tarafına hâkim olmuşlar; bütün milletler onlara boyun eğmiş. Serkeşler onun itaati altına girmişler, cebbarlar onun heybeti karşısında yerlere serilmişlerdir. Parlak devlet basamaklarına yükselmişler; kuvvetli saltanat merdivenlerine çıkmışlardır. Atlara binmişler, sonsuz ordularla, deniz gibi askerlerle ülkelere yayılmışlardır. Nice yüksek binalar kurmuşlar, uzaklar onlara yakın olmuş her şey boyun eğmiştir. Nice yıllar bu hal böyle devam etmiş, onlar da bunlar asla yok olmayacak zannına düşmüşlerdi. Nihayet ölüm gelip çattı, bunlarla istekleri arasına ecel girdi. Tayfi hayale döndüler. Bu dünyada gündüzün ancak bir kısmında durmuşa benzediler. Doğru yolu bulmağa muvaffak olan, Sıratı müstakimi bulan bahtiyar odur ki, himmet dizginlerini bu dünyanın zinet ve âlâyişinden çekip azimet yedeklerini iyi cihete çevirir. Cenab-ı Hakk'ın kendisine bol bol ihsan buyurmuş olduğu nimetlerin şükrünü edâ eder, kendisine in'am olunanların hakkını ifâ eyler, Kendi mühimmatından artanları hasenât yollarına sarf eyler zaruriyatından fazla kalanları hayrat uğrunda harcar. Zira böyle yapmak âhirette onun için daha hayırlıdır ve İndallah kurubata vesile olur. Bundan gayri olan işler boştur. Resûli Ekrem Efendimiz şöyle buyurmuştur: Dünyada senin olan ancak yiyip eksilttiklerin, giyip eskittiklerin ve birde sadaka vererek ibkâ buyurmuş olduklarındır" Yine Hazreti Peygamber buyurmuştur ki; âdem oğlu ölünce bütün amelleri kesilir, ancak üçü müstesnâdır: Faydalanılan ilim, duâ eden sâlih evlât ve sadaka-i câriye bırakanların kesilmez" Hiç şüphe yok ki, sadakaların en güzeli, hayratın en sevaplısı sonu kesilmeyen, geliri ve hayrı eksilmeyen vakıftır. Zira onun memesinden dâima süt akar, onun tarlasından her zaman mahsul alınır, vakıf daimi ve ebedi bir sadakadır. Bu fâni dünya durdukça durur. Hayatla meşrut olmadığı gibi ölüme de bağlı değildir. Fâidesi her zaman devam eder. Geliri bâkidir. Gelir masarife sarf olunurken vâkıfın ismi anılır, böylelikle onun için ikinci bir ömür vardır. Herkesin lisanı onu medh-ü sena eyler, hayırla yâd eder..." VGMA,608/23:235/178.

3- Vâkıf Kurucu

Bu bölümde vakfı kuran vâkıf/vâkıfe tanıtılır. Erkek veya kadın, kimin oğlu veya kızı, unvanı, vakıf kurduğu sırada hangi unvanı taşıdığı veya önceki unvanın ne olduğu anlatılır. Aynı zamanda gerek soy bağı gerekse toplumsal statüsü de göz önüne alınarak vâkıfın çeşitli sıfatlarla övüldüğü, tarihi ve dini bakımdan önemli kişilerle kıyaslandığı görülür. Özellikle padişah ve hanım sultan vakfiyelerinde bu oldukça edebi bir dille anlatılır.

'...İşte Cenab-ı Hak ve subhânehu Hazretlerinin bu şerefli yola sülûke ve bu parlak seadete kavuşmağa muvaffak buyurduğu kullarından biri de iş bu din ve şer'i mecellenin, bu muteber ve güzel vesikanın sahibi, azamet ve celâl tacının incisi, saadet ve ikbal tacının gurresi, kraliçeler kraliçesi, melek halli, sultan tavırlı, zati yüce, sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi, muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zati ve şanı yüce, zamanın Ayişesi, devranın Fatıması, saltanatı zahirenin yıldızı, hilâfeti bahirenin incisi, Meliki Samed olan Allahın türlü âtıfetlerine nâil olan Sultan Süleymanın oğlu Emir Mehmed'in anası Vâlide Sultan Hazretleri (...) Cenab-ı Hakk'ın: Her ne hayır işlerseniz Allah onu bilir" kelâmı münifini mutalâa ve keza kendiniz için ne gibi bir hayır işlerseniz onu nezdi İlâhide hazır bulursunuz" ve sair bu mealde vârid olan âyatı beyanını görünce Rabbının kelimelerini tasdik ederek bir çok hayrat makamları, hasenat binaları meydana getirdi ve bunları Rabbının rızasını kazanmak için temiz niyyet ve halis maksatla yaptı ki..." VGMA,608/23:235/178.

Vakfiyelerde genellikle vâkıf kurucusu bir kişidir. Ancak bazen birden fazla kişinin bir araya gelerek vakıflar kurduğu vakfiye örnekleri de mevcuttur.

4- Hayrat ve Akarlar

Bir vakfın kurulmasında en önemli unsur, vakfı oluşturan maddi alt yapı, yani vakfa gelir getirecek ve sonsuza dek vakfı ayakta tutacak malî kaynaklar yani akarlardır. Bu dördüncü bölümde genellikle vâkıfın, vakfına gelir getirecek mal, mülk, para veya menkul niteliğindeki varlıkları, sermayenin işletimi ile ilgili şartları belirtilir. Vakfettiği mülkün, atyeb-i emvâlimden, enfes-i emvâlimden /kendi güzel malından şeklinde veya bâ-arz-ı hümayûn temlik /padişah tara-

fından mı temlik edildiğini, mirî/ devlete ait arazi mi, malının hepsimi, yoksa bir bölümü mü olduğunu, mülkü başka vakıfdan mı kiraladığı, yoksa kendisinin başka vakfa mı kiraya verdiği, kiralama şekli (icâre-i vâhide, icareteyn, mukataa vb.) iştira/satın alma şeklinde mi edinildiği açıklanır.

Gayrimenkûllerin coğrafi yeri, nitelikleri (menzil, âsiyâb, gedik, kar-hâne, dükkan, işletme, arsa, arazi, bahçe (eşcâr-i müsmire, eşcar-i ğayri müsmire vb.) mi'mâri biçimleri, malzemeleri, betimlemeleri, sayıları, daha önceki durumları gibi oldukça zengin bilgilere yer verilir. Yine bu bölümde akarların elde ediliş yöntemlerinde geçerli olan belge türleri ve tanımlar (temlikname, temessük, sened-i hâkâni, hüccet vb.) yer alır.

Bu bölümde akar olarak vakfedilmiş musakkafatı/çatılı ve musakkafatsız/çatısız bir çok yapı ve mi'mâri türleri, yapı isimleri, yapılara ait mimari mekân ve mimari öge tanımları, yapının vâkıf tarafından yaptırılan yeni bir yapı mı? Yoksa önceden var olan bir yapının ihyâsı mı olduğu, arâzinin durumu, komşuları tanımlanır.

Yine yapıların tefrişinde yer alan menkûl eşyaların isimleri, malzemeleri, kullanım amaçları çeşitli terim ve deyimlerle aktarılmıştır. Mekân isimlerinin ya da aynı mekânın farklı şekilde adlandırılmaları, yine meslek unvanlarında bir mesleğin örneğin (hayyat/derzi/terzi) gibi farklı terimlerle adlandırılmaları ile karşılaşılmaktadır.

Yine bu bölümde vâkıfın yaptırdığı hayrat eserlerin adları (câmi'/ ma'bed-i münîf/kervansaray/ hân-ı kârbâna, tekye/tekke/tevhîd-hâne, dârü'l-kurrâ/kurrâ-hâne, darü'ş-şifâ/müsteşfâ/ hasta-hâne, kütüp-hâne/kitaphâne) betimlemeleri, nitelikleri, malzemeleri, yaptırma gerekçeleri (maddi-manevi), hangi amaç için yaptırıldıkları oldukça kapsamlı bir terminoloji ile anlatılmıştır. Hayrat eserler tanıtılırken de yine binanın müceddeden/yeni inşa mı yoksa kâin /önceden var olan başka bir vâkıfın eserinin ihyâsı mı olduğu belirtilerek, binalar, yer, mekân, bazen malzeme ve plan olarak tanımlanır. Vâkıfın binayı yaptırma gerekçesinden söz edilir. Örneğin bir câmi'nin evkât-ı hamse/beş vakit namaz, eyyâm/bayramlar ve cum'âtta/cuma namazları kılınması, bir medreseyi dinî ve fennî ilimlerin öğrenilmesi, zâviyenin âyende- revende/gelip-gidenlerin ikâmeti, dar'ül kurrâ'nın çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretilmesi amacıyla yaptırıldığından söz edilir. Bu bölümde dikkati çeken diğer bir durum da; vakfın sürekliliğin sağlanmasında temel unsur olan akar ve hayratların ayakta kalması için gösterilen özendir. Vakfın gelirinden öncelikle bu yapıların tâmir ve termimi için /ihtiyat akçesi tahsisi veya rakabe uygulamasının yapıldığı, tâmir ve termimin bazen her yıl bazen belli aralıklarla yapılmasının, hatta yapıların herhangi bir nedenle harap veya yok olması durumunda tekrar tekrar yapılmasının şart kılındığı görülür.

(Hayratlar)

'... bu cümleden biri Kudüsü Şerif mahallelerinden Elsit Mahallesinde Allah rızasiyçün takva üzre binası kurulan yüksek taklı, yüce revaklı Câmi-i Şerif ve Mâbed-i müniftir. Vâkıf iş bu hayratı yapmakla: innema Ya'muru Mesâcidallahi" âyeti kerimesile Cenab-ı Hakk'ın övdüğü mü'minler silkine dâhil olan, Peygamber Efendimizin hadisi şerifinde beyan buyurduğu veçhile: Allah rızası içün bir Mescid bina eden kimseye Allah da cennete bir ev bina eder haberine masadak olmuştur. Bu camii namaz kılmak isteyen mü'min ve mü'minelere vakfeylemiştir.

Bu cümleden biri: Zikri geçen Camiin karşısında İmâret olup nevalesi bol bir mutfağı, misli olmayan temiz bir yemekhaneyi, bir fırını, bir kiları, bir avluyu, bir anbarı, müteaddit helâları ve bir odunluğu müştemildir. Ona lâyik ve münasip şeyleri (...) bunu fakirlere, biçare yoksullara, zâiflere, ve muhtaçlara vakfeylemiştir.

Bu evkaf cümlesinden bir kısmı da: Mezkûr Camiin etrafında binâ ettiği elli beş adet odalardır. Bunları da dindar mü'minlerin salihlerine ve muvahhid müttakilerden mücavir olanlara, nefislerini tabiat kirlerinden temizleyen zâhitlere; ahkâmı şer'iyyeyi ihlâl etmeksizin şeriat ipine tutunanlara vakfetmiştir. Bunlar sünnet usulünce taata devam ederler, gece gündüz ayakta ve oturup oldukları halde Allahı zikrederler, Mescidlere kapanıp rukü' ve secde yaparlar, bu evsâfı haiz olanlar bu odalarda gece ve gündüz sâkin olup gizli ve âşikâr surette vâkıfın ruhu için dua ederler.

Bu cümleden biri de: orada bina edilmiş olan geniş bir handır ki, bunu da yolculara ve müsafirlere vakfetmiştir. Bu zikrolunanların cümlesi mahallinde küçük büyük herkesçe meşhur olduğundan hududunu beyan ve tarife hâcet kalmamıştır. VGMA,608/23:235/178.

(Akarlar)

Müşarünileyha vâkıfa hazretleri iş bu zikrolunan mübarek

mekânların ve hayratın mesalihi için şu zikrolunacak şeyleri halis niyyet ve temiz azimetle vakfetmiştir: Trablus Şam tevabiinden Güre nahiyesinde vaki Emyun namındaki mâmur köyün tamamı Kaykabe namındaki mezraa ile birlikte vakıftır. Gazze tevabiinden Remle nahiyesinde kâin Ledd namında ki köyün tamamı.

Kudüs-ü şerif tevabiinden Ceyb namındaki köyde olan iki bin beş yüz dirhem mikdarındaki hissenin tamamı vakıf olup bunlar hakkında fermanı şerif sadır olmuş ve bunların cümlesi müşarünileyha vâkıfanın silki milkine temliki sultâni ile dâhildirler. Uzak yakın herkesçe şöhretlerinden dolayı burada hududunu beyana hâcet yoktur. Çünkü fermanı sultanide bunların cümlesinin hududu, rüsumu, alâmetleri, sınırları bütün teferruatı ile tamamen yazılmıştır. Trablus şehri mahallâtından Şeyh Tathac Mahallesi'nde kâin iki han ve dükkânların tamamı ile mezkür yeni hanın ittisalinde şimal tarafında kâin bir kıt'a hâli arazi vakıf olup hududu kıbleden umumi yol, şarkdan keza umumi yol ve Kalit nehri, şimalden umumi yol, ve deniz kapısı, garpten umumi yoldur.

Zikri geçen şehirde Han-ı Adimi Mahallesi'nde vâki bir hanın tamamı vakıf olup hududu kıbleden umumi yol, şarktan (derkenâr) Han-ı Adimi, şimalden turunç bahçesi ile garpten umumi yol ve Kalit nehri ile çevrilmiştir. Mahruse-i mezbure tevabiinden Zaviyeye tabi Reşhiyn köyü arazisinde kâin Taytariyye namile maruf dört adet değirmenin tamamı vakıf olup bunlar Reşhiyn suyu üzerinde dönmektedir ve hududu kıbleden adı geçen nehir, şimalden ve şarktan bostanların yolu, garpden de bostanlarla çevrilmiştir.



Bir vakfın kurulmasında en önemli unsur, vakfı oluşturan maddi alt yapı, yani vakfa gelir getirecek ve sonsuza dek vakfı ayakta tutacak malî kaynaklar yani akarlardır.

Zaviye tevabiinden Beşniyn (...) karyesi arazisinde kâin (Ra'nite) diye maruf olan dört adet değirmenin tamamı ki Ebu Ali nehri üzerinde dönmekte olup hududu kıbleden ve garpten adı geçen nehir, şarktan mezbûr değirmenin arkı, şimalden umumi yoldur. Beyt-i Makdis-i Şerifte kâin iki adet hamamın temamı ki hudutları kıbleden Haremi Halildeki Babü'l –Gavanim'e giden hususi yol, şarktan Akd-ı Halil hanesi, garpten işlek umumi yol, şimalden keza yoldur.

Kudüs-ü şerif tevabiinden Beyt-i Kesa karyesinin tamamı vakıf olup hududu kıbleden ümmülağ'a gediği, Surar vâdisi, gelin ocakları ve zecimdir, şarktan dağ silsilesi, küçük gölceğizlerin kıyısı, Tennur sırtı başı beyti hanina ile bu arazi arasındaki yoldur, şimalden Şiabü'l-beyzi, salip bulunan kıyı, eşmuyil köyü gölü, Bedva karyesine giden işlek yoldur, garpten mezkür yoldan başlayup oradan Bedva büyük taşına, oradan Aruza, Karamuk pınarına, beyti Talha arazisidir. Keza bu hudut dâhilindeki onun tevabiinden Harube mezreası da bütün hukuku ile onunla birlikte vakıftır. Yine bu vakıf cümlesinden olarak (Kefercins) denilen köyde yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat miktarı vakıf olup mekânında şöhretinden ve uzak yakın herkesçe hudutları malûm olduğundan hudutlarını beyana hâcet yoktur. Keferiana namındaki köy keferitab diye maruf olan mezrea ile birlikte vakıf olup küçük büyük herkesçe her ikisinin de hududu malûm olduğundan hudutlarını beyan ve tavsife lüzum yoktur. Bu evkaf cümlesinden biri de Bakiü'l-Fan köyünün tamamıdır ki, hududu kıbleden mahallindeki sıra taşlar, (Mağsel) vâdisi su kenarıdır, şarktan Selle vâdisi, büyük tepenin kıyısı mantar arazisi, saka kuyusuna giden yol, Makairü'l-dahrandır; şimalden çeşme, carih vâdisi, Cuze-i şemh kuyusu, za'frane arazisi,









Halletü'l-acuzde hatman kıyısı, yol, hatum kayasına varıncaya kadar devam eden silsile, sultan yolu, Salâhaddin gediği bulunan vâdidir. Keza bunun hukukundan olmak üzere (bakiü'l-fers) arazi parçası da ona tabidir.

Bu evkaf cümlesinden biri de beyt-i Lukya köyünün temamı olup hududu kıbleden su mecrası, Benuş ağacı, serisi, keçi boynuzu ağacı, büküntüdeki kıyıya (beyti nubi) köyü arazisinde karaağaçtır, şarktan merican gediği eteğindeki akıntı, Sel'i gediği üstünde beyt-i avra vâdisi, su mecrası kıyısı, su çatallaştığı yer, handek, burak sahili, Harun tepeleridir, şimalden kış suyu kuyusu, makran kıyısı, Benuş ağacı bulunan silsile, beni maali gediği, haramiye gediği silsilesi, su mecrası, Fevar vâdisi, armuyat konağında dağ eteği ve kovanlıktır, garpten silsile ve birbirine bitişik taşlar, sahrınç yanında Serris ağacı, purçak çayırı karşısında dikili taş, iki kuyu arasındaki kızılcık ağacı, yol yanındaki direk, demirci vâdisinde ki çift kayalar ki bunun hukuku tevabiasından olan beyti Nuşef mezreası ve rükübis mezreası dahi bu zikrolunan hudut dahilindedirler.

Beytü'l-lâhim karyesindeki yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat mikdarındaki hissenin tamamı vakıftır. Bu köyün hududu komşularca malûmdur.

Beyt-i-cala karyesindeki yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat mikdarındaki hissenin tamamı vakıftır. Hududu ahâlice malûmdur, Halletü'l-cuz arazi kıtası ile resü'l-cüneyne arazisi de bu hudut dâhilinde olup onlarda da aynı haklar câridir. Remle tevabiinden Kenise köyü bu evkâf cümlesindendir. Hududu kıbleden sultan yolu ve sahrinç, şarktan sahil, keferita arazisi ve caaritedir, şimalden unnabe arazisi ile Kenise arasındaki vâdidir, unnabe harman yerlerine kadar devam eder, garpten yol, Sikke vâdisi, ve fakr yoludur.

Bi'rima-i ayn karyesinin tamamı da bu evkaf cümlesinden olup hududu kıbleden Acencul arazisi Azer kal'ası divarı, Uveyne pınarı, ve Cuzetür-re'sdir, şarktan beyt-i siyra arazisi, maznik, pınar, kal'a divarıdır, şimalden kal'a harabeleri arazisi, mezarlığa giden yol burak vâdisindeki sidre ağacıdır. Gârpten beyt-i şena arazisi, beyt-i şenare divarı, üzerinde salip bulunan kayadır.

Sebtare köyünde yirmi dört kırat asıldan on iki kırat miktarı hissenin tamamı vakıf olup hududu kıbleden arazisi ile Serfende arasındaki Sidre ağacı, tuzlu denize giden yoldur, şarktan arazisi ile azerya arasındaki sidre ağacı, kanatır köprüsüdür, şimalden vâdi, kızılcık ağacı, garpten keferiana arazisi, dikili taş ve direktir. Bu evkaf cümlesinden biri de unnabe köyünün tamamıdır ki, hududu kıbleden Berda kanalı, dikili taş, Berye mezreasına giden yol, Bukur kıyısı, şarktan harube arazisi, aralarında sahrinç bulunan iki incir ağacı, şimalden kep kör kal'ası çiftliği kıyısından Seyiha mezreasına giden yol, garpten Behlul ağacı civarındaki taş ve Hamme büküntüsü harebesidir.

Safriye karyesindeki yirmi bir kırat hissenin tamamı vakıf olup hududu kıbleden direk cevizi karşısındaki dar yol, Ledd köyüne giden yolun civarındaki dikili kaya, şarktan bu köy ile Sebtari arasından akan su mecrası, sebtare yolunda Cami kıtasındaki direk, şimalden saad ve Sait arazileri, aralarındaki dikili direk ve beyt-i decendir. Garpten beyt-i decen arazisi ve dikili taştır. Bu evkaf cümlesinden biri de Harita namındaki köyün tamamı olup hududu kıbleden Beliyn ve Decane arazisi, ırak hamam kırı, Eyüp Aleyhisselâm pınarı, şarktan decane arazisi ve Irakur'rahmedir, şimalden deyr-i amar arazisi, silsile, süs çayırı başı, garpten çıplak arazidir. Bu evkaf cümlesinden biri

de Cendas köyündeki yirmi dört kırat asıldan yedi kırat mikdarı hissenin temamıdır ki, hududu kıbleden Candas köprüsü, ledd ile ve arasındaki yerli dikili taştır. Şarktan beyt-i ârif arazisi, (...) bulunan sınır, Harar vâdisi; şimalden cami arazisi parçası, Harare gölü, Kefericins köprüsü, garpten Cendas köprüsüne giden mîri yoludur. Yine bu evkâf cümlesinden biri Yazder köyünün tamamıdır ki, hududu kıbleden Galit ve eski beyt-i kasaptır, şarktan Haruru ahmer yemiş ve incir bulunan sahrınç, Simon harbesi kıblesi, Sake menzili vâdisidir, şimalden Selme arazisi kıtasıdır, garpten Semad kuyuları kurbinde sidre ağacı, Saaber ağacıdır.

Bu cümleden biri de: Yahudiye karyesi tamamıdır ki, hududu kıbleden Musa sidresi karşısındaki direk, şarktan su akıntısı ve ebukebbaş arazisi yakınındaki Pelut ağacı, Ebu-mukbil gölü, şimalden sanober ve kızılcık ağacı, Pelut ağacı yakınındaki sahrınç, Şalga meşeliği civarındaki mengenedir, garpten su inişindeki büküntü, yabani keçi boynuzu ağacı, İsa Hurmalığı, Şeyh Ali kiraladığı yerdir. Bu cümleden biri de: Beyt-i decin köyündeki on sekiz kırat ve bir kıratın sekizde biri mikdarındaki hissenin tamamı dir ki, hududu kıbleden sidre ağacı, kumluk içi, Hasan oğulları hurmalığı, Sadun hiyar tarlası, şarktan yerli taş, dikili iki direk ve yoldur, şimalden yazder arazisine kadar su akıntısıdır, garpten Sake menzili, Simon büküntüsündeki ağaçlara, incir bulunan sahricedir.

Beyt-i şena köyünün tamamı vakıf olup hududu kıbleden sultan yolu, Neyne yatağı, iki yerde sıra taşlar, şarktan Salkıt köyü arazisi, Cami vâdisindeki kına kayası taşına, şimalden Berfilya arazisi, Caar sahrınci, çayır ortasındaki sıra taşlar, garpten Kenise köyü arazisi, salkıt pınarı karşısında ki sahrınçtır.

Bu evkaf cümlesinden biri de Rantaya köyünün tamamı olup hududu kıbleden üç adet sidre ağacı, ümmüs-sud köprüsü, Maskat ibni amih aşarı, sidreye ulaştıran amud, şarktan onun arazisi ile, Tıra arasındaki sidre, Kola ile arasındaki su akıntısındaki büyük taşlar, Benon sidresi, su bataklığı karşısında ki taş, şimalden yolun şarkındaki taş, büyük sidre ulaşan mecradaki direk, kandol sırtı, hakri hamdan sidresi, garpten yahudiye köyü arazisi, su akıntısındaki üç büyük kaya, Mukbil gölü, Ebukebbaş arazisi kurbindeki pelut ağaı, ve su mecrasıdır.

Na'lin karyesinde olan yirmi dört kırat asıldan on sekiz kırat mikdarı hissei şayianın tamamı vakıf olup hududu Şalta harabesi arazisi, maslap vâdisi süs çayırı şarktan deyrikadis arazisi, Mis hallesi silsilesi, tehlil çayırı, şimalden Şebteyn arazisi, Mâlik hallesi ocakları, harik mağarası, yol, sahil, hallei şaver vâdisi, garpten kına arazisi, oradan Ebigarip suyuna varır, niza' silsilesi, Galveş ağaçlığına, savahi silsilesi, keçi boynuzluğu, Fureyka' vâdisidir.

Bu evkaf cümlesinden biri de Nablis tevabiinden Kafon köyünün tamı olup hududu kıbleden gazalat mezreası ile arasındaki yoldur, şarktan keferiseb ile arasındaki sidredir, oradan su akıntısı sidresine, oradan şimal cihete doğru sazlığa, oradan iki amude varan yola, oradan mişelikteki sidreye, Kahvan tepesine, garbe doğru yine meşelik ortasında saz biten mahalle, büyük kal'aya, oradan şakaf tepeye varır. Bu hudut dahilindeki deyri selâm mezreası da bunun hukukundandır. Bu evkaf cümlesinden biri de Nablis tevabiinden Benisaab nahiyesinde Haşanetül-Cemasiyn mezreasının rubu' hissesidir ki, hududu kıbleden Baadaki kal'a, şarktan değirmen kapısındaki köprüden ibni neccar tepesine kadardır, şimalden Kılavye gölü olup oradan çam ağaçlarına varır, garpten hakiri cemize deresi olup bardak tepesine varır.

İş bu zikrolunanlar bil-umum hudut ve merafikile, tevabi ve levahıkı ile, yolları ve mesalikile, zikrolunsun olunmasun, yazılsun yazılmasun, diğer bil-umum hudut ve merafikile, tevabi ve levahiki ile, yolları ve mesaliki ile, zikrolunsun olunmasun, yazılsun yazılmasun, diğer bil-umum levazimi ile sahih ve şer'i surette, açık ve muteber yolda vakıf olup Fisebilillâh sadakadırlar. Bunların cümlesini sultanın mukarreblerinden olan (burada medhi muhtevi iki satır kadar elkab vardır-mütercim) Cafer ağa ibni Abdurrahim böylece ikrar ve itiraf etmiştir. Kendisinin işbu vakfı ikrara, tescil için rucu' davasına müşarünileyha vâkıfa hazretleri temiz niyyet ve safi maksatla iş bu zikrolunan hayratı ve onların mesâlihine sarf olunmak üzre bu akaratı, köyleri, müsakkafatı bil-umum hukuk ve merasimile, hudut ve levazımı il, şer'i şerif din-i münif ahkâmı gereğince vakıf namı altında dâhil olan her şeyi ile vakfeylemiştir..." VGMA,608/23:235/178.

5- Vakıf Görevlileri ve Hayır Hizmetleri

Vakıfla ilgili yapılan araştırmalarda görevlilerin icrâ edilen işin tabiatına göre; yönetici, ilmi ve bedeni görevliler şeklinde gruplandırıldıkları görülür.

Canlı işleyen bir müessese olan vakıf kurumu aynı zamanda akar–hayrat dengesi üzerine kurulu iktisâdi bir işletmedir. Gerçekleşti-

rilen hizmetlerin sürdürülebilirliği ve kalitesi için de istihdam edilen personelin niteliği oldukça önemlidir. Bu yüzden *ehli vezâif*in mesleki yeterliliği, ahlâki vasıfları, yapacağı iş ve alacakları ücretin belirlenmesi de vâkıfa aittir.

Bu bölümde günümüzde de varlığını az da olsa sürdüren meslek ve görevli türlerinin yanısıra günümüzde mevcut olmayan bir çok görevli türü ile karşılaşılmaktadır. Vâkıf burada öncelikle görevlilerde yapacağı iş gereği kişide uygun bulunması gereken vasıfları, görev tanımlarını, işin zamanını, alacakları ücretleri, uyulması gereken kurallar ve yaptırımları sıralar. Gerektiğinde yapılacak uyarıları, gerektiğinde verilebilecek cezaları, ve personelle ilgili oluşturulan denetim mekanizmâlarından söz edilir.

"...Zikrolunan mübarek makamlara gelince: onları vakfedüp bil-umum hukuk ile mesalihi malûme için tayin ve tahsis kılmıştır. Zikrolunan müstegallata gelince vakıfa hazretleri şart etmiştir ki, iş bu mevkufâtın cümlesinin mesâlihine bakacak, bina, tamir, istiğlâl yapmak, geliri toplayıp kabz ve hıfz etmek gibi işleri yapmak için âkıl, emin, kâmil, doğru düşünceli, iyi fikirli, akran ve emsaline faik, diyaneti kâmil, harama el uzatmaktan kaçınan, hizmetini ifada asla kusur işlemeyen, gelir ve gider hususunda üzerine aldığı vazifeyi lâyıkı ile ifâ eden bir kimse mütevelli nasb ve tayin olunup bu evkâfı en güzel şekilde işletir, tâmir eder, galleyi toplar, hiç bir işi ihmal etmez, vazifesini şer'an helâl olan surette ifa eder. Bunun vazifesi günde otuz kıt'a dır.

İş bu evkâfın mesâlihine bakmak üzere emin ve hizmete kadir, müstakim ve dindar beş adet câbi tayin olunup emanet ve istikamet üzere vakfa hizmet ederler, taksir ve hıyânetten kaçınırlar. Akşam sabah vakfın fâidesine ciddi surette çalışırlar, tahsil ettiklerini az çok her ne ise vakit uzatmadan derhal mütevelliye teslim ederler, bunlardan her birinin vazifesi altışar dirhemdir.

Emin ve mevsuk kimselerden yukarıda tafsil olunan sıfatlarla mevsuf, rakam ve kitâbet kâidelerini bilir, hesap günü Allahın azabından korkar bir kimse vakfına kâtip olup az çok, büyük küçük her şey'i tehir etmeden derhal yazar. Vazifesi on dirhemdir.(...) Müşarünileyha vâkıfa hazretleri şart etmiştir ki, mezkûr camii şerife ilim ve salâh ile marûf, hilim ve felâh ile mevsûf bir kimse imam nasb ve tayin olunup Kur'ân-ı Kerim tilâvetinde ve tecvid ilminde mâhir olması, Hanefi mezhebinde, sünnî itikâdında bulunması, namazın erkânını, vaciplerini, sünnetlerini, müstabahlarını, âdabını bilmesi şarttır. Müslüman cemaatine imam olup Namazlarını kıldırır, ezan hizmetine de riâyet eder. Vazifesi dört dirhem olur. Vâkıfa hazretleri yine şart etmişlerdir ki, temiz ahlâklı müstakim, vera' ve takva sâhibi, müvekkil kanaatkâr yumuşak huylu, anlayışlı, tatlı sözlü, güler yüzlü, halim, selim, öfkeden uzak, ırz ve namus hetkinden, kalp kırmakdan kaçınan bir kimse imarete şeyh olup yemek ahvâlini murâkabe eder, devam üzre mutfağa gelip bakar, vazifesi sekiz dirhem olur.

Diyanetle mevsûf, emanetle maruf bir kimse vekil-i harç olup imarette sarf olunan me'kûlat ve levâzımı satın alır, vazifesi sekiz dirhem olur. Salâh ve sıyanetle mevsuf iki emin kimseden biri imarette kilardar olup imaretin kilarını emanet üzere muhafaza eder, diğeri ise anbarcı olur, bunlardan her birinin vazifesi beşer dirhem olur. Bu hususları yazmak için bir kimse kâtip olup az çok harcanan her şeyi ihmâl etmeksizin vaktinde derhal yazar, vazifesi altı dirhem olur. San'atında usta iki kimse aşcı olup her zaman vazifelerine ciddiyyet ve sadakatle bakarlar, bunlardan biri aşcıbaşı olup vazifesi yedi dirhem, çırak olanın vazifesi ise üç dirhemdi. Dört kimse ekmekçi olup imarette ekmek yaparlar, bunlardan biri reis olup vazifesi altı dirhemdir, diğerlerinin vazifesi ise beşer dirhem olur. Bunların üçü çırağı olup her birinin vazifesi üçer dirhemdir. Tama' ve hırstan uzak iki kimse nâkib olup biri ekmekleri murâkabe eder, diğeri et ve yemek nâkibi olur. Vazifelerini matlup veçhile ifa ederler. Bunların her birinin vazifesi beşer dirhem olur. İki kimse kâse yuyucu olup bunlardan her birine her gün üçer dirhem verilir. Üç kimse çanakçı olup çanaklara bakarlar, bunlardan her birine günde üçer dirhem verilir. İki kimse buğday ve pirinç ayıklayıcı olup her birinin vazifesi üçer dirhem olur. Bir kimse buğday ve pirinç tartıcı olup vazifesi üç dirhemdir. Bir kimse Buğday ve pirinç tartıcı olup vazifesi üç dirhemdir. Bir kimse buğday döğücü ve kabuğunu ayıklayıcı olup vazifesi altı dirhemdir. Bir kimse değirmenci olup imâretin ununu öğütür, vazifesi altı dirhemdir. İki kimse buğday eleyici olup unu elerler bunlardan birinin vazifesi dört, diğerinin vazifesi üç dirhem olur. Bir kimse bulgur döğücü olup vazifesi iki dirhemdir. Diğer iki kimseden biri un işleri ile meşgul olup Buğdayı ambardan değirmene götürüp un yapıldıktan sonra tekrar imarete getirir, vazifesi dört dirhemdir, diğeri ise mutfağın sikâyesine kâfi miktarı su getirir, icabında buka'i şerife önlerine su serper, vazifesi, üç dirhemdir. Diğer dindar ve temiz bir kimse kayyım ve kandilci olup odaların hizmetini görür, cami-i şerifi süpürüp temizler sabah olunca kapıyı açar, akşam karanlık basınca kapıyı kapar, mumları ve kandilleri ihmal göstermeksizin vaktinde yakar, vazifesi beş dirhemdir. Emin, dindar hizmete kadir bir kimse hancı, ferrâş ve bevvâb olup imaretin hanında hizmet görür, mutad işleri yapar, vazifesi dört dirhem olur. Diğer bir kimse bevvâb olup mutfakta iş görür, aşhanenin kapısına bakar, vazifesi dört dirhemdir. Diğer bir



kimse ferrâş olup aş-hâneyi, mutfağı, imaretin haremini temizler, oradaki çöpleri kaldırıp çöplüğe atar, vazifesi dört dirhemdir. Diğer bir kimse dülger ve taşcı olup evkâfın tamire muhtaç yerlerini tâmir eder, ihmal ve tekâsül göstermeden bu işleri vaktinde derhal ifa eder, haleldar olun yerleri tamir eder. Zira küçük bir halel, büyük işlere ve zararlara yol açar. Onun için en küçük bir tâmiri bile ihmal etmez, vazifesi beş dirhem olur. Bir kimse dahi hamamlarda meremmetçi olup yazıldığı veçhile bozulan yerleri kusursuz tamir eder, vazifesi dört dirhemdir. Bir kimse suyolcu olup hamamların ve imaretin suyollarını tamir eder vazifesi dört dirhemdir. Kimse dahi sayrefi[5] *olup vazifesi dört dirhemdir. Kandil yağı için günde iki dirhem tayin olunmuştur..."* VGMA,608/23:235/178.

Vakfiyelerde özellikle padişah, hanım sultan ve bazı vezir ve paşalara ait vakfiyelerde ayrı bir bölüm olarak ele alınabilecek kadar kapsamlı hayır hizmetlerine yer verilir. Vakfiyelerin bu kısmında mevlüt okutulması, zebh/kurban kesilmesi kıyafet dağıtılması, yemek verilmesi, misafirlerin ağırlanması, memlük-i müdebber kılma/köle azat etme, ikmâl-i tahsil/öğrencilerin tahsili, seyri teferrüc/seyri mesir/öğrencilerin pikniğe götürme, Mekke –Medine'de yapılan hizmetler, dini iş ve işlemlerle ilgili yapılan ritüeller anlatılır.

Yine bu bölüm başlığı altında ele alınan diğer bir konuda zevâid-i vakıf/galle fazlası /gelir fazlası'dır. Bütün vergi ve giderler ödendikten sonra arta kalan gelirin nasıl değerlendirileceği konusunda şart-i vâkıf/vâkıfın şartları belirtilir. Vâkıf, kendinden sonraki nesillere pay bırakacaksa bunun dağılımını ne şeklide yapacağını açıklar. Bu bazen evlâdı, bazen evlâd-ı evlâdı, bazen evlâd-ı evlâd-ı evlâdına, batın tertibi, zükur /erkek evlâdı, inas/ kız evladı, ahfadı/torunu, cariyesi, utekâsı/kölesi şeklinde karşımıza çıkar. Bazen de vâkıf evlada hiç birşey bırakmadan bu fazlayı tamamen hayır hizmetlerine tahsis eder. Paranın oran olarak paylaşımında da yine o günün terimleri ile miktarları bildirir. Örneğin, alesseviye/eşit, nısfı/yarısı, rub'u/çeyreği, mâfaradallahi/Allah'ın farz kıldığı gibi, erkeğe iki kıza bir hisse şekilde tanımlar vardır. Bazen vâkıf, fazla ile vakfa akar alınmasını şart kılabilir, Bazen de kişilere veya bazı yerlere (belde halkı, Mekke –Medine vb.) tahsisatlar yapar. Vâkıfların yaptıkları bu tahsisatlardaki tanımlardan bu dönemin para, ölçü ve tartı birimleri, yemek kültürü hakkında da önemli bilgiler edinilmektedir.

En önemlisi de vâkıfların vakfiyelerinde vakfın gelirinden, gerek hayrat gerekse akar binaların onarımı (rakabe) için para ayırdıkları görülür.

'...İş bu zikrolunan şartlara ve kaidelere riayet olunduktan sonra Cenab-ı Hakk'ın ihsan buyurmuş olduğu galle ve gelirden evvelâ vakfın rakabesinin tamirine sarf olunur. Gerek müsakkafat ve gerekse hayrat makamları tamir olunduktan sonra kalan hâsılat aşağıda sırası gelince beyan olunacağı veçhile diğer masarif mahalline sarf edilir (...)Müşarünileyha vâkıfa hazretleri şart etmişlerdir ki: zikri geçen imarette Cuma gecelerinden başka gecelerde iki defa yağlı çorba pişirilir, sabahları pirinç çorbası, akşamları bulgur çorbası yapılır. Cuma geceleri ise sabahları bulgur çorbası pişirilir, akşamları ise aşağıda zikrolunacak nefis yemekler hazırlanır. Pirinç çorbası için her nevbette temiz pirinçten yirmi Kudüs batmanı tayin etmiştir ki, İstanbul okkası ile kırk okka pirinç tutar. Tereyağı üç batman yani altı okkadır. Üç okka nohut, dört okka soğan, altmış batman odun yani 120 okka tutar, iki buçuk batman tuz, yani beş okka tutar, yirmi beş batman yani elli okka yoğurt, maydanus parası olarak dört dirhem tayin etmiştir. Bulgur çorbası için her nevbette dört Kudüs batmanı buğday tayin etmiştir. Üç batman yani altı okka tereyağı, beş okka tuz, iki batman soğan, yetmiş Kudüs batmanı odun tayin eylemiştir. Üç okka kimyon, bir buçuk batman nohut tahsis etmiştir. Yine şart eylemiştir ki, Cüm'a geceleri dâne pirinç ve zerde nâmı ile marûf olan yemekler pişirilecektir. Bunların havayici ve malzemesi için altmış iki Kudüs batmanı yani yüz yirmi dört okka pirinç, otuz beş batman yani yetmiş okka koyun eti, on üç buçuk batman yani yirmi yedi okka tereyağı, dört okka nohut, soğan yine bu mikdar, doksan batman yani yüz seksen okka odun kırk dirhem vezni büber dört buçuk batman yani dokuz okka tuz, onal-

tı buçuk batman yani otuz üç okka bal, zağfran bahası olmak üzere on dört dirhem şart ve tayin eylemiştir.

Yine vâkıfa şart etmiştir ki, mübarek Ramazani şerif gecelerinde dahi dâne pirinç ve zerde namı ile maruf olan bu yemekler işbu tafsil olunan veçhile hazırlanacaktır. Aşura günü, ise dört kazan dolusu aşûra namı ile maruf olan çorba bütün levazım ve havayici ile yapılacak, Kudüs'deki ulemaya, fukaraya, sulehâya umumen tevzi' edilecek ve buna lâzım olan şeyler vakıfdan sarf edilecektir. Yine vâkıf şart etmiştir ki, her gün imarette fodula namı ile maruf olan ekmek yapılacaktır. Bunun her biri pişdikten sonra doksan dirhem gelecektir. Her gün bu mikdarda iki bin fodula yapılacaktır. Bunun için de elli beş batman yani yüz on okka odun, üç batman yani altı okka tuz, tayin eylemiştir.

Yine müşarünileyha vâkıfa hazretlerinin şartları cümlesinden dir ki, mezkür odalarda sâkin olan mücavirlerden her birine her gün akşam sabah birer kepçe mikdarı yemek verilecektir. Bir'de ekmek verilecektir. Cuma geceleri ise bu mikdara birer parça ekmek ilâve olunacaktır. Mescidi şerif, imareti âmire ve saire hademesinden her birine tarzı mesbuk üzere birer yemek, ikişer parça ekmek verilecektir. İmaretten kendilerine hisse verilecek olan o hademe-i hayratın isimleri şunlardır: imam, vakfın kâtibi, şeyh, vekil-i harç ve kâtib-i kilârdar, anbarcı, iki aşcı ve çırakları, ekmekçiler ve çırakları, iki nakib, iki kâse yuyucu ve murakıpları, ölçekçiler, pirinç ve buğday ayıklayıcılar, buğday döğücü, câbiler, değirmenden unu getiren, değirmenci, bulgur çeken, elekçiler, sikâyeye su getiren, kayyım, hancı, mutfak ve yemekhânenin bevvâbı, iki ferrâş, iki meremmetçi, bir su yolcudur. Müşarünileyha vâkıfa yine şart eylemiştir ki, akşam sabah olmak üzere fukara, biçâre, zuafâ ve muhtaçlardan yemekhâneye gelen dört yüz nefer kimseye iki yüz tas yemek verilir, iki kişiye bir kap yemek düşer, bu yemekler de mücavirlere verilen miktarda aş ve et bulunur. Her birine bir ekmek verilir. Vâkıfenin şartı şöyledir ki: hariçten isteyen kimseye yemek verilmez, ancak hademeler müstesnadır. Bu hususta hiç bir şefaatçı ve vâsıta kabul olunmaz, iltimas yapılmaz. Her kim bu şartlara aykırı gelip de muhalefet ederse almış olduğu şey gadabı muciptir, haram ve zehir olur. Âhiretde azaba duçâr olur. Yine müşarünileyha vâkıfa şart etmiştir ki, iş bu zikrolunan evkafının cümlesi umuru kendi aydın re'yleri ne bağlıdır. Onlarda dilediği veçhile, istediği şekilde tasarruf eder. Bu hususta uzaktan yakından ona kimse münazaa edemez. Mesâlihini idarede, masraflarını tayinde, gallelendirme hususunda, vazifeleri azaltıp çoğaltmada, miktarında nasıp ve azilde vesâir umurda müstakillen hareket eder, dilediğini yapar, şartlarını bozar, değiştirir, daha faideli ve yararlı gördüğü şekle koyar, maslahat ve tedbir neyi icâb ederse öyle hareket eder, iş bu masârıftan artan fazladan dilediği gibi kendisi faydalanabilir. Buna kimse itiraz edemez. Hayratta olduğu müddetçe bu umurun hepsini yapabilir, ölüm kadehinden ecel şerbetini için de Allah dar-ı selâma davet ediyor nidasına icabet edince tevliyet işi zamanın vâlisinin reyine mufavvaz olur. O da bu hususta adil ve ihsan ile emirden ayrılmayarak ahlâkı mardiye ile muttasıf olan emin bir kimseyi mütevelli nasb ve tayin ederek iş bu vakfın umurunu idareyi ona verir. Oda zikrolunan veçhile evkafın hizmetini görür, onun hiç bir umurunu ihlâl etmez. Diğer cihetler de

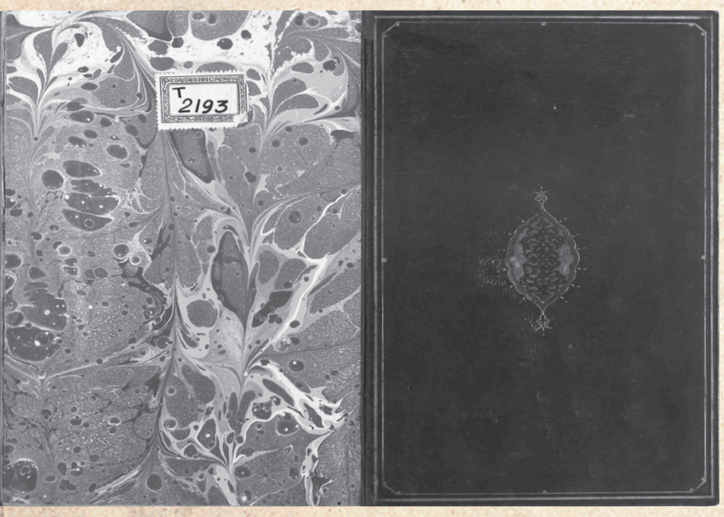

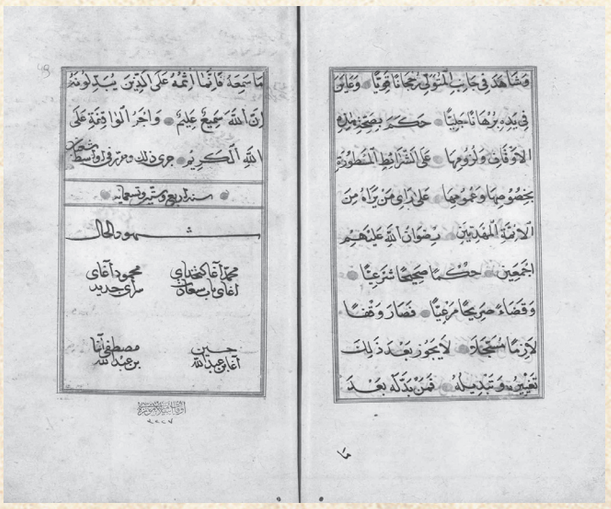



ehliyet ve istihkak sahibi olanlara teslim edilir.

Büyük şanlı vâkıfa şart etmiştir ki, istanbul'da her kim Babü'ssaade emiri yani kapı ağacı olursa iş bu evkafına hasbî nâzır/ücretsiz denetleyici olalar. Her sene sonunda mütevelliden evkafın hesabını alıp göreler. Masârıf ve vazifelerden artanı mütevelli nazıra teslim eder, nâzır oda onu son derece ehemmiyetle hıfzeder. Bu rakabenin tamiri ve ıslahı için muhafaza olunur. İhtiyaç zamanında yani yangın, zelzele vesâir âfat vuku' bulursa, o zaman rakabenin aslına sarf olunur..." VGMA,608/23:235/178.

6-Teslim/Tesellüm- Sıhhat ve Lüzum

Vâkıflar kurdukları vakıfları İslam hukuk kurallarına uygun olarak bir kadı veya bunun temsilcisi huzurunda kurarak, onayını alırlar. Bu bölümde ise, vakfiyede bu işlemlerden sonra vâkıf bütün bu hükümleri tamamlayıp şahitler huzurunda tescil mütevellisine vakfın teslimini yapar. Bilindiği üzere İslam hukukunda diğer bir deyişle, sünni islâm hukuk kuralları başlıca iki kaynağı Kur'an ve sünneti esas alır. Ancak bu kaynaklar tam anlamıyla bir kurallar bütünü sunmadığı için İslam hukukunda büyük ölçüde içtihat (yorumlama) yöntemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için de hukuki delillere mantık yoluyla ulaşma (kıyas) ve hukuki bir kararın geçerliliği hususunda bir kuşak ulema arasındaki görüş birliği sağlama (icmâ) yöntemi, hukuki kaynak statüsü kazanmış ve 13. yüzyılda resmen kabul gören dört mezhepte şekillenmiştir.

Vakfiyelerin de hukuki bir statü kazanması açısından en yetkili kişi olan Kadı, vakfın şer'i hukuk hükümlerine göre kaidelere uygun mu, vakf-ı sahih/sahih vakıf (doğru), vakf-ı gayrı lâzım (gerekli) mi olduğunu bu konuda verilmiş yukarıda sözü edilen dört mezhebin din âlimlerinin görüşlerine dayandırarak müessesenin şeriata uygunluğunu belirterek hükmünü verir.

'...Müşârünileyhâ vâkıfanın vekili ikrar ve itiraf etti ki, bu zikrolunan evkâfın cümlesini vâkıfa mülkünden çıkardı, ondan mülkiyet elini çekti ve onları tescil mütevellisi yaptığı akran ve emsâlin medâr-ı iftihârı Haydar kethüda bini Abdurrahman nâmındaki zâta sahih ve şer'i surette kavânin-i şer'iyyeye uygun olarak mani'den hâli bir şekilde teslim etmiştir. O da ondan böylece teslim almıştır. Bu hususların böylece açık ve muteber yolda cereyan ettiği ikrar ve itiraf olunmuş, mütevelli tarafından da tasdik edilmiştir.

İş bu raddeye gelmişken, mumaileyh vekil, müvekkilesi namına iş bu vakıfdan rucu' edüp onu geri almak istedi, çünkü İmâm-ı Âzam Ebu Hanifeye göre (burada medhi muhtevi iki satır elkâb vardır.-mütercim) vakıfdan rucu' sahihtir. Mütevelli de büyük imamlardan vakfın lüzumuna kâil olanların kavline dayanarak buna itiraz etti. Aralarında niza' uzadı da uzadı. Nihayet iş bu vesikanın üstüne tevkiini koyan hâkimin huzurunda mürafaa oldular. O'da şer'i mes'eleleri halletmedeki üstün maharetini göstererek niza' mahallini inceden inceye tetkik etti. Mütevellinin hüccetini daha kuvvetli buldu. Bunun üzerine iş bu evkafın yazıldığı veçhile umum ve hususunda sıhhat ve lüzumuna hükmetti. Böylece bu evkafın cümlesi sahih ve şer'i surette, açık ve muteber yolda sıhhat ve lüzumuna hükmolunmuş lâzım, müebbed, müseccel birer vakıf oldular..." VGMA,608/23:235/178.

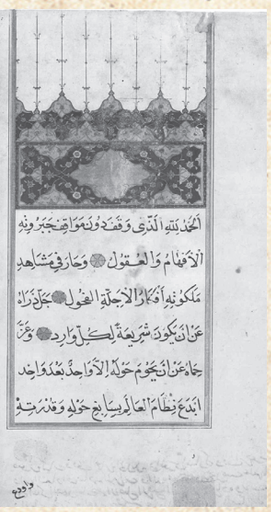
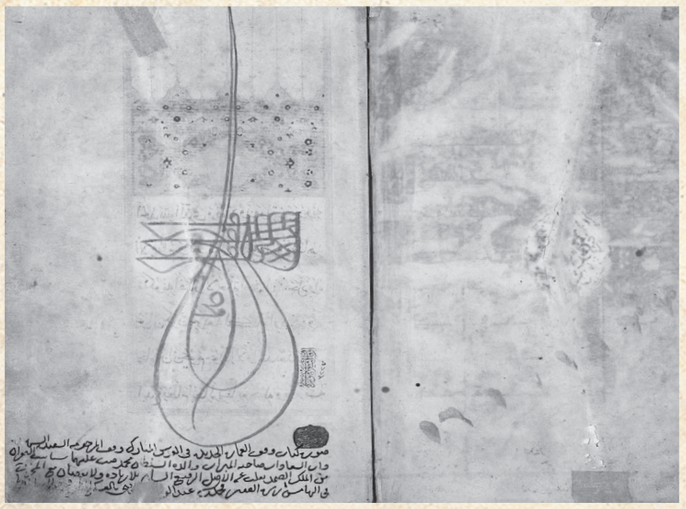
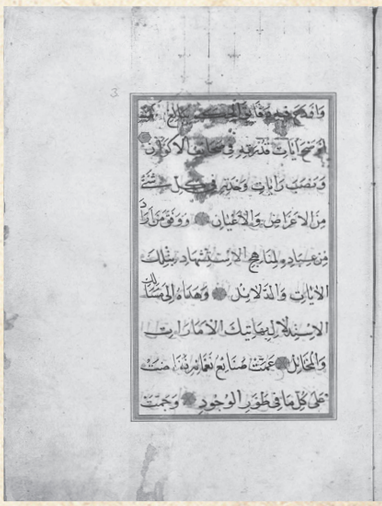
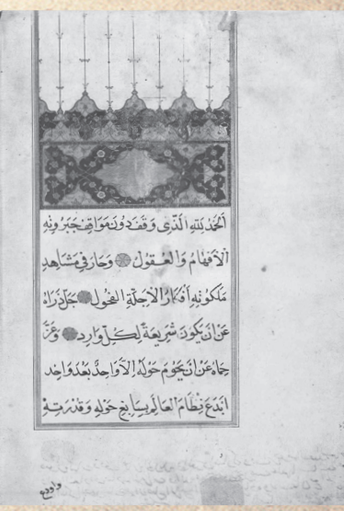

7- Vâkıfın Dua veya Bedduası

Burada vâkıfın vakfının devamı için bazı kurallar sıraladığı görülür. Bunlardan bazıları hayır dua, bazıları da beddua seklindedir. Vâkıfın vakıf hizmetlerinde gerek yönetici gerekse diğer görevlilere/vazifelilerine hem vakıf hizmetlerinin yürütülmesi sırasında doğru ve dürüst ve hizmeti aksatmamaları için hem de onların ahiret hayatları ile ilgili bir uyarıdır. Vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getirmeyen, ona ihanet eden, onu gayesinin dışında kullanan idareci ve görevlilere de beddua edilmektedir. Vakfı kötüye kullanan, onu değiştiren, bilerek zarar veren, gelirlerinin azalmasına sebep olan, haksız olarak vakıf malından yiyen vs. gibi, vakfa kötülüğü dokunan veya dokunacakları hedef alır. Gerçekten, sonsuzluk düşüncesi üzerine kurulan vakıflarda, vâkıfın *dâr-ı bekâya irtihalinden*/ sonsuzluk alemine göçmesinden yani ölümünden yüzyıllar sonra vakfını müdahalelere karşı koyması mümkün olmadığını bilerek, belki de kul olmanın acziyetiyle bunu ancak yine dînî duygularla ifade ederek yapmak zorunda olduğunun bir göstergesidir. Bunun içindir ki o, Allah'ın, Peygamberlerin, meleklerin, insanların ve bütün mahlûkatın lânetinin, vakfını değiştirenin üzerine olmasını dileyerek, yaradana havale eder. Bu sebeple vakfiyelerin sonuna bakıldığı zaman, bazı vakfiyelerde böyle bir beddua kısmı yer alır ki, bu inanan insan için manevî bir tehditdir.

'...Bundan böyle tağyir ve tebdili asla caiz değildir. Bunu işittikten sonra herkim tebdil ederse vebali ancak o tebdil edenlerin boynuna olsun. Allah işidir ve bilir, vâkıfın ecri de Kerim olan Allaha aittir, Bunlar 964 senesi Şaban ayının ortalarında cereyan etmiş ve yazılmıştır..." VGMA,608/23:235/178.

Genellikle çoğu vakfiyenin sonunda şu ayetin yer aldığı görülür.

فَمَن بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Onu işittikten sonra kim değiştirirse, gunahı değiştirenlerin uzerindedir. Kuşkusuz Allah işiten ve bilendir..."(Kur'an-ı Kerîm, 2/181).

Vakfiyelerin çoğunda bu yedi bölümün sonunda *şuhud'ül hâl* /hal şahitleri/duruma şahit olanlar şeklinde bir bölüm dikkati çeker. Bunlar vakfın gerçekleşmesinde Kadı'nın karar alma sürecini etkilemeyen ancak, Kadı'nın doğru karar vermesi için mânen bir baskı grubu oluştururlar. Bunlar vakfın mahkemede kurulma seyrini takip eden *huzzâr-ı meclis*/ meclisde hazır bulunan ve metnin altında isimleri yer alan *vücûh-i belde*/ beldenin ileri gelenleri, *müntehâb-ı cemâat*/seçilmiş kişilerdir. Burada şahitlerin mesleki unvanları ile birlikte *ma'lûmü'l-esâmi*/isimleri bilinen kişiler en az ikiden başlayıp 30'a kadar yükseldiği örnekler mevcuttur. Bunlar *Udulu'l Müslimin* şeklinde de ifade edilirler (Aydın, 2014:352).

Bazı vakfiyelerde baş kısımda bazen de vakfiyenin sonunda vakfiyenin sicile kaydedilmesine ilişkin bazen bir paragraflık, bazen iki satırlık bir bölüm yer alır. Burada kısaca vakfiyenin içeriği hangi muhasebeye ne zaman kimin tarafından, hangi fermanla kaydolunduğu bildirilir.

Söz konusu vakfiyenin en arka sayfasında;

"... 24

Kuyud-u Vakfiye Numarası Hulâsa-i Vakfiye Vakfiye-i selase-i ve işrûn

1372 2910

Mücedden Anadolu 144

iş bu vakfiye Şûrayı Evkâfın 16 Mart 1224 tarihli kararına müsteniden 14 Cemaziel ahire1336 tarihinde sudur iden irâde-i aliye



mucebince kayd ve tescil kılınd Fi 29 muharrem 1338

Hilmi Esas 20/2121

Kaydı mahallerine şerh verilmiştir. 17 Şubat 1335

*..."*şeklinde sicil kaydı yer almaktadır.

Sonuç:

Osmanlı Devletinin yönetim anlayışı; yöneticinin ya da padişahın tebasının can ve mal güvenliğini sağlamakla yükümlü olması, diğer yandan da tebanın yöneticisine karşı itaati üzerine kurulu bir düzenden oluşmaktaydı.

Dünyaya örnek olmuş bir vakıf medeniyetinde, vakıf kurumu ile birlikte toplumun eğitim, kültür, sağlık ve her türlü sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında yönetici sınıfın vakıflar kurarak topluma örnek oldukları, toplumda adalet başta olmak üzere dirlik ve düzenin sağlanmasında önemli katkılar sağladıkları görülür.

Bu kurumların işleyişinde her basamakta etkili olan bütün disiplinlerle içiçe olan kurum ise hukuktur. Vakıf kurumunun işleyişinde de kurumun anayasası hükmündeki vakfiyelerin, vâkıfın şartları doğrultusunda yüzyıllara hükmedebilecek bir öngörüyle ve dönemin hukuk kurallarına uygun bir düzene göre oluşturuldukları âşikardır. Söz konusu vakfiye analizinde bir örneği verilen Haseki Hürrem Sultan'ın kurduğu vakıflar misâli, Osmanlı döneminde bazı büyük vâkıf veya vâkıfelerin İslam dininin kutsalları arasında yer alan Kudüs için de vakıflar kurduğu, hayratlar inşa ettiği, akarlar tahsis ederek hayır hizmetleri götürdüğü ve bunları günümüzün ifadesiyle kendi diplomatika kurallarına gore oluşturulmuş kurallar çerçevesinde kaleme alarak belgelere aktardıkları gözlenmektedir.

Her biri hukuki birer belge olan vakfiyeler ve içeriklerinde yeralan metinler, bir cihan devleti olan Osmanlı'nın sahip olduğu coğrafyalara imzasını atan ve yüzyıllara direnerek günümüze ulaşabilen vakıf anlayışıyla vücuda getirilmiş *âsâr-ı âtika*, günümüz deyimiyle eski eserlerin inşâ süreci ve bu sürecin işleyişinde nasıl sağlam bir temele oturtulduğunun göstergesidir.

Bu bağlamda vakfiyelerin daha detaycı bir şekilde ele alınmasıyla, Sanat Tarihi ve onunla ilişkili mimarlık, müzecilik gibi disiplinler için olduğu kadar diğer bütün disiplinler için de ufuk açıcı yeni açılımlar sağladıklarına şahit olunacaktır.

Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet(2012). *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Özel Hukuk* 2, C.III, İstanbul.

Aydın, Mehmet Âkif (2014). *Türk Hukuk Tarihi* (Genişletilmiş 2.Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.

Berki, Ali Himmet (1965).Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti", *Vakıflar Dergisi*, 6, 5-7.

Cantay, Gönül (1994)."Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 147-162.

Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988, Ankara.

Sınger, Ammy(2004).*Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te bir Haseki Sultan İmareti*, İstanbul.

Şemseddin Sami, *Kāmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi,* Ankara.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defteri VGMA,608/23:235/178., (VGMA,617:160/82).

http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;38;tr

Dipnotlar

2 Taş üzerine yazılan, sonradan okunarak kağıt üzerine aktarılan vakfiyenin altına düşülen kayıtta şu bilgiler yer almaktadır.

"...Kütahya'da defn-i hâki ıtırnâk olan Yakub Çelebi Veledi Germiyan tâbe sarah hazretlerinin imâreti meyânında inşâ ve ihyâ etmiş olduğu medresesi derununda mevzu' ve merkûz mermer vakfiyede muharrer ibârat-i mevcûde ile amel olunarak muhâsebât-i vakfiyenin mezkûr vakfiye münderecati mevcude ve anda mevcud olmayan içinde kuyudi defteri hâkani ve elyevm mürtezika yedlerinde mevcud berevat-i âliye mantûk-ı celilesiyle itrâ ve her birlerimiz hissesi ol vechle tefrik ve taksim olunmasını cümlemiz razı olduğumuzdan ve vakfiye-i mezkûrun mahall-i mevzuuna varılarak mürûr-ı zaman ile bazı yerleri şikest olmuş ve tahtâni ciheti okunmaz bir hale gelmiş ise de okunabilen mahall-i balaya arz ve terkim kılınmış olduğunu tasdiken işbu zeyle temhîr kılındı 21 Rebiul-ahir 306 ve 13 Kanunevvel 304 ... (VGMA,617:160/82).

3 * Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi VGMA şeklinde kısaltılmıştır.

4 * Bu makalede ele alınan Hürrrem Sultan'ın Arapça vakfiyesinin orijinali Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (TİEM)2193 Env. Numarası ile kayıtlıdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde dijital kopyası mevcuttur. Aynı vakfiyenin bir sureti de VGMA,608/23:235/178'de kayıtlıdır. Türkçe çevirisi de aynı numara ile defterde yer aldığı için kısım örnekleri sonunda bu numara verilmiştir.

5 Bazı vakıflarda da vakfın paralarını işleten idare eden görevlilere verilen ad olup, *sarraf/sarraf-ı vakf* şeklinde de geçer. (VGMA, 744:112/29). 1219 H./1804 M.

KUBBETÜ'S-SAHRA VE TÜRKLER

Ali KILCI
Vakıflar Uzmanı



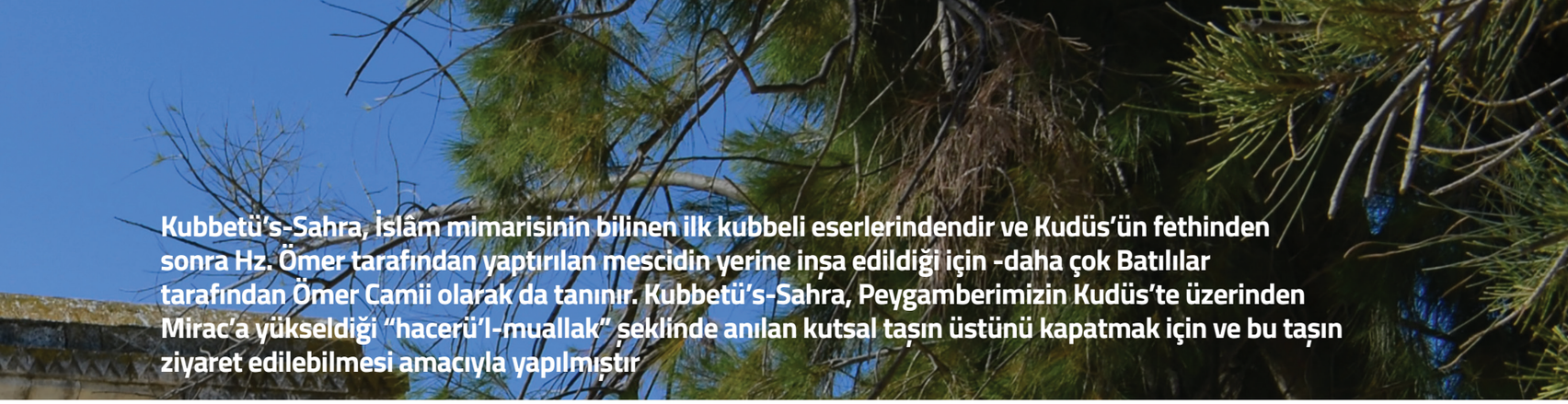

Kubbetü's-Sahra, İslâm mimarisinin bilinen ilk kubbeli eserlerindendir ve Kudüs'ün fethinden sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiği için -daha çok Batılılar tarafından Ömer Camii olarak da tanınır. Kubbetü's-Sahra, Peygamberimizin Kudüs'te üzerinden Mirac'a yükseldiği "hacerü'l-muallak" şeklinde anılan kutsal taşın üstünü kapatmak için ve bu taşın ziyaret edilebilmesi amacıyla yapılmıştır

İslam'ın ilk kıblesi ve Hicaz'dan sonra üçüncü kutsal mekanı olan Kudüs'teki Harem-i Şerif denilen alanda yer alan büyüklü küçüklü çok sayıdaki yapıdan Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra Müslümanlar için önemli iki yapıdır. Kudüs'te Müslümanlar tarafından yaptırılan ilk mimari eser, Mescid-i Aksa'dır. Mescid-i Aksa'nın hemen yanında ve ondan daha yüksek bir noktada yer alan Kubbetü's-Sahra kubbesi ile onunla yarışır. Her iki yapı nedense çoğu zaman bir biri ile karıştırılır. Çeşitli yayınlarda genellikle kasıtlı olarak, bazen de bilmeden Mescid-i Aksa diye Kubbetü's-Sahra'nın resmi verilir. Halbuki her iki yapının mimari şekli, fonksiyonları birbirinden çok farklıdır. Mescid-i Aksa adından da anlaşılacağı gibi bütünüyle bir mabettir. Kubbetü's-sahra, İslâm mimarisinin bilinen ilk kubbeli eserlerindendir ve Kudüs'ün fethinden sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiği için -daha çok Batılılar tarafından- Ömer Camii olarak tanınır. Kubbetü's-sahra, Peygamberimizin Kudüs'te üzerinden Mirac'a yükseldiği 'hacerü'l-muallak" şeklinde anılan kutsal taşın üstünü kapatacak için ve bu taşın ziyaret edilebilmesi amacıyla yapılmıştır[1]. Emeviler devrinde yapılmış olmış olan Kubbetü's-sahra geçmişte ve günümüzde bütün Müslümanlar için sembol bir yapı olup bu yönü üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır[2]. Mimari şekli ile daha çok abidevi bir mezar anıtını andıran Kubbetü's-Sahra, İslam mimarisinin ünik yapılarından biridir.

Kubbetü's-Sahra'nın inşasına Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın görevlendirdiği Recâ b. Hayve ile Yezîd b. Sellâm tarafından 66 /685-86 yılında başlanmış, yapılması 72/691 yılında tamamlanmıştır[3]. Bizans ve Sasani etkilerinin de görüldüğü Kubbetü's-Sahra'nın kitabe ve mozaikleri aslında bu yapının, daha önce Musevîliğin ve Hıristiyanlığın hâkim olduğu Kudüs'te yeni gelen İslâm dinini ve o dinin devleti olan Emevî varlığını kanıtlamak amacıyla yapıldığı söylenebilir[3].

Sekizgen planlı, dıştan çinilerle süslü, simetrik, abidevi bir yapı olan Kubbetü's-Sahra, altın varak kaplamalı büyük kubbesi ile dikkat çeker. Yapının beden duvarları dıştan sağır görünümlü olup, sadece kubbe kasnağında sıralanmış 16 adet pencere ile aydınlanır. Kubbetü's-Sahra'nın beden duvarlarının alt kısımları mermer, üst kısmı kubbeye kadar çinilerle kaplıdır. Dışa kapalı olan duvarları, sadece dört ana yön ile güney doğu ve güney batı yönlerinde yer alan birer kapı ile dışa açılır. Ana yönlerdeki kapıların önünde çinilerle süslü kemerli birer sundurma olup diğer iki kapı sade birer açıklıktır. Duvarların üstünden ortaya doğru yükselen eğimli çatısı ortadaki yüksek kubbenin tanburuna bitişir. Dıştaki kapalı duvara karşılık, Kubbetü's-Sahra'nın içinde iki kademeli baldaken bir kuruluş vardır. İçerideki ilk baldaken kuruluş, birbirlerine kemerlerle bağlanmış sekiz ayak ve aralarındaki ikişerden onaltı sütunla desteklenmiş sekizgen kuruluş yapının eğimli tavanını taşımaktadır. Yapının ortasında, kutsal taşın etrafında sıralanmış birbirlerine kemerlerle bağlanmış, dört ayak ve aralarındaki üçerden oniki sütunla meydana getirilen içteki diğer baldaken kuruluş üstteki yüksek kubbeyi taşımaktadır. Sütun ve ayakların üstündeki kemerler antik başlıklara oturmaktadır. Yapının içinin üst kısımları boş yer bırakılmadan, zengin kalem işi tezyinat ve mozayiklerle süslenmiştir. Orta mekandaki 'Sahre" denilen kutsal taş, düzensiz bir şekle sahip olup üst kısmı kendi halinde bırakılmıştır. Taşın altında, güneydoğudaki bir oyuktan on bir basamaklı merdivenlerle inilen, içi yontularak düzeltilip genişletilmiş mağara bulunmaktadır. Bu mağaradaki düz bir mermer blok üzerine işlenmiş mihrap, İslâm sanat tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır[4].



Sekizgen planlı, dıştan çinilerle süslü, simetrik, abidevi bir yapı olan Kubbetü's-Sahra, altın varak kaplamalı büyük kubbesi ile dikkat çeker. Yapının beden duvarları dıştan sağır görünümlü olup, sadece kubbe kasnağında sıralanmış 16 adet pencere ile aydınlanır. Kubbetü's-Sahra'nın beden duvarlarının alt kısımları mermer, üst kısmı kubbeye kadar çinilerle kaplıdır.

Kubbetü's-Sahra, yapılmasından sonra geçirdiği değişiklikler yanında çeşitli tadilat ve onarımlarla günümüze kadar gelmiştir. Haçlılar Kudüs'ü işgal edince yapıyı kiliseye çevirmişlerdir. Salahaddin Eyyubi(1171-1193) 1187 yılında Kudüs'ü Haçlıların elinden aldıktan sonra Kubbetü's-Sahra'yı yeniden yapılırcasına baştan aşağıya yenilemiştir[5]. Bu onarımın kitabesi kubbenin iç kısımlarındadır. Diğer Eyyubi hükümdarları ve Memlük sultanları gereken bakım ve onarımları yaptırmışlardır[6]. Memlük sultanı I. Baybars (1260-1277) 13. Yüzyıl sonlarında mozayikleri, 1318 yılında Nasır Muhammed (1293-1294) yapının içindeki bazı süslemeleri onartmıştır., Sultan el-Melik Zahir Çakmak (1438-1453), 1447 yılında Kubbetü's-Sahra'nın yanan kubbesini yaptırmıştır. Memlük dönemi onarımlarının sonuncusu 1509 yılında Melik Eşref Kansu Gavri(1501- onarımıdır[7]. Bu onarıma ait olması gereken kitabe, güney kapısı kenarındaki mermer kaplama üzerinde yer almaktadır.

Kubbetü's-Sahra'da önemli Türk izleri bulunmaktadır. Kubbetü's-Sahra'nın içi ilk yapıldığı Emevi devri özelliklerini, dışı Osmanlı devri özelliklerini taşımaktadır.

Yapıda Mimar Sinan ve diğer Osmanlı mimarları eliyle olmak üzere çeşitli onarım ve tadilatlar yapımıştır. Osmanlı devri sonlarında Mimar Kemaleddin ve en son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü mimarlarından Ali Saim Ülgen Kubbetü's-Sahra'da onarım çalışmaları yürütmüşlerdir[8].

Kudüs'ün Osmanlıların eline geçmesinden sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın(1520-1566) yaptırdığı çalışmalara Mimar Sinan'ın da katıldığını Evliya Çelebi bildirmektedir. Ona göre Sultan mübarek bir gecede Peygamberimizi rüyasında görmüştür. " Yâ Süleymân, kırk sekiz sene mu'ammer olursun ve çok gazâlar edersin, ınkırâzü'd-devrân zürriyyetin munkatı' olmaz ve sana şefâ'atim erzânîdir. Lâkin şu gazâ mâlından Mekke ve Medîne'ye bezl edüp Kudüs-i Şerîfe bir kal-a inşâ et kim evlâdların asrında küffâr istîlâ etmeye. Ve haremine bir havuz ve Sahratullâh'ı tezyîn eyleyüp fukarâ-yı Kudüs'e surre ve atıyyeler ihsân edüp Kudüs-i Şerîfi ma'mûr eyle" deyü emr-i Resûlullâh olup derhâl Süleymân Hân hâbdan bî-dâr olup gazâ mâlından bin kîse Mekke'ye ve bin kîse Medîne'ye ve bin kîse bu Kudüs-i Şerîfe sâ'ir mühimmât ile Koca Mimâr'ı Kudüs'e gönderüp Lala Mustafâ Paşa'yı Mısır'dan ma'zûl edüp Şâm-ı Şerîf'i ihsân edüp Kudüs-i Şerîf imâretine me'mûr oldukda eyâlet-i Mı-

sır'da ve Şâm'da ve Haleb'de ne kadar üstâd mühendis ve mermer-bür nakkaş-ı Mânî ve Bihzâd üstâdân var ise cem edüp Kudüs-i Şerîf'i ve Sahra-i nazîfi eyle müzeyyen eylemiştir[9]. Güney kapısının üstünde Osmanlı devrinde yapılan çini kaplamalar konusunda büyük bir çini kitabe bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde yapının dışı çinilerle kaplandığı gibi bozulan pencerelerinin yerine Osmanlı geleneğinde alçı pencereler takılmıştır. Kanuni'nin yaptırdığı tamirlere ait kitabelerden, kubbe kasnağındaki 952/1545 yılını, kuzey kapısının üstündeki sundurmanın içindeki Abdullah Tebrizi'nin yazdığı çini kitabe 959/ 1551-52 yıllarını göstermektedir[10]. Kanuni Sultan Süleyman'ın 972 / 1564-5 yılında yaptırdığı yenilemenin kuzey kapısındaki kitabesi halen Mescid-i Aksa'nın batısında bulunan İslâm Müzesi'ndedir[11]. 1006 / 1597 tarihinde yapılan onarımın mermer kitabesi doğuda pencere üstündedir[12]. Yapıda Salahaddin Eyyubi'nin yaptırdığı kubbe süslemelerinden bozulan kısımlarında 1156 / 1743-4 yılında I. Mahmud'un (1730-1754) emriyle, 1291/1874 yılında da Abdülaziz'in(1861-1876) emriyle yapılan yenilemelerin kitabesi yerlerinde durmaktadır[13]. Kubbetü's-Sahra'da II. Mahmud'un(1808-1839) emriyle Hacı Süleyman Paşa'nın yaptırdığı onarıma ait 1233/1817-8 tarihli mermer iki kitabeden biri 4 satırlık güney kapısının kenarında[14], 7 satırlık diğer kitabe kuzey kapısında bulunmaktadır[15].

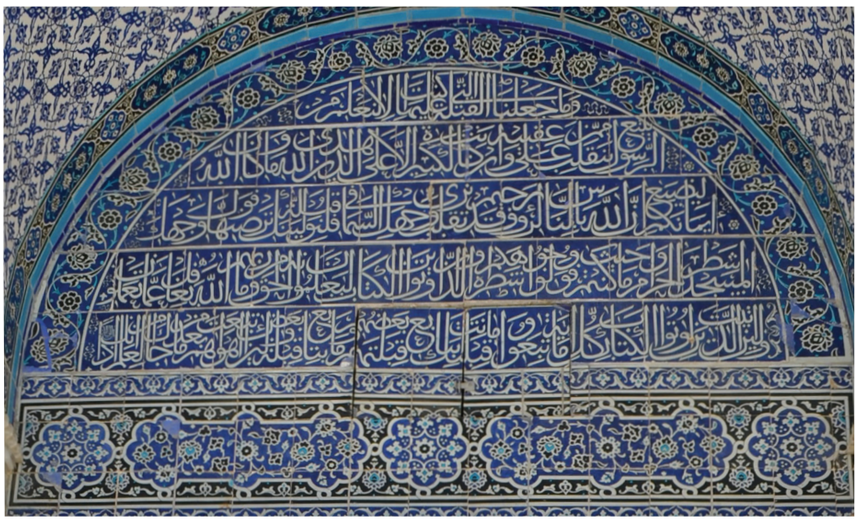

Kudüs'ün Osmanlılar'ın eline geçmesinden sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı çalışmalara Mimar Sinan'ın da katıldığını Evliya Çelebi bildirmektedir. Güney kapısının üstünde Osmanlı devrinde yapılan çini kaplamalar konusunda büyük bir çini kitabe bulunmaktadır.



Kubbetü's-Sahra'nın içinde iki kademeli baldaken bir kuruluş vardır. İçerideki ilk baldaken kuruluş, birbirlerine kemerlerle bağlanmış sekiz ayak ve aralarındaki ikişerden onaltı sütunla desteklenmiş sekizgen kuruluş yapının eğimli tavanını taşımaktadır.



Mescid-i Aksâ ve Sahratullah'ın tamiri için düzenlenen keşif defterinden örnek sahifeler

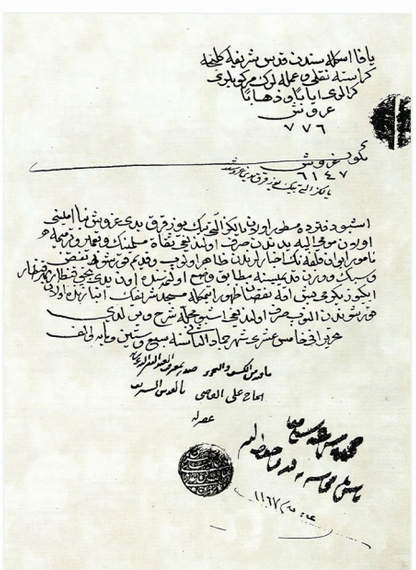

Mescid-i Aksâ ve Sahratullah'ın tamiri için düzenlenen keşif defterinden örnek sahifeler

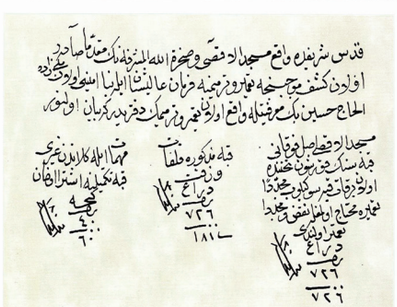

[BOA, D.BŞM.BNE.d, 15920/3]

Kudüs-i Şerif'de vâki Mescidü'l-Aksâ ve Sahratullâhi'l-Müşerrefe'nin mukaddemâ sâdır olan keşif mücebince tamîr ve ırmlmine fermân-ı âlîşân ile binâ emîni olan Mekkî-zâde el-Hâc Hüseyin Bey ma'rifetiyle vâki olan tamîr ve termîmin efteridir ki beyân olunur.

Mescidü'l-Aksâ asıl fevkânî kubbesinin kurşun tahtında olan bir kat kubbe söküldüp müceddeden tamîre muhtâc olmağla nakz ve müceddeden tamîr olundu. Zirâ' Aded 726 Guruş 726 Fî 120 Akçe	Kubbe-i mezkûra kalafat ve zift Zirâ' Aded 726 Guruş 181.5 Fî 30 akçe	Mühimmât ile gelenden gayrı kubbe tekmîline iştirâ olunan keçe Aded 40 Guruş 60 Fî 180 akçe

Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra'da yapılacak bir tamir için hazırlanan keşif defteri Osmanlı Arşivinde (BOA, D.BŞM.BNE. d. 15920/3) numara ile kayıtlıdır. 15 Cemazilsani 1267/17 Nisan 1857 tarihli belge.

I. Abdülhamid'in 1194/1780 yılında yaptırdığı onarıma ait batı kapısındaki kitabe halen İslam Müzesi'ndedir[16]. Kubbetü's-Sahra, 1853'de Sultan Mecid(1839-1861), ve 1876 yılında II. Abdülhamid(1876-1909) tarafından dıştan ve içten onarılmıştır[17].

Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra'da yapılacak bir tamir için hazırlanan bir keşif defteri Osmanlı Arşivinde (BOA, D.BŞM. BNE. d. 15920/3) numara ile kayıtlıdır. 15 Cemazilsani 1267/17 Nisan 1857 tarihli bir belge olan bu defterin başında 'Kudüs'-i Şerif'de vâki Mescid'ül-Aksâ ve Sahratu'llâhi'l-Müşerrefe'nin

mukaddemâ sâdır olan keşif mûcebince tamir ve termîmine fermân-ı âlişân ile bina emîni olan Mekkî-zâde el-Hâc Hüseyin Bey ma'rifetiyle vâki olan tamîr ve termîmin defteridir ki beyân olunur."[18] Şeklinde bir ifade olup altında her iki bina için yapılacak harcamalar listelenmektedir.

Mimar Kemaleddin Kudüs'ün İngilizlerin işgali sırasında, Mescid-i-Aksa'nın tamiri için Müftülüğün daveti üzerine 1922 yılında, Kudüs'e gitmiştir. Orada kaldığı 3 yıllık sürede Kubbetü's-Sahra'da da çalışmalar yürütmüş, yapının acil onarımlarını da yapmıştır[19].

Yapıdaki en önemli Osmanlı izleri olarak çini süslemeleri sayılabiliriz. Kubbe tanburunda İsra suresinin 20 ayeti yazılmıştır[20]. Beden duvarlarının üstündeki ilk defa Kanuni sultan Süleyman devrinde yazılan Yasin suresi yazılı çini kuşak hattat Seyyid Mehmed bin Şefik tarafından 1292/1875 yılında yeniden yazılmıştır[21]. 1958 yılında yenilenmiş olan bu çinilerin asılları İslam Müzesi'ndedir[22]. Kutsal taşın altına inilen merdivenin başındaki 1195/1781 tarihli çini kitabeyi Enderun Ağası Abdi yazmıştır[23].

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Mütehassıs Müşaviri olan Ali Saim Ülgen'in 1958-1960 yıllarında Kubbetü's-Sahra'da yürüttüğü onarım sırasında, yapıda Osmanlı devrine ait muhtemelen o yörede imal edilmiş olan orijinal çinilerden bozulmuş olanlar kaldırılarak, bunların yerine İznik'de yeniden aynı şekilde imal edilmiş olan benzerleri konulmuştur[24]. Yapıdan sökülen Osmanlı dönemi çini parçaları İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesine getirilmiştir. Bunlar Kubbetü's-Sahra'nın kubbe kasnağındaki pencere boşluklarını dolduran haçvari ve içleri muntazam dilimli olarak oyulmuş karolar, üçgen dolgular ve çiçekli sülüs yazılı friz parçalarıdır[25].



Memlük dönemi onarımlarının sonuncusu 1509 yılında Melik Eşref Kansu Gavri (1501- onarımıdır . Bu onarıma ait olması gereken kitabe, güney kapısı kenarındaki mermer kaplama üzerinde yer almaktadır.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)'nın, 2011 yılında başlattığı Kubbetü's-Sahra'nın kubbesinin üstündeki hilal şeklindeki alemin restorasyonu çalışmalarında önce İstanbul Üniversitesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden 1 öğretim üyesinine rapor hazırlatılmıştır. Daha sonra söz konusu rapor doğrultusunda restorasyon için gerekli altın varak ile diğer malzemeler temin edilmiş, 2013 yılında Kültür Bakanlığı İstanbul Konservasyon Müdürlüğünden 2 uzman Kubbet-üs-Sahra aleminin restorasyonunu tamamlamışlardır[26].

Kubbetü's-Sahra'nın yanında bulunan, kubbesi sekiz adet mermer sütun ve altı adet ayak tarafından taşınan ve onun nisbeten minik bir benzeri olan Kubbe-i Silsile'nin bozulan çinileri de TİKA tarafından 2013 yılında yeniden yapılmıştır[27].

Kubbetü's-Sahra'nın içinde, Kudüs İslami Vakıflar Dairesi tarafından yürütülen, bedeli Ürdün Haşimi Fonu tarafından karşılanan restorasyonda, mozaikler ve sıva dekorasyonu dahil bin 800 metrekarelik alan üzerinde 8 yıl süren kapsamlı çalışma süreci, 2016 yılında tamamlanmış, yetkiller undan sonra yapının dışının ele alınacağını söylemişlerdir[28]. Kudüs'ün dünya tarihinde bilhassa semavi dinler

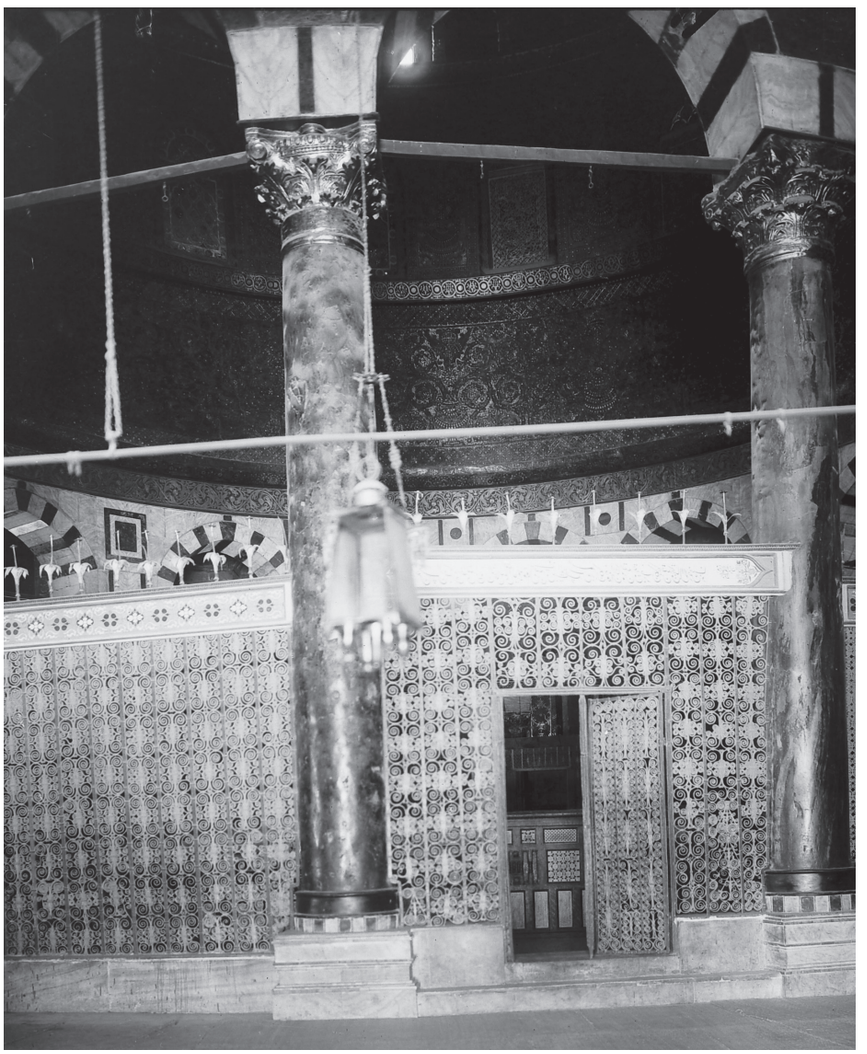



Mimar Kemaleddin Kudüs'ün İngilizler'in işgali sırasında, Mescid-i-Aksa'nın tamiri için Müftülüğün daveti üzerine 1922 yılında, Kudüs'e gitmiştir. Orada kaldığı 3 yıllık sürede Kubbetü's-Sahra'da da çalışmalar yürütmüş, yapının acil onarımlarını da gerçekleştirmiştir.

dolayısı ile çok önemli bir yeri vardır. Türkler İslamiyete girdikten sonra Emeviler'den sonra Abbasiler zamanından itibaren (10. Yüzyıl) bölgede kurdukları devletlerin hükümdarları Mekke ve Medinden sonra kutsal bir şehir olarak Kudüs'e her zaman gereken ilgiyi göstermişler imarı için çaba sarfetmişlerdir. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin sultan, vezir ve diğer devlet büyükleri İslâmiyete hizmet amacıyla burada yaptırdıkları yeni yapıların yanında; Mescid-i Aksa ve Kubbetü'-Sahra gibi kutsal yapılarda yaptırdıkları onarımlar bu eserlerin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.



Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Mütehassıs Müşaviri olan Ali Saim Ülgen'in 1958-1960 yıllarında Kubbetü's-Sahra'da yürüttüğü onarım sırasında, yapıda Osmanlı devrine ait muhtemelen o yörede imal edilmiş olan orijinal çinilerden bozulmuş olanlar kaldırılarak, bunların yerine İznik'de yeniden aynı şekilde imal edilmiş olan benzerleri konulmuştur.

Dipnotlar

1 Nebi Bozkurt,"Kubbetü's-Sahre",TDV İslam Ansiklopedisi, C. 26, Ankara 2000, s.305.

2 K.A.Creswell, A Short Account of Early Muslim Architecture, Suffolk 1958, s.17-42; K.A.Creswell, Early Muslim Architecture, Volume I, Part I, New York 1979, s.61-131; Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, İstanbul 1988; Beatrice St Laurent, 'The Dome of Rock Restorations and Significance 1540-1918" Ottoman Jerusalem, s.415.

3 N. Bozkurt, agm, s.306.

4 N.Bozkurt, agm, s.305.

5 N.Bozkurt, agm, s.307.

6 Beatrice St Laurent, 'The Dome of Rock Restorations and Significance 1540-1918" Ottoman Jerusalem I, London 2000, s. 415; N.Bozkurt, agm, s.307.

7 B. St Laurent, agm, s.417.

8 Oktay Aslanapa, 'Kubbet el-Sahra'da Osmanlı Devri Tamirleri", Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri: Sanat Tarihinde Doğudan Batıya, İstanbul , 1989, s. 15-18.

9 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Yay. Hz., Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff), İstanbul, 2005, C.9, s.228.

10 Baha Tanman, A. Vefa Çobanoğlu, Belgin Demirsar Arlı, Hakan Arlı," Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık Ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları", Orta Doğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 23-27 Ekim 2000 Hatay, 28 Ekim 2000 İskenderun, yay. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2001, II, s.533; Mehmet Tütüncü, Turkish Jerusalem (1516-1917), Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities, Haarlem, 2006, s.89.

11 M. Tütüncü, age, s.93.

12 M. Tütüncü, age, s.198.

13 M. Tütüncü, age, s.134.

14 M. Tütüncü, age, s.114.

15 M.Tütüncü, age, s.110.

16 M.Tütüncü, age, s.103.

17 Ali Saim Ülgen, , 'Kudüs'te Harem-i Şerilf Dahilindeki Kubbetü's-Sahra E's-Sahratü'l-Müşerrefe-Cami-i Ömer'in XVI. Yüzyılda Yapılmış Olan Çinileri", Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları I, İstanbul 1963, s. 659.

18 Anonim, Vesika ve fotoğraflarla Osmanlı Devrinde Kudüs II, Çamlıca, İstanbul, 2011, s. 3, s.110.

19 A. S. Ülgen, agm, s. 659; Yıldırım Yavuz, Mimar Kemaleddin , Ankara, 2009, s.391.

20 M. Tütüncü, age, s.86.

21 Fettah Aykaç, 'Osmanlı'nın Seyyah Hattatı Mehmed Şefi k Bey" İSMEK Dergisi İstanbul 2010, S.9, s.133.

22 M. Tütüncü, age, s.95.

23 B.Tanman, A. V. Çobanoğlu, B. D. Arlı, H. Arlı,agm, s.532.

24 İmal edilen bu çinilerden kullanılamayan arızalı bazı parçalar uzun süre Genel Müdürlük'te kaldıktan sonra kurulan bir komisyon tutanağı ile İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesine gönderilmiştir. A.K.

25 Erdem Yücel, ' Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi"Vakıflar Bülteni I, İstanbul, 1970, s.61.

26 Anonim, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) 2013 Faaliyet Raporu, s.139.

27 http://www.tika.gov.tr/tr/haber/restorasyonu_tika_tarafindan_yaptirilan_silsile_kubbesi_basbakanlik_mustesari_efkan_ala_tarafindan_acildi-3549(21.03.2017)

28 http://www.ajanshaber.com/aksanin-ic-restorasyonu-tamamlandi-haberi/388057(21.03.2017)





Din ve TOPLUM

Din ve Toplum, Diyanet-Sen'in
ilmî, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.